

**T.C.
ERCIYES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**ABBASİLER DÖNEMİNDE TÜRKLER VE AFŞİN
(HAYDAR BİN KÂVUS)'İN HAYATI**

**Tezi Hazırlayan
Ali BOZ**

**Tezi Yöneten
Prof. Dr. Sebahattin SAMUR**

**İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı
İslam Tarihi Bilim Dalı
Yüksek Lisans Tezi**

**Eylül 2010
KAYSERİ**

Prof. Dr. Sebahattin SAMUR danışmanlığında Ali BOZ tarafından hazırlanan “Abbasiler Döneminde Türkler ve Afşin (Haydar bin Kâvus)’in Hayatı” adlı bu çalışma, jürimiz tarafından Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalında **Yüksek Lisans** tezi olarak kabul edilmiştir.

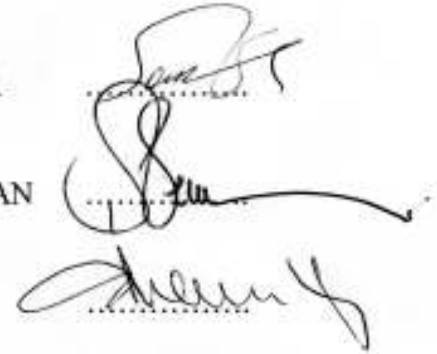
17/09/2010

JÜRİ:

Danışman :Prof. Dr. Sebahattin SAMUR

Üye :Prof. Dr. Şefaettin SEVERCAN

Üye :Prof. Dr. Ali AKTAN

ONAY:

Bu tezin kabulü Enstitü Yönetim Kurulunun 17.09.2010 tarih ve
.....24..... sayılı kararı ile onaylanmıştır.

Prof.Dr. H. Yunus APAYDIN
Enstitü Müdürü

ÖNSÖZ

Öncelikle Abbasiler döneminde ve onların himayesindeki Türkler'in; siyasi, askeri ve sosyal hayatlarından yola çıkarak, özelde Afşin'in hayatını tez konusu olarak aldığım zaman, çalışacağım kaynakların çoğunun ilk dönem kaynakları olduğu için, Arapça okuma ve anlama seviyemin gelişmesini de sağlayacağını biliyordum. Saygıdeğer Hocam Yard. Doç. Dr. A. Vehbi ECER, böyle bir konuyu tavsiye ettiğinde, tarihin merakımı celbeden bir dönemiyle karşı karşıyaydım. Daha sonra, kıymetli hocam Prof. Dr. Sebahattin SAMUR'UN rehberliğinde çalışmaya başladığım zaman, O'nun tavsiyeleri doğrultusunda, önce güncel kaynaklardan başlayıp, onların gösterdiği ilk dönem kaynaklarına doğru derinlemesine bir çalışmaya giriştim. Çalışacağım dönemle ilgili çeşitli kaynakları inceledim. Onların göstermiş olduğu ışığı takip ettim. Bu, beni ilginç noktalara ulaştırdı. Ulaştığım bu noktalarda çalışmaya başladım.

Bu çalışmamızın ilk bölümünde, Abbasiler döneminde Türkler'in devlet hizmetindeki durumlarını ele aldık. Burada Abbasiler'in Türkler ile olan mücadeleleri üzerinde pek fazla durmadık. Ancak, Türkler'in Abbasi devleti hizmetine girişlerini hazırlayan koşulları ayrıntılı bir şekilde ele almaya çalıştık. Bu durumun sebeplerini irdeledik. Daha sonra da Türkler'in hangi şartlar altında ordu bünyesinde istihdam edildiklerini, bunun o dönem için Abbasiler'e ne gibi yararlar sağladığını inceleyip bir temel oluşturduktan sonra Afşin'in hayatına geçiş yaptık.

Afşin'in İslam devletine girmeden önceki durumu ile ilgili kaynaklarda pek fazla malumat yoktur. İslam devletinin bölgedeki fetih faaliyetlerine yer veren kaynakların, Afşin'in doğum yeri olan Uşrusana'daki mücadeleye değinirken verdikleri malumatla yetinmek durumunda kaldık. O'nun İslam devleti hizmetine girdiği tarihten sonraki dönem ile ilgiliyse, kaynaklarda yeteri kadar bilgi mevcuttur. Bu bilgi doğal olarak, Afşin'in ordudaki kademeleriyle paralellik arz etmekte, Babek isyanını bastırdığı dönem neredeyse günbegün verilmektedir. Afşin'i tarih kitaplarının sayfalarına yerleştiren şüphesiz devasa boyutlara ulaşmış bu isyanı bastırmasıdır. Afşin'in bunun dışında da başarıları vardır. Ancak bu başarılar bizzat halifenin emir komuta zinciri altında ona nezareten kazanılmış başarılardır. Babek isyanını bastırması ise, lojistik destek dışında, tamamıyla kişisel askeri dehasının ürünüdür.

Onun Babek isyanını bastırması ve sonrasındaki, Ammuriye seferiyle ilgili olarak ayrıntılı bilgiler vermeye çalıştık. Yukarıda da değindiğimiz gibi Afşin, Ammuriye seferine halifenin nezaretinde, ancak ayrı bir koldan hareket ederek katılmıştır. Kaynaklar bize bu seferle ilgili de ayrıntılı bilgiler vermektedir.

Sefer dönüşünde tutuklanması ile ilgili de kaynaklar bize yeteri kadar malumat sunmaktadır. Yargılanma aşamasının tutanakları, neredeyse birebir elimizdedir ve çalışmamızda bunlara da ayrıntılı bir şekilde yer verilmiştir.

Tarih araştırması yapan herkes için söz konusu olduğu gibi ben de yaptığım çalışmayı, arkeolojik bir kazıya benzetiyorum. Her kazıda yeni bilgi ve belgelere ulaştım. Bazılarına şahit olduğum zaman şaşırđım, bazılarına da çok üzüldüm. Bir müddet etkisinde kaldım. Gurur duyduğum yerler de çok oldu. Özellikle kahramanlıkları beni büyüledi. Kişiliğinden çok etkilendim. İnsanın kendinden bir şeyler bulduğu bir kahramanın hayatını araştırması mükemmel bir şey. Sadece araştırma kültürümü ve bilgi birikimimi geliştirmekle kalmadım. Bu çerçevede çoğu zaman ufkum açıldı. Dünün örneğine bakınca bu günü daha iyi anlamaya başladım.

İlk defa tez danışmanlığımı üstlenip, böyle bir konuyu çalışmam konusunda önerilerde bulunan Yard. Doç. Dr. A. Vehbi ECER'E, bu çalışmamda, beni çalışmaya motive edip yol gösteren, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde öğretim görevlisi iken, şu anda emekli olan, Yard. Doç. Dr. Necati AVCI'YA, çalışma esnasında farklı odalarda yalnız bırakmak zorunda kaldığım, buna rağmen beni anlayışla karşılayan sevgili eşim ve çocuklarıma, gerek lisans, gerekse yüksek lisans ders döneminde eğitimime büyük emeği geçen Prof. Dr. Şefaettin SEVERCAN'A, özellikle de tez döneminde danışmanlığımı üstlenip, bana aydınlatıcı ve yol gösterici yaklaşım sergileyen hocam; Prof. Dr. Sebahattin SAMUR'A can-ü gönülden teşekkür ediyorum.

Ali BOZ

Kayseri 2010

ABBASİLER DÖNEMİNDE TÜRKLER VE AFŞİN (HAYDAR BİN KAVUS)'İN HAYATI

Ali BOZ

ÖZET

Bu çalışmamızda kısaca, Abbasiler dönemi öncesinde Türklerin İslam Devleti bünyesindeki durumuna değinip; daha sonra, Halife Me'mun döneminde devlet hizmetine giren, ikbal devrini Halife Mu'tasım döneminde yaşayan Afşin'in hayatını ele alacağız. Amacımız, onun şahsında, Türklerin o dönem devlet hizmetindeki durumları konusunda bilgiler edinmektir. Çalışma esnasında önce güncel kaynaklara başvurup, onlardan aldığım orijinal adreslere gitmeye çalıştım. Ağırlığı daha çok Mu'tasım dönemindeki faaliyetlerine verdim.

Sonuç olarak, Türklerin İslam devleti hizmetine girişleri; ilk zamanlarda ağırlıklı olarak zorunlu, Abbasiler dönemine geldiğimizde gönüllülüğe dayalı bir hal almıştır. Afşin ise; aile içi zorlayıcı sebeplerden dolayı Müslümanlığı seçmiş ve İslam devleti hizmetine girmiştir. Sonuçta; kendi tedbirsizliği yüzünden, Abbasiler döneminde üzeri nispeten küllenen, siyasi çekişmelerin gölgesindeki geleneksel siyasi anlayışın kurbanı olmuştur.

Anahtar Sözcükler: Afşin, Babek, Mu'tasım.

**TURKS AND THE LIFE OF
AFŞİN (HAYDAR BİN KAVUS) IN THE ERA OF ABBASI**

Ali BOZ

ABSTRACT

In our present study ,after touching upon the situation of Turks within the Islamic State before the era of Abbasi ,we are going to deal with the life of Afşin getting a position in the state ,in the era of caliph Me'mun and living his most successful time in the era of caliph Mu'tasım. the Our aim is to obtain information about their situation in that era's state service and their social life thanks to him. During the study, first consulting current sources I tried to go the original addresses that I got from them.I mostly focussed on the activities in the era of Mu'tasım.

As a result, Turk's getting position in İslamic State, despite initially being predominantly compulsory became voluntary in the era of Abbasi. As for Afşin ,he chose İslam because of compulsive reasons within the family and got a position in the İslamic State.At the end, because of his own imprudence , he fell victim of Arabic racism that nearly fade away in the era of Abbasi.

Key Vocabulary: Afşin, Babek, Mu'tasım.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	ii
ÖZET	iv
ABSTRACT	v
KISALTMALAR	viii
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

1.1. TÜRKLERİN İSLAM DEVLETİNE HİZMETLERİ	4
1.1.1. İlk Dönem ve Emeviler Dönemi	4
1.1.2. Abbasilerin Kuruluşundan Me'mun Dönemine Kadar.....	8
1.1.3. Me'mun ve Mu'tasım Döneminde Türkler	12
1.1.3.1. Türk Nüfusuna Müstakil Şehir: Başkent Samerra	14

İKİNCİ BÖLÜM

2.1. AFŞİN (HAYDAR B. KÂVUS)'İN HAYATI	18
2.1.1. Afşin'in Nesebi	18
2.1.2. Afşin'in Tarih Sahnesine Çıkışı	19
2.1.3. Afşin'in Müslüman Olması ve Abbasi Devleti Hizmetine Girmesi	20
2.1.4. Afşin'in Saraydaki Mücadeleleri	22
2.2. AFŞİN'İN MİSİR İSYANINI BASTIRMASI	22
2.3. AFŞİN'İN BABEK İSYANINI BASTIRMASI.....	25
2.3.1. Erşek Savaşı	30
2.3.2. Hestadşer Savaşı.....	31
2.3.3. Mücadelenin Son Safhası ve Bezz'in Düşmesi.....	33
2.3.4. Babek'in Yakalanması ve İdamı	39

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3.1. BAŞKOMUTAN OLMASI VE FAALİYETLERİ	45
3.1.1. Halife Mu'tasım'ın Emrinde Bizans Seferine Katılması	45
3.1.1.1. Armenyak (Dasiamon) Savaşı	47

3.1.1.2.Ammûriye (Amorion)'nin Fethi.....	49
3.1.2. Abbas b. Me'mun'un İsyanı.....	51
3.1.3. Mazyar b. Karin'in İsyanı Konusunda Afşin'in Tutumu.....	53
3.1.4.Afşin'in Mengü-çur'u Azerbaycan'daki Görevinden Alması.....	55

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4.1. AFŞİN'İN AKİBETİ.....	57
4.1.1.Hakkında Dedikoduların Ortaya Çıkması.....	57
4.1.2.Hapse Atılması ve Yargılanması.....	59
4.1.3. Ölümü.....	65
4.2. ÖLÜMÜ HAKKINDA TARTIŞMALAR.....	66
4.3. MİLLİYETİ HAKKINDAKİ TARTIŞMALAR.....	67
4.4. AFŞİN'DEN SONRA TÜRKLER.....	69
SONUÇ.....	71
KAYNAKLAR.....	80
ÖZGEÇMİŞ.....	85

KISALTMALAR

- T.D.V.İ.A. : Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
M.E.B.İ.A. : Milli Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi
D.G.B.İ.T. : Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi
T.T.K. : Türk Tarih Kurumu
a.g.e. : Adı geçen eser
a.g.m. : Adı geçen makale
s. : Sayfa

GİRİŞ

Türklerin İslam diniyle topluluk halinde ilk karşılaşmaları Hz. Ömer zamanında olmuştur. Bu günkü İran'ın bulunduğu bölge fethedilince sıra Türklerin yaşadığı bölgelere gelmişti. Bu dönemdeki karşılaşma olayı ağırlıklı olarak askeri niteliktedir. Daha sonraları diğeri kadar yaygın olmasa da ticari ilişkiler gelişmiş, bu çerçevede sosyal ilişkiler ve etkileşimler de hız kazanmıştır. İslam'ın Orta Asya bölgelerine erişimi hem coğrafi olarak, hem de kültürel olarak Farisiler üzerinden olduğunu hiçbir zaman için göz ardı etmemek gerekir. Bu durum ise özellikle ilk zamanlarda Arap-Fars kültürü karışımı yeni bir kültür ortaya çıkarmıştır. İşte Türkler bu kültürle karşılaşmışlar ve bunu kendi inançları ve kültürleriyle doğal olarak yoğurmuşlardır. Ortaya çıkan yeni kültür etkisini zamanımıza kadar sürdürmüştür. Bu kültürel etkileşimden dolayı, Arap kaynaklarından, Türkler ile ilgili araştırma yapan kimseler için, Türk unsurunu Fars unsurundan tamamıyla seçebilmek zorlaşmıştır.

Emeviler döneminde devletin bu bölgeye resmi yaklaşımı genel olarak bazı olumsuzluklar içermektedir. Bunun birçok sebebi olmakla beraber, onların mevali diye adlandırdıkları bu kesime bakış açısını gösterebiliriz. Çağdaş tarihçiler tarafından ifade edilen, "Emevi ırkçılığı" nın, karakter ve dayanaklarını iyi irdelemek gerekiyor. Elde edeceğimiz sonuçlar muvacehesinde yeni ufukların açılması da söz konusu olabilir.

Abbasiler dönemi ise yoğun olarak Fars-Türk bölgesine dayalı olarak geliştiği için, Türkler açısından daha rahat ve cazip bir dönem olmuştur. Acaba, Abbasiler'le birlikte, Araplar ırkçılığı terk mi ettiler, yoksa bu durumun farklı sebepleri mi vardı? Türklerle meskun bölgeden birçok kişi, neden Bağdat'a ve daha sonra Halife Mu'tasım döneminde kurulan Samerra'ya gelip yerleşmiştir? Şüphesiz bu yerleşmede Abbasilerin izlediği siyasetin de büyük etkisi olmuştur. Ama bunun dışında zamanın getirdiği değişimi de göz ardı etmemek gerekir. Bu ortamda, Türklerin ağırlıklı olarak askeri alanlarda temayüz ettiklerini görüyoruz. Dolayısıyla araştırmamızı da bu alanlara

yoğunlaştıracağız. Dönem olarak ise, Me'mun ve Mu'tasım dönemini daha ayrıntılı olarak ele alacağız. Çünkü, Türkler'in Abbasi devletindeki kurumsal kimliklerini kazanmaları bu döneme rastlamaktadır.

Hayatını ele alacağımız Afşin de ifade ettiğimiz dönemde başkomutanlığa kadar yükselmiştir. O, İslam tarihinde bu mevkiye kadar yükselmiş ilk Türk asıllı kişi olması açısından önemli bir şahsiyettir. Onun hayatını anlamaya çalışırken, Türkler'in İslam devleti hizmetindeki durumlarını da anlamış olacağız. Amacımız, İslam devleti bünyesinde, Türkler ile Müslümanlar arasındaki ilişkilerin hangi temellere dayandığını ortaya koyarak, bu güne dair yeni perspektifler oluşturulmasına katkı sağlamaktır.

Kaynak Tahlili

Afşin'in hayatı hakkında yazılmış en kapsamlı çalışma, Hakkı Dursun Yıldız'ın, *el-Afşin Haydar b. Kâvus* adlı makalesidir. Yaptığımız çalışma sırasında, Afşin konusunda bu makale kadar geniş ve ciddi başka bir çalışma bulunmadığı kanaatine ulaştık. Yazar burada özellikle ilk dönem kaynaklarına dayanarak kıymetli bir çalışma ortaya koymuştur. Bu çalışmada Afşin'in Babek ile mücadelesi tam bir ayrıntıyla verilmemiş, ayrıca daha sonra Afşin'in de katıldığı Ammuriye seferine kısaca değinilmiş ve o zaman için Bizans'ın içinde bulunduğu duruma hiç değinilmemiştir. Afşin'in sükûtunu hazırlayana olaylara kısaca değinilmiş, mahkeme tutanakları ile yazışmaların, tamamı verilmemiştir.

Konumuzla ilgili bir diğer çalışma ise; Faruk Sümer'in, *Abbasiler Döneminde Orta Asyalı Bir Prenses Afşin* adlı makalesidir. Bu makale yukarıda değindiğimiz makaleye göre daha kısa ve sade bir şekilde yazılmış, bu da sadece klasik kaynakları esas alarak hazırlanmıştır. Bu makale de tezimizi hazırlarken yararlandığımız son derece değerli bir çalışmadır. Bu çalışma yukarıda adı geçen çalışmaya göre daha dar kapsamlı tutulmuştur.

Biz ise, Çalışmamızın baş tarafında Türkler'in Abbasi devleti hizmetindeki durumlarını değerlendirerek, Afşin'in hayatı ile ilgili anlatımımızı bir temele oturtmaya çalıştık. Her iki makaleden de son derece yararlanmakla beraber, klasik kaynakların yanında çağdaş kaynaklardan da olabildiğince faydalanarak, konuyu makale boyutunun dışına taşımaya

çalıştık. Gerek klasik kaynakların, gerekse çağdaş kaynakların verdiği her ayrıntıyı ele alarak inceleyip, kendi değerlendirmemizi de ekledik.

Afşin denince onun Babek ile mücadelesi akla gelmektedir. Bu mücadeleyi yukarıdaki makaleler de ele almışlarsa da biz merhalelerine ayırarak ve daha ayrıntılı bir şekilde ele almaya çalıştık. Ayrıca onun Ermeniye taraflarında yakalanması aşamasındaki Afşin'in izlediği taktikleri birer birer ele aldık. Mu'tasım zamanında katıldığı Bizans seferine ve o zaman Bizans'ın içinde bulunduğu duruma ayrıntılı bir şekilde vurgu yaptık. Sefer dönüşü patlak veren Abbas b. Me'mun olayını da irdeledik.

Bunların dışında Yukarıda adı geçen makalelerde ayrıntısına girilmeyen, Mazyar b. Karin ile, Mengü-çur olan ilişkileri ile ve en önemlisi de Tahiroğulları ile olan ilişkilerini de inceleyip ortaya koymaya çalıştık.

Afşin'in tutuklanması ve yargılanması aşamalarıyla ilgili olarak her bilgiyi değerlendirdik. Tutanak ve yazışmaları da tezimizin ilgili yerlerine dercettik.

Bir döneme mütevâzî bir ışık tutmasını arzuladığımız bu çalışmada, son derece müsait bir alan olmasına rağmen, ne klasik anlamda ele alınan şekliyle "Arap ırkçılığı"nı taşıyacağız, ne de duygusal davranıp Türk unsurunu olması gerekenden daha büyük göstermeye çalışacağız. Tersine; konuyu bilimsel temelde, objektif bir bakış açısıyla ele alarak kendi değerlendirmemizi sunacağız.

BİRİNCİ BÖLÜM

1.1. TÜRKLERİN İSLAM DEVLETİNE HİZMETLERİ

1.1.1. İlk Dönem ve Emeviler Dönemi

Türkler ile Müslümanlar arasındaki askeri ilişkiler Hz. Ömer döneminde başladı. Bu dönemde Göktürk Devleti Doğu ve Batı Göktürkler olmak üzere ikiye ayrılmıştı. Bölge siyasi anlamda tam bir dağınıklık içindeydi. Arap orduları, Kadisiye savaşıyla Sasânî İmparatorluğuna son vererek, Ceyhun Nehri'ne kadar uzanmışlar, Türkler'in yaşadığı bazı bölgeleri ele geçirmişlerdi. Taberi'nin verdiği bilgiye göre; her ne kadar Hz. Ömer, Müslüman Arapların Ceyhun'u geçmelerini kesin olarak yasaklamışsa da¹ valiler için bu yasaklar, Ceyhun'u geçmek için gösterdikleri sabırsızlıktan dolayı, hiçbir zaman bağlayıcı olmamış ve onlar devamlı olarak, küçük çaplı da olsa Aşağı Türkistan'a akınlarda bulunmuşlardır.

Buraya ilk ciddi saldırıyı, Emevilerin ilk halifesi Muaviye döneminde 54 (674) yılında, 24.000 kişilik bir ordu ile Ubeydullah b. Ziyad yapmıştır. İlk ciddi direnişi gösteren Türğiş Kağanlığı idi. Bu direniş oldukça kuvvetliydi. Ama bölge, birlik ve beraberlikten yoksun olduğu için, 86-96 (705-714) yılları arasında Horasan valiliği yapan Kuteybe b. Müslim; Baykent, Buhara, Talakan, Keş, Nesev, Faryap, Semerkant, Şaş ve Fergane'yi ele geçirdi. Yine Horasan valisi Nasr b. Seyyar zamanında ise (738-748); Arap hâkimiyeti kat'î bir surette yerleşmiştir. Yerli halka karşı valilerin tutumu ise; dönem dönem farklılıklar göstermekle birlikte, genel olarak son derece kötüydü. Bir yandan ihtida hareketleri özendirilirken, diğer yandan da halk, özellikle adaletsiz vergilendirme sisteminden dolayı büyük rahatsızlık duyuyordu.² Dolayısıyla bu bölgede, Emeviler

¹ Taberi; *Tarihu'l-Ümem ve'l-Müluk*, M. J. De Goeje, Lugd. Bat.-E. J. Brill. 1881, VII. s. 169.

² Zekeriyâ Kitapçı; *Orta Asyada İslamiyetin Yayılışı ve Türkler*, Damla Ofset Matbaacılık, Konya 1994, s. 82-87., Jean Paul Roux; *Orta Asya Tarih ve Uygarlık*, Çev. Lale Arslan, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2001, s. 180-185., V.V. Barthold; *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, Çev. Hakkı Dursun Yıldız, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1990, s.195-206. Öztuna Yılmaz; *Türk Tarihinden Yapraklar*, Milli

dönemini, güç üzerine kurulu bir hâkimiyet olarak da değerlendirebiliriz. Türk toplumunun, Emevilerin bölgeye gönderdikleri valilere karşı direnişlerine baktığımızda, kendilerine uygulanan siyasetten rahatsızlık duyduklarını söyleyebiliriz.

Emeviler'in ilk dönemlerine kadar Türkler, İslam devleti hizmetinde pek görülmemiştir. 642-751 yılları arasında Türkler'in Müslüman olmaları bile bireyseldir. Bölgedeki Emevi idaresinin izlediği olumsuz siyasetten dolayı, hala bir tepkisellik mevcuttur. Muaviye'nin ilk yıllarına ait, kaynaklarda Türklerin devlet hizmetlerinde yoğun bir şekilde yer aldıklarına dair bir bilgiye rastlanmamaktadır. Son yıllarında ise Türkler İslam Devleti hizmetine yavaş yavaş girmeye başladılar. Ancak Arap olmayan unsurlar; idari, iktisadî ve sosyal bakımlardan, ikinci sınıf vatandaş muamelesi görüyorlardı. Genellikle şehirlerde bulunan mevâlî, teoride Araplarla eşit haklara sahipti, fakat uygulamada böyle değildi. Müslüman olmalarına rağmen devletin gelirlerinin arttırılması amacıyla kendilerinden her türlü vergi, hatta gayr-i müslimlerin ödediği bir vergi olan cizye bile alınıyordu.³ Ancak bu durumu bir devlet politikası olarak değil de valilerin yerel ve keyfi uygulaması olarak değerlendirmek gerçeğe daha yakın gözükmektedir.

Mevali fetihlere piyade olarak katılıyor, buna karşılık Arap süvarilerinden daha az aylık ve ganimetten daha az pay alıyorlardı. Bunların kumandanlık makamına getirilmesi çok nadir oluyordu. Emevi halifelerinin mevâlîye karşı takip ettikleri bu siyaset, Halife Ömer b. Abdülaziz tarafından terk edildi ise de onun ölümüyle tekrar eski duruma döndü.⁴ Emevi devletinin karakterinde yer alan, ırkçılık yüzünden sadece Türkler değil, Arapların dışındaki diğer unsurlar da devlet kademelerinde son derece sınırlı olarak yer aldılar. Onlar çoğunlukla inşaatçılık, çiftçilik, dokumacılık, kuyumculuk ve müderrislik gibi alanlarda görülmekteydi. Çünkü Araplar devlet yönetimi, siyaset ve askerlik dışında kalan bu meslekleri hakir görürlerdi. Bu dönemde Türkler çoğunlukla askeri maksatlarla istihdam edildiler. Türkler'den müteşekkil bir muhafız alayı vardı.

Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1999, s. 45., Ekber N. Necef, Ahmet Anna Berdiyev; *Hazar Ötesi Türkmenleri*, Kaknüs Yayınları, İstanbul 2003, s. 104., A. Zeki Velidi Togan; *Umumî Türk Tarihine Giriş*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1981, s. 55., Muhammed Şahin; *Türk Tarihi ve Kültürü*, Gündüz Eğitim ve Yayıncılık, Ankara 1999, s. 31., Şerafettin Turan; *Türk Kültür Tarihi*, Bilgi Yayınevi, İstanbul 1994, s. 137., Nesimi Yazıcı; "İlk Müslüman Türk Devletleri", Editör Cemil Öztürk, *Türk Tarihi ve Kültürü*, Pegema Yayıncılık, Ankara 2006, s. 31-67.

³ Adnan Demircan; *İslam Tarihinin ilk döneminde Arap-Mevâlî İlişkisi*, Beyan Yayınları, İstanbul 1996, s. 96.

Ancak Arap ordularının kabîlevî tabiatından dolayı mevâlînin orduya komutanlık yapması pek nadirdi. Çünkü kabile mensubu, savaşta efendisinin veya kabilenin mensubu olan birisinin dışında kimsenin komutanlığını kabul etmezdi.⁵

Mevâlînin yoğun olarak yaşadığı bölgelerde hâkimiyet kuramaması için, Suriye bölgesinden Araplar getirilip, onların yaşadığı bölgelere yerleştirilerek, yöre halkının bu Arapların işçisi olması sağlandı. Bu amaçla Emeviler tarafından birçok yerleşim birimi kuruldu.⁶ Bu iskân siyaseti halkı son derece huzursuz etti. Bazı dönemlerde bu ırkçı politika o kadar ileri götürüldü ki; mevâlînin şehirlere yerleşmelerine ve buralarda gecelemlerine izin verilmeyip, köylere sürüldüler. Mevâlî olduklarını ve buldukları yeri belirlemek için, hayvanları dağladıkları gibi ellerini mühürle dağladılar. Hindistan'daki kast sisteminin izlerini taşıyan bu uygulamalara muhalif davrananlar hapsilere dolduruldu.⁷

Yurtlarından kopup, çeşitli Arap kentlerine yerleşen gayr-i Arap unsurun durumu da bundan farklı değildi. Emeviler, arapçılığı o kadar ileri götürmüşlerdi ki, çöl bedevileri bile Arap olmayan Müslümanları kendilerinden aşağı görüyor, onlarla karışıp kaynaşmaya tenezzül etmiyorlardı. Araplar kendi soylarından olmayan Müslümanlara verdikleri “mevâlî” adıyla kendilerinin efendi Arap olmayanların ise köle olduklarını anlatmak istiyorlardı. Her Arap, Arap olmayan bir Müslüman ile aynı hizada yürüme, hatta bir safta namaz kılmayı tenezzül sayıyor, böyle bir şey yaparsa, bunu ancak Allah'a karşı alçakgönüllülük göstermiş olmak için yapıyordu. Araplar bir yerde yemeğe oturlurlarsa mevâlî ayakta durur, onlarla beraber yemeğe oturamazlardı. Mevâlînin Araplar gibi künye kullanmaları yasaktı. Emeviler devrinde bu telakki çok genişlemiş ve yayılmış olduğundan, bir çöl bedevisi bile kendisini yaratılışça, faziletçe Arap olmayan unsurların en büyüklerinin üstünde görüyor, Arapların hüküm sürmek,

⁴ İsmail Yiğit; “Emeviler Maddesi”, *İslam Ansiklopedisi*, Cilt 11, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1995 s. 87-108., Turan; a.g.e. s. 136., Nesimi Yazıcı, a.g.m. s. 31-67.

⁵ Demircan, a.g.e. s. 96., Erol Güngör; *Tarihte Türkler*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2009, s. 64., Laura Veccia Vaglieri; “Raşid Halifeler ve Emevi Halifeleri”, Çev. İlhan Kutluer, *İslam Tarihi Kültür ve Medeniyeti*, Editörler, P.M. Holt, A.K.S. Lambton, B. Lewis, Cilt 1, Umut Matbaacılık, İstanbul 1997, s. 71-113., Zekeriya Kitapçı; *Yeni İslam Tarihi ve Türkler*, Damla Ofset Matbaacılık, Konya 1994, s. 73., A. Aziz Durî; *İlk Dönem İslam Tarihi*, Çev. Hayrettin Yücesoy, Endülüs Yayınları, İstanbul 1991, s. 142., Mehmet Azimli; *Abbasiler Dönemi Babek İsyanı*, İlahiyat Yayınları, İstanbul 2004, s. 48.

⁶ Belazuri; *Fütuhu'l-Buldan*, Matbaatü'l-Mısriyye, Kahire, h.1350 m.1932, s. 322., Azimli; a.g.e. s. 48.

⁷ Bernard Lewis; *Tarihte Araplar*, Çev. Hakkı Dursun Yıldız, Anka Yayınevi, İstanbul 2000., s. 98. Azimli; a.g.e. s. 48.

Arap olmayan Müslümanların da kendilerine kulluk etmek için yaratılmış oldukları kanaatini besliyordu.⁸

Bu bakış açısının Arapların dışındaki Müslümanlara baskı, zulüm, aşağılama ve adaletsizlik getirdiğini söylersek herhalde yanılmış olmayız. Ömer b. Abdülaziz iktidara geldiğinde Horasan valisi olan Cerrah b. Abdullah'ın, Müslüman olanlardan cizye aldığı Ömer b. Abdülaziz'e söylenmiş; O da bunun üzerine namaz kılanlardan cizye almamasını emretmiştir. Müslüman olanların sayısı artınca valiye, insanların cizye ödemekten kurtulmak için Müslüman oldukları söylenmiş ve bu kimseleri sünnet olmakla imtihan etmesi tavsiye edilmişti. Bunun üzerine halife, valiye yazdığı mektupta "Allah Muhammed'i davetçi olarak gönderdi; sünnetçi olarak değil!..." diyerek onu merkeze çağırması ve görevinden almıştır.⁹ Buna benzer örnekler o bölgede çok yaşanmıştı. İşte bu tutum iktidara karşı kuvvetli bir muhalefetin doğmasına zemin hazırladı. Zaten Emevilerin iktidara geçişinden itibaren şii daileri Hz. Ali soyu lehinde propagandaya başlamışlardı. Kendileri dışındaki, mevâliden olan kimseleri de saflarına çekmeye çalışıyorlardı. Zaman içerisinde bu konuda başarılı da oldular.

Türkler'in Emeviler döneminde İslam coğrafyasına gelişleri ve durumlarıyla ilgili olarak kaynaklarda yer alan bazı müşahhas kayıtları ele alırsak konuyu daha net ortaya koymuş oluruz.

Ubeydullah b. Ziyad 54 (674) yılında Horasan valiliği esnasında, yaptığı Buhara seferinden dönerken, beraberinde 2000 (ikibin) okçudan oluşan Türk gurubunu esir alarak getirmiş ve Basra'ya yerleştirmiştir.¹⁰ Burada onlara özel bir yer tahsis edilmiş ve adına da "*Buharalılar Caddesi*" denilmiştir. O, önemli bir muhalefetle karşılaştığı zaman, bu grubun sadakatinden dolayı atıyye vermiştir. Bu Türk gurubun içinden daha sonra devletin çeşitli kademelerinde görev alanlar olmuştur. Yakubi Kitabı'l-Buldan'da Bağdat'tan bahsederken orada çeşitli ırklardan insanların varlığına değinerek, Türk

⁸ M. Şemseddin Günaltay, "Abbasoğulları Devletinin Kuruluş ve Yükselişinde Türkler'in Rolü", *Bellekten* Cilt 6, Sayı 23-24, Temmuz 1942, s. 181., Adnan Demircan, a.g.e., s. 87., Hüseyin G. Yurdaydın; *İslam Tarihi Dersleri*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara 1982, s. 34., Cemal Kutay; *Tarihte Türkler Araplar ve Hilafet Meselesi*, Sile Matbaası, İstanbul 1970, s. 22., Azimli; a.g.e., s. 48.

⁹ Taberi; a.g.e., VIII., s. 559., Demircan, a.g.e., s. 125., Kutay; a.g.e., s. 23., Azimli; a.g.e. s. 48.

¹⁰ Hakkı Dursun Yıldız; "İslam Devleti Hizmetinde Türkler", *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, Cilt 3, Çağ Yayınları, İstanbul 1992, s. 333-357., Adnan Demircan, a.g.e., s. 115., Jean-Paul Roux; *Türkler'in Tarihi*, Çev. Aykut Kazancıgil, Lale Arslan-Özcan, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2007, s. 182.

varlığının da bulunduğundan ve herkesin kendine ait bir mahallesi olduğundan bahseder.¹¹

Halife Süleyman zamanında Irak umumi valisi Yezid b. Mühelleb 98 (716-717) yılında Cürcana karşı yaptığı sefer esnasında, bu bölgenin hâkimleri Sûl ve Fîrûz ile karşılaştı. Bu iki kardeş önceleri Yezid'e karşı koydularsa da daha sonra onunla anlaşma yoluna gittiler. Hatta Sûl, İslamiyeti kabul ederek adamları ile beraber Yezid'in hizmetine girdi ve en güvenilir adamı haline geldi. Nitekim bu valinin Halife II. Yezid'e (720-724) karşı isyanında yine efendisinden ayrılmadı ve Akr savaşında onunla beraber öldürüldü.¹²

1.1.2. Abbasilerin Kuruluşundan Me'mun Dönemine Kadar

İslam kaynaklarında Horasan adı altında anılan bölgeler halkının Türk oldukları ifade edilmekte, ancak şehir hayatı yaşayan Türkler'in, göçebelerin aksine Türk olarak değil, yaşadıkları yerlere nispetle anıldıkları belirtilmektedir.¹³ Abbasi ihtilâlinin de bu bölgede başladığı ve bölge halkının Emevi idaresinden çok çektiği göz önüne alınırsa, bu ihtilâlde Türkler'in de önemli katkılarının olduğu şüphesizdir. Bazı tarihçiler, ihtilâli başlatan Ebâ Müslim'in, Türk asıllı olmasının kuvvetli bir ihtimal olduğunu söyler.¹⁴ Ancak ağırlıklı görüşe göre o bir Farişî'dir. Yıllarca Emevi baskısı altında ezilen kitleler, bu hareketin çıkışını kendileri için müthiş bir fırsat olarak gördüler. Emeviler aleyhindeki her şeyden istifade etme yollarını çok iyi bilen Ebâ Müslim, Horasan'a gider gitmez, hem eski İran, hem de Türklerle meskûn bölgeler olan Toharistan ve Ceyhun boylarına, ihtilâlde destek sağlamak ve taraftar toplamak amacıyla propagandacı (nakib) lar gönderdi. Her tarafa yayılan bu propagandacılar, daha ziyade Herat, Buşanc, Belh, Çeganyan, Tus, Nişabur, Merv, Nesa, Keş, Nesef, Amul ve Buhara gibi bölgelerde muvaffak oldular. Özellikle, dini statülerini kaybeden din adamları ve soylular, bu mücadeleye ideolojik olarak girerken, fakir halk sınıfları da ekonomik nedenlerle dahil oluyorlardı. Başta Belh'in eski din reisleri soyundan Bermek oğlu

¹¹ Yakubi, *Kitabu'l-Buldan*: <http://www.al-hakawati.net/arabic/Civilizations/51.pdf s. 2>.

¹² Yıldız; a.g.m., D.G.B.İ.T., Cilt 3, s. 333-357.

¹³ Günaltay; a.g.m. s. 178., Ekrem Pamukçu; *Bağdat'ta İlk Türkler*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1994, s. 50.

¹⁴ Günaltay; a.g.m. s. 183., Kutay; a.g.e., s. 20.

Halid ile Buşanc Beyi olmak üzere birçok tekinler¹⁵ ve beyler Ebâ Müslim tarafına geçmişlerdi.¹⁶ Buradan hareketle diyebiliriz ki; Emevi siyaseti kendi muhalefetini hem oluşturmuş hem de beslemiştir.

744 yılında, ihtilâlin manevi lideri İmam İbrahim tarafından gönderilen Zıl ve Sehab adındaki başlangıç bayrağını, ilk nakiblerinden olan Süleyman b. Kesir'in Merv civarında Sefideç köyündeki evinin önüne dikti. Bölgede yaşayan Türkler bu hareketi şevk ve heyecanla karşıladılar. Ebâ Müslim, Türkler'in Müslüman olanlarıyla olmayanlarını barıştırdı ve bunları İranlı Şiiler'le birleştirdi. Böylece kuvvetli bir ordu kurmuş oldu. Asıl isyanı da 9 Haziran 747 tarihinde yine Merv yakınlarında başlattı. İlk zaferini Emevilerin en kuvvetli valilerinden olan Nasr b. Seyyar'a karşı kazandı. Bu başarıdan sonra civardaki henüz bu harekete katılmamış olan bazı Türk beyleri de katıldılar.¹⁷

Ebâ Müslim'in ihtilâl arkadaşlarından Kahtaba önce Nasr b. Seyyar'ı, sonra da Emeviler'in Irak valisi Hübeyre'yi İsfahan yakınlarında mağlup edince; İran, Ebâ Müslim'in hükmü altına girdi. Daha sonra son Emevi halifesi Mervan b. Muhammed'i 132 (750) yılında Zap Suyu kenarında büyük bir bozguna uğrattınca artık Abbasi devleti fiilen kurulma aşamasına geldi.¹⁸ Bu galibiyetten sonra yeni devlet Ebu'l-Abbas (es-Seffah) hilafetinde kanlı bir şekilde kurulmuştur.

Emevi devletinin son dönemlerinde, Türklerle meskûn Seyhun boylarıyla Kaşgar bölgesi, batıdan Araplar'ın, güneydoğudan da Çinliler'in saldırısına uğramaktaydı. Her iki taraf ta bu bölgeleri elde etmek istiyordu. Buraların asıl sahibi olan Türkler ise, her iki istilacıyı da yurtlarından uzaklaştırabilmek için çarpışıp duruyorlardı. Türkler, kendilerine değer verip, Emevi Devletine karşı isyan bayrağı açan Müslümanları kendilerine artık daha yakın hissediyorlar ve Çin'i ortak düşman olarak görüyorlardı. Ebâ Müslim, Çin'e karşı Türkler'e yardım etmek üzere Ziyad b. Salih kumandasında bir ordu gönderdi. Türk beyleriyle birleşen bu ordu Talas yakınlarında Çin kuvvetlerini 133 (751) yılında bozguna uğrattı. Bu zaferden sonra Çinliler bu bölgeyi bir daha gelmemek

¹⁵ Tekin: Eski Türklerde kağan ailesinden olanlara verilen unvan.

¹⁶ Günaltay; a.g.m. s. 184., Ahmet Çelebi; "Abbasiler Dönemi", *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, a.g.e. Cilt 3, s. 27., Necef, Berdiyev; a.g.e. s. 106., Kutay; a.g.e. s. 22., Azimli; a.g.e. s. 34.

¹⁷ Günaltay; a.g.m. s. 184., Ahmet Çelebi; a.g.m. D.G.B.İ.T., Cilt 3, s. 29. Savaş; a.g.e., s.73., Yurdaydın; a.g.e. s. 36., Kutay; a.g.e., s. 28.

¹⁸ Hamdi Savaş; *İslam Tarihi II*, Erciyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri 1993, s. 45., Ahmet Çelebi;

üzere terk ettiler. Bu savaş İslam dininin Orta Asya'daki siyasî egemenliğini sağlayan ve Türk-Arap ilişkileri açısından bir dönüm noktası olan önemli bir zaferdir. Türklerle Araplar arasında yarım asırdır devam eden kanlı mücadeleler yerini barış ve dostluğa terk etmiştir. Böylece İslam dini Türkler arasında yavaş yavaş benimsenmeye başlamıştır.¹⁹

Türkler başlıca rolü oynadıkları Ebâ Müslim ihtilâlinde, muvaffak olunca bu hareketin yarattığı Abbasi devletini de benimsediler. Bir yandan yeni kurulan devletin çeşitli kademelerinde görevler alırken, diğer yandan da Ebâ Müslim'in yardımıyla, yurtlarına göz diken Çinliler'e karşı koymak tedbirlerini aramaya başladılar.

Emeviler, her şeyden önce Arap milletinin temsilcileriydi. Abbasiler ise, halkı Arap olmayan vilayetler ile halkı Arap olan vilayetleri eşit haklara sahip kılacak bir idare kurmayı hedef almışlardı. Vilayetlerin başındaki valileri sürekli değiştirmek usûlü terk edilmiş, bunun yerine mahallî ahvali bilen ve halkın güvenini kazanmış olan, yerli aristokratlar arasından, ırsî hükümdarlar tayin edilerek bölgenin İslam hâkimiyetine tam manasıyla girmesi sağlanmış, iç ve dış tehlikelere karşı tam bir güvenlik kurulmuştur.²⁰ Abbasiler, devlet merkezini Suriye'de Şam'dan Irak'ta Bağdat'a taşıdılar. Burası, İran'a yakın, artık büyük kitleler halinde ihtidaya başlayan İranlılara ve Türkler'e uzak olmayan bir çevre idi. Bir Arap devleti olan Emevilere karşı Abbasiler, İktidarı İranlılar ve Türklerle paylaştılar. Çin ile Frenk Krallığı arasındaki bir devletin tek kavimle elde tutulamayacağını anlamışlardı. Üstelik Emevilerden iktidarı almalarında İranlıların, ikinci derecede de Türkler'in hizmetleri büyük olmuştu. Bir asır sonrasında Türkler, İranlıları ikinci plana atarak imparatorlukta ağır basmaya başladılar.²¹ Emevilerin Arapçılık siyaseti, Arap olmayan unsurları Emevilere karşı candan düşmanlar haline getirmiş, Türklerle İranlılar arasında yayılan *şuubiyye* hareketini ortaya çıkarmıştır. Bunların başında da Horasan ve ötesindeki Türk elleri halkı bulunuyordu. Nitekim Abbasoğullarının ayaklanması da bu bölgede neşvünema bulmuştur. Daha sonra devlet kurulduğunda Ebâ Müslim Anbar'ı, Mansur Bağdat'ı Mu'tasım ise Samerra'yı inşa

a.g.m. D.G.B.İ.T., Cilt 3, s. 39., Yurdaydın; a.g.e. s. 36.

¹⁹ Ahmet Çelebi; a.g.m. D.G.B.İ.T., Cilt 3, s. 57., Savaş; a.g.e., s.77., Roux; a.g.e., s. 191., Güngör; a.g.e. s.66., Togan; a.g.e. s. 55., Şahin; a.g.e. s.32., Turan; a.g.e. s. 137., Yazıcı, a.g.m. s. 31-67., Kutay; a.g.e., s. 33.

²⁰ Barthold; a.g.e., s. 214., Roux; a.g.e., s. 195., Yazıcı; a.g.m. s. 31-67.

²¹ Yılmaz Öztuna, *Devletler ve Hanedanlar*, Cilt 1, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 2005. s. 111., Lewis; a.g.e., s. 119., Kitapçı; a.g.e. s. 73., Durî; a.g.e. s. 150

etmiştir.²² Buradan anlıyoruz ki coğrafi olarak da Emeviler'in şehirleri terk edilmiş, yeni şehirler kurulmuştur. Yani Abbasi hanedanı kendi siyasetini yeni kurduğu şehirler aracılığıyla da yansıtmıştır.

Abbasilerin kuruluş aşamasında ve kurulduktan sonraki ilk zamanlarda devlet yönetiminde İran asıllı bürokratlar görevler aldılar. Hilafet ise, ihtilal önderlerinden olan, Ebu'l-Abbas başkanlığındaki hanedanlıktaydı. İran asıllı Halid el-Bermekî, Bağdat kurulduktan kısa süre sonra Halife Mansur'un başveziri olmuştu. Ondan sonra Bermekî ve onun soyundan gelenler 803'te Harun Reşid'in hilafetinde gözden düştükleri zamana dek vezir olarak imparatorluğu yönetip kalkındırmışlardı. Kuruluştan sonraki yaklaşık 50 yıl süresince İslamlaşmış İranlılar yönetici seçkinlerin arasında yer almaya başlamışlardı. Siyasette daha fazla deneyimli olan İranlılar yönetimin her kademesinde bulunuyorlardı. Bu durumun doğal sonucu olarak İran etkisi daha da arttı. Sasânî gelenekleri hayata geçirildi. Sasânî metinleri Arapça'ya çevrildi, devlet yönetiminde ve saray törenlerinde Sasânî-Pers örnekleri alındı. Bu durum Arap aşiret geleneğinden büyük ölçüde uzaklaşılması anlamına geliyordu.²³

Harun Reşid döneminde ise; (786-809) İran asıllı bürokratların yönetimde etkin olduğu ve halifenin yetki alanına doğru el uzatmaya başladığı durum tersine döndü. Bermekîler ortadan kaldırıldı ve Harun Reşid onların bu girişimlerine engel oldu. Hilafetin İranlı destekçileri ile olan ilişkiler fena şekilde sarsıldı. Harun Reşid öldükten sonra oğulları Emin ile Me'mun arasındaki içten içe yanan çatışmalar iç savaşa dönüştü. Emin'in gücü esas olarak Irak'ta ve başkentte, Me'mun'un gücü ise Merv'deydi. Horasan'da, Tahiroğulları hanedanlığının kurucusu olan ve bölgesindeki Türkleri de temsil eden Tahir b. Hüseyin de Me'mun'u destekliyordu. Daha sonra kuracağı özerk hanedanlığını Me'mun'un karşı desteğine borçluydu. Bu iç savaş İranlılar ile Araplar arasında milli bir savaşa dönüştü ve zaferi İranlılar kazandı. Ancak İranlılar, Me'mun döneminde, devletin kuruluş aşamasındaki kadar etkili bir konuma gelemediler. Aksine bu durum Türkler'e yaradı.²⁴ Gidişat bu minval üzereyken, Me'mun'un iktidarından itibaren,

²² Yakut; *Mu'cemü'l-Buldan*, Editeurs, Dar Sader, Dar Beyrout, Beyrut 1957 s. 174., Kitapçı; a.g.e. s. 73., Kutay; a.g.e., s. 25.

²³ Bernard Lewis, *Ortadoğu*, Çev. Selen Y. Kölay, Arkadaş Yayınevi, Ankara 2009, s. 100., Kutay; a.g.e., s. 34., Hasan İbrahim Hasan; *Siyasi Dini Kültürel Sosyal İslam Tarihi*, Çev. İsmail Yiğit, Cilt 4, Kayıhan Yayınları, İstanbul 1997. s. 213.

²⁴ Lewis, a.g.e., s. 102., Yurdaydın; a.g.e. s. 36., Yılmaz Boyunağa; *Hız Muhammed'in Tebliğinden Günümüze İslam Tarihi*, Akabe Biat Yayınevi, İstanbul 1993, s. 384., Nahide Bozkurt; "Me'mun

iktidardan pay alma konusunda, Tahiroğulları ile Türkler arasında gizliden gizliye bir mücadele başladı.

1.1.3. Me'mun ve Mu'tasım Döneminde Türkler

Bağdat'ı inşa eden Ebu Cafer el-Mansur'un, ilk defa Türkler'i hizmetine aldığı sanılmaktadır. Hammad Et-Türkî O'nun Bağdat'ı kurması sırasında önemli rol oynamış, Zübeyr b. Et-Türkî de Musul valiliği yapmış Türk asıllı bürokratlarındandı. Harun Reşid'in oğlu, Me'mun zamanında, Türk muhafız bölüğü mevcuttu. O, halifeliğinin ilk yıllarında Merv'de bulunduğu sürece İranlı unsurun tesirinde kalarak kendisi için de zararlı bazı icraatlarda bulundu. Ancak hadiselerin hızla aleyhine gelişmesi Me'mun'u uyandırmış ve siyasetini değiştirmek zorunda bırakmıştır. İlk önce Merv'den Bağdat'a gelerek idareyi bizzat yürütmeye başladı. Merv'de bulunduğu sırada cereyan eden hadiseler Arap ve İranlılara karşı güvenini sarsmıştı. Kendisine en büyük desteği veren Tahir b. Hüseyin, bağımsızlık arayışına girmişti.²⁵ Böyle bir girişim, Me'mun'un Tahiriler'in şahsında İranlılar'a bakış açısını değiştirdi. Bu durumda güvenebileceği bir kuvvete ve kadroya ihtiyacı vardı. Horasanda bulunduğu sırada yakından tanıma fırsatı bulduğu Türkler, Abbasi İmparatorluğunda Arap ve İranlıların nüfuzuna karşı çıkabilecek yegâne kuvvetti. Siyasi tecrübe ve askeri kabiliyet bakımından da imparatorluk içinde bir denge unsuru olabilirdi. Me'mun'un, halifeliğinin son yıllarında Türkler'i askeri birlikleri arasına almaya başladığı ve bunu bir devlet politikası haline getirdiği görülmektedir. Kaynaklar Me'mun'un son yıllarında halife ordusu içinde Türkler'in sayısının 8.000-10.000 civarında olduğunu ve kumanda heyetinin Türkler'den meydana geldiğini belirtmektedir. Nitekim 807'de Mısırda da Türkler'e rastlamaktayız. Me'mun oraya mahalli muhafız olarak 4.000 Türk göndermiştir. Bizans ile Abbasiler arasındaki sınırdaki Tarsus'tan Malatya'ya kadar olan Avasım adıyla müstakil bir sınır eyaleti kuruldu. Horasan, Soğd ve Toharistan taraflarından getirilen Türkler sınır muhafızı olarak buralara yerleştirildi. Avasım vali ve komutanlığına da Ferecü'l-Hadimü't-Türkî adında bir komutan getirildi.²⁶

Maddesi", *İslam Ansiklopedisi* Cilt 29, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2004 s. 101-104., Hasan İbrahim Hasan; a.g.e. Cilt 2, s. 505., Hasan Kurt; *Türk-İslam Dönemine Geçişte Tahiroğulları*, Araştırma Yayınları, Ankara 2002, s. 21.

²⁵ Kurt; a.g.e. s. 80.

²⁶ Şerare Yetkin; "Abbasiler Maddesi", *İslam Ansiklopedisi*, Cilt 1, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1988 s. 31- 56., Lewis, a.g.e., s. 112, Philip K. Hitti; *Arap Tarihinin Mimarları*, Çev. Ali Zengin, Risale Yayınları, İstanbul 1995, s.106., Andre Miquel; *İslam ve Medeniyeti*, Birleşik

Mu'tasım'ın annesi bir Türk idi. Hilafete gelişi konusunda da en fazla desteği ona Türkler vermişti. Emeviler zamanında gücünün zirvesinde olan Arap askeri birlikleri, Abbasilerle birlikte önemini kaybetmeye başladı. Araplardan rejime bağlı olan bir sınıf askerin görevi devam ettirilse de, çok geçmeden bunlar da önemlerini kaybettiler. Mu'tasım, artık askerlik özellikleri pek kalmamış, savaşa isteksiz hale gelen ve israfına dalmış olan Arap ve Farslardan oluşan ordu yerine, toprakları olabildiğince geniş bir imparatorluğun, ancak iyi bir orduyla yönetilebileceğini düşünüyordu. Arka arkaya çıkan ayaklanmaları bastırarak, çevik, savaşa hazır ve istekli, muharebede mahir bir ordu lazımdı.²⁷

Farsların desteklediği Ebâ Müslim'in Abbasiler tarafından öldürülmesi olayı, Berkmekilerin devlet kurumlarından tasfiye edilmesi, Arapların desteklediği Emin'in, Me'mun ile savaşı ve Abbas b. Me'mun'un, Uceyf b. Anbese öncülüğündeki Arap askerler tarafından halifelğe geçirilme teşebbüsü gibi olaylar, Mu'tasım'ın iyiden iyiye Arap ve Fars unsuruna karşı güvenini sarsmıştı. Me'mun'un ölümünden sonra ordudaki Türkler Mu'tasım'ın halifeliğini desteklemişlerdi.²⁸

Mu'tasım bu gibi sebeplerle Türkler'den oluşan bu orduyu kurarak devleti bu yolla ayakta tutmayı düşündü. Bu arada Mu'tasım, Arapları askerlik divanından siliyor ve askere almıyordu. Nitekim, Mu'tasım'ın haklılığı, sonraki yıllarda Hindistan asıllı olup, Basra ile Vâsıt arasındaki bölgede yaşayan ve yol kesicilik yapan Zuttlar'ın²⁹ isyanında, Babek isyanının bastırılmasında, Ammûriye'deki savaşta Türkler'in çok büyük işler görmeleri ile ortaya çıkmıştır.

O'nun zamanında Afşin, İsyancı Babek'e karşı kazandığı zaferle 20 yıl süren masraflı ve kanlı bir savaşa son verdi. Aşnas adlı diğer bir Türk Mısır valisi oldu. Tedricen, gerek Bağdat'ta gerekse Mısır'da Türkler nüfuzlarını artırdılar. Mu'tasım onlara, malikâneler ve geniş topraklar verdi. Asil ve centilmen hareketleriyle herkesin sevgi ve saygısını kazandılar. Erlere dolgun maaşlar bağladı. Bunların milli karakterlerinin ve

Yayıncılık, İstanbul 1991, s. 137., Turan; a.g.e. s. 138., D. Sourdel, "Abbasi Hilafeti", Çev. Hamdi Aktaş, Editörler, P.M. Holt, A.K.S. Lambton, B. Lewis, *İslam Tarihi Kültür ve Medeniyeti*, Cilt 1, Umut Matbaacılık, İstanbul 1997, s. 115-148., Jean-Paul Roux; *Türkler'in Tarihi*, s. 183., Kutay; a.g.e., s. 35.

²⁷ Azimli; a.g.e. s. 116.

²⁸ Pamukçu; a.g.e., S. 59., Azimli; a.g.e. s. 116.

²⁹ Zuttlar: İran Sasani devleti zamanında, Hindistan taraflarından Irak'a gelmiş, İran ordusunda da ücretli asker olarak çalıştırılmış bir topluluk.

ahlâkî yapılarının bozulmaması için esaslı nizamlar koydu. Bu nizamlara göre hassa ordusuna mensup erler, ancak Türk kızları ile evlenebileceklerdi. Bir Türk eri, evlendiği Türk kızını hiçbir suretle boşayamayacaktı. Türk erleriyle evlenecek Türk kızlarına da hazineden muayyen maaşlar verilecekti. Hassa ordusu er ve subayları, ordudaki başka kavimlere mensup olan er ve subaylara nazaran daha mümtaz, kıyafet ve elbise itibariyle daha gösterişliydi.³⁰

Halife Mu'tasım Bağdat'ta kendini emniyette hissetmediğinden ve kendi etrafında yeni kurduğu orduyu Bağdat'ın fenalıklarından korumak için, burasını terk ederek yeni payitaht olan Samerra'yı inşa etti ve Türk muhafızları himayesinde burada yerleşti. Daha sonraki dönemlerde, halifeler Türkler'in elinde oyuncak oldu. Türkler istediklerini tahta çıkardılar veya tahttan indirdiler, hatta öldürdüler.³¹

Mu'tasım döneminde İslamiyet Türkler arasında, önceki dönemlere nazaran daha hızlı yayılmıştır. Bu yayılmanın önemli sebeplerinden biri de Halife'nin ordusuna katılmak için akın akın gelen Türkler vasıtasıyla, o zaman İslam âleminin en önemli başkenti olan Bağdat ile sıkı bir rabitanın kurulması olsa gerektir.³²

1.1.3.1. Türk Nüfusuna Müstakil Şehir: Başkent Samerra

Me'mun ve Mu'tasım dönemi yönetimdeki Türk nüfuzunun zirveye çıktığı dönemlerdir. Yakubi'nin, Cafer el-Haşeki'den naklettiği rivayete göre o; Mu'tasım'ın, kendisini Me'mun döneminde, Türkler'den genç hizmetçiler (ğulam) satın almak üzere Semerkant'a Nuh b. Esed'in yanına gönderdiğini, kendisinin de her yıl üç bin kişilik bir gurubu Bağdat'a gönderdiğini ve daha sonra önemli makamlara gelen İtah, Aşnas gibi önemli komutanların, bu gelen gurupların içinden çıktığını belirtmektedir.³³ Söz konusu Türkler'in karşılıklı bir anlaşma gereği, ailelerine büyük paralar ödenerek satın alındığı, bunların büyük bir ücret karşılığı profesyonel bir meslek olarak askerliği kabul etmiş

³⁰ Kutay; a.g.e., s. 40., Kurt; a.g.e. s. 81.

³¹ Laszlo Rasonyi; *Tarihte Türklük*, Türk Kültürünü Araştırma Enst. Yayınları, Ankara 1988, s. 160., Şehbenderzade Filibeli Ahmet Hilmi; *İslam Tarihi*, Anka Yayınları, İstanbul 2005, s. 435., Miquel; a.g.e., s. 137., Kitapçı; a.g.e. s. 75., Yurdaydın; a.g.e. s. 47., Kutay; a.g.e., s. 40., Hasan İbrahim Hasan; a.g.e. Cilt 4. s. 213.

³² T. W. Arnold; *İntişar-ı İslam Tarihi*, Çev. Hasan Gündüzler, Akçağ Yayıncılık, Ankara 1982, s. 217., Şehbenderzade Filibeli Ahmet Hilmi, Ziya Nur Aksun; *İslam Tarihi*, Ötüken Yayınları, Cilt 2, İstanbul 2006, s. 29.

³³ Yakubi; a.g.e. s. 9., Hasan İbrahim Hasan; a.g.e. Cilt 2. s. 505.

muharip Türk gençleri olduğu anlaşılmaktadır. Para karşılığında satın alınmalarına rağmen, gerek temin edilişleri, gerekse siyasi, iktisadî ve sosyal statüleri esir ve kölelerle kıyas edilemeyecek derecede farklıdır.³⁴

Bağdat'a gelen bu Türkler, atlara binip dörtnala sürdüklerinde insanlar çılgılık atarak sağa sola kaçışırılar, bazıları ölür, bazıları da yaralanırdı. Bunu insanlara düşmanlık beslediklerinden dolayı yapmıyorlardı. Bu durum halkta sıkıntı yarattığından ve Türk gurubun giderek artmasından dolayı, Mu'tasım onları Şemasiyye denen yere nakletti. Burası zamanla Bağdat'ın dışında bir şehir oldu. Zaman geçtikçe burası da dar gelmeye başlayınca yeni yer arayışları başladı. Önce Dicle'nin doğusunda "Katul" denilen yere şehir kuruldu. İnsanlar da oraya yerleştiler. Ama daha sonra burası da beğenilmedi."³⁵

Bu arayışlar netice vermeyince, Mu'tasım bugünkü Samerra'nın bulunduğu yere şehri kurmak istedi. Samerra, Bağdat ile Tikrit arasında, Dicle'nin doğusunda bulunan bir yerdi.³⁶ Bağdat ile arasında üç günlük bir mesafe (yaklaşık 100 km) vardı. Burası çöldü, yerleşim yeri değildi. Ancak bir Hristiyan Manastırı vardı. Manastırdaki ruhbanlarla konuşuldu: "Buranın adı nedir? Onlar; Eski kitaplarımızda buranın adının "Sürre Men Rae" olduğunu gördük. Burası Hz. Nuh'un oğlu Sam'ın şehridir" dediler. O'na nispetle "Sam Rah" (Sam'ın Yolu) diyenler de vardır.³⁷ Daha sonra, dört bin dinar karşılığında manastırın bulunduğu arazi, toplam yüz bin dinar karşılığında da diğer bölgeler satın alınarak, 221 yılında Samerra şehri kuruldu. Buraya Semerkant, Uşrusana ve Fergana'dan gelen insanlar yerleştirildi. Mu'tasım, şehrin güvenliğini ve kendisinin muhafızlığını, sayıları 70 bini bulan Türkler'e emanet etti.³⁸ Kaynakların bize verdiği bilgilere dayanarak bu şehrin askeri amaçlarla inşa edilmiş bir karargâh şehri olduğunu söyleyebiliriz.

³⁴ Pamukçu; a.g.e. s. 46., Hakkı Dursun Yıldız; *İslamiyet ve Türkler*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1980, s. 82., Kurt; a.g.e. s. 81.

³⁵ Yakubi; a.g.e. s. 9., Hasan İbrahim Hasan; a.g.e. Cilt 3. s. 209.

³⁶ Yakut; a.g.e., s. 173., Jean-Paul Roux; *Türkler'in Tarihi*, s. 184., Oktay Aslanapa; "Samerra Maddesi", *İslam Ansiklopedisi*, Cilt 10, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1988 s. 144-147., Hasan İbrahim Hasan; a.g.e. Cilt 3. s. 209.

³⁷ Yakut; a.g.e., s. 174., W. Barthold; *İslam Medeniyet Tarihi*, Çev. M. Fuat Köprülü, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 1977, s. 35

³⁸ Yakubi; a.g.e. s. 9. İbnü'l-Esir; *el-Kamil fi't-Tarih*, İdaretü't-Tıbaatü'l-Müniriyye, Tashih: Abdü'l-Vahhab en-Neccar, Cilt V, Kahire h. 1357, s. 229. s. 236. Yakut; a.g.e., s. 174., W. Barthold; a.g.e. s. 35., Miquel; a.g.e. s. 137., Yazıcı; a.g.m. s. 31-67., Yılmaz Boyunağa; a.g.e., s. 393., Hasan İbrahim Hasan; a.g.e. Cilt 4. s. 213., Aslanapa; a.g.m., M.E.B.İ.A., s. 144-147., K.V. Zetterstéen; "Mu'tasım Maddesi", *İslam Ansiklopedisi*, Cilt 8, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1979 s. 748-749.

Türkler Samerra'da diğer topluluklar gibi kozmopolit değil ayrı bir toplum olarak yaşıyorlardı. Aşnas ve çevresi diğer bölgelerden daha iyi olan Kerh'e yerleşmişti. Zamanla buraya önemli Türk beyleri ve beraberindeki insanlar da geldiler. Buraya mescit ve çarşılar yapıldı. Artuç Hakan da buraya geldi ve maiyetini buraya yerleştirdi. Diğer insanlara karışıp yok olmayı yasakladı. Türk kıtaları çarşıya uzaktı. Kalabalık caddeler ve uzun dar geçitler vardı. Buraya Türkler dışında ancak tacirler girebiliyor, buradan cariyeler alıp evleniyorlardı. Daha sonra evlenme ve başkalarından çocuk edinme yasaklandı. Artık Türkler, ancak birbirleriyle evlenebiliyorlardı. Ancak başkalarıyla evlenen Türk cariyeler isimlerini değiştirmiyor ve evlendiği kişi kendisiyle karısı arasında ayırım yapamıyordu.³⁹

Kerh'e yerleşen Aşnas et-Türki ve çevresi, şehrin en batısındaki binayı tercih etti. Bu bölgeye ne tacir ne de yabancı bir komşu gelebiliyordu. Diğer topluluklarla aralarında beşeri münasebetler yoktu. Başka bir Türk gurubu da Kerh'in kuzey tarafına yerleşti. Oraya camiler, hamamlar ve çarşılar yapıldı. Burada çeşitli esnaflar vardı.⁴⁰

Afşin, şehre iki fersah uzaklıktaki Mutira denilen yerdeki son binaya yerleşmişti. Uşrusana'dan gelenler ve diğer bazıları da onun bölgesine yerleşmişlerdi. Buraya da çarşı, mescit ve hamam kuruldu. Bir diğer Türk komutan Hasan b. Sehl de çarşının bittiği yere yerleşmişti. Çarşının sonunda, daha sonra Babek'in asıldığı kalasların getirildiği bir dağ vardı. Afşin'in yerleştiği yer, bu dağ ile Mutira arasındaydı. Daha sonra buraya imarethaneler yapıldı. Hasan b. Sehl'in yerleştiği bölge zamanla şehrin tam ortasında kaldı. Gün geçtikçe her yerde binalar yükselmiş, şehir Mutira ile birleşmişti. Bölgede Horasan kuvvetlerine ait caddeler kurulmuştu. En büyük cadde "Serice" diye bilinirdi. Büyük Haraç Divanı bu cadde üzerindeydi. Bu cadde İshak b. İbrahim vadisine kadar uzanıyordu. İshak b. İbrahim Halife Mütevekkil zamanında bu vadiye gelip yerleşmişti. Onun için vadiye İshak b. İbrahim vadisi deniliyordu.⁴¹

Serice caddesi sağlıklı sollu Horasanlılarla doluydu. Haşim b. Banicur, Uceyf b. Anbese, Hasan b. Ali el-Me'mûni, Harun b. Nuaym, Hüzzam b. Galip v.s. buradaki toplumun

³⁹ Yakubi; a.g.e., s.10., Boyunağa; a.g.e., s. 393., Kutay; a.g.e., s. 40., Aslanapa; a.g.m., M.E.B.İ.A., s. 144-147.

⁴⁰ Yakubi; a.g.e., s. 10., Kutay; a.g.e., s. 40.

⁴¹ Yakubi; a.g.e., s.10., Kutay; a.g.e., s. 40.

önde gelen diğer önderleriydi. Şehir, zamanla büyüyüp gelişti. Yeni camiler, mescitler ve hamamlar yapıldı. Yukarıda bahsedilen dağa kadar dayandı.

Diğer bir caddeye ise; Kum, İsfahan, Kazvin, Cebel ve Azerbaycan bölgelerinden birçok kişi gelip yerleşmişti. Burası Büyük Serice Caddesi'nin penceresi gibiydi. Kuzey ve doğu yönünde uzanıyordu. Üçüncü değil ama dördüncü ve beşinci caddeler de Türklerle meskûndü. Burada da Fergana, Uşrusana ve İştahanciyye'den gelen birlikler oturuyordu.⁴²

Buradan da anlaşıldığı gibi Mu'tasım zamanında hilafet merkezi olan Samerra, adeta Türkler için inşa edilmiş bir şehirdi. Yakubi, Kitabü'l-Buldan'ın Samerra şehri ile ilgili bölümünde, orada diğer ırkların da yaşadıklarını belirtmekte, fakat sadece Türkler hakkında detaylı bilgiler vermektedir. Her Türk topluluğu geldiği bölgeye göre yerleşmişti. Diğer topluluklarla kaynaşıp karışmamaya büyük bir özen gösteriyorlardı. Başlangıçta savaş esiri olarak Arap topraklarına gelen Türkler, zamanın siyasi çekişmeleri içerisinde yüklü miktarda para karşılığı satın alınabilecek kadar kıymetli hale gelmişlerdir. Bu durumun oluşmasında Türkler'in kendilerinin bir payı olmaktan çok, Emeviler ve Abbasiler'deki siyasi şartların seyrinin payı vardır. Biz buna günümüz ifadesiyle konjonktürel etki diyebiliriz. Ancak Türkler, devletin kilit noktalarını ele geçirdikten sonra, gündemi belirleyen unsur haline gelmişlerdir. Bundan dolayıdır ki; Arap-Fars hâkimiyetinden Türk hâkimiyetine geçiş bir çeşit devrim olup, bunun neticeleri hilafetle ilgili görevlerin ekseriyetini etkilemiştir. Bu devrim, halifenin otoritesini zayıflatmış, sonunda da bu otoriteyi tamamıyla yok etmiştir.

⁴² Yakubi; a.g.e., s.11.

*“Görüyorsunuz ki Afşin, atını harb meydanlarına ilk süren odur.
Ölümlü yağdıran bulutların altına korkusuzca ilk dalan da odur.”*

Şair Ebu Temmam

İKİNCİ BÖLÜM

2.1. AFŞİN (HAYDAR B. KÂVUS)'İN HAYATI

2.1.1. Afşin'in Nesebi

İslam tarihinin en belirgin simalarından biri olan ve Uşrusana⁴³ hükümdar ailesine mensup bulunan Haydar b. Kâvus, kaynaklarda, bu bölgenin hükümdarına verilen Afşin ünvanı ile geçmektedir. Doğum tarihi ve yeri tam olarak bilinmemekle birlikte, hükümdar sülalesine mensup olduğuna binaen, doğum yerinin Uşrusana olması kuvvetle muhtemeldir. Uşrusana, Aşağı Türkistan bölgesinin en önemli Türk Beyliklerinden biridir. İslam coğrafyacılarına göre Uşrusana; daha ziyade Zerefşan nehrinin yukarı mecrasındaki geniş arazi ve buralardaki büyük şehirlerin bulunduğu geniş coğrafi bölgenin adıdır. Semerkant ile Fergane arasında bulunan bu bölgenin, bu gün büyük bir kısmı Özbekistan sınırları içerisinde, geri kalanı ise Tacikistan sınırları içerisinde bulunmaktadır. Burası, İslam ordularına karşı en çetin mücadele veren yerlerden biridir.⁴⁴

Afşin'in ailesinin Uşrusana'da hükümdarlığı ne zaman ele geçirdiğini tesbit etmek mümkün olmamaktadır. Bu aileden tesbit edebildiğimiz ilk şahıs, 119 (737) yılında, Esed b. Abdullah El-Kasri ile Türgiş Kağanı Su-lu arasında yapılan savaşta el-Haris b. Süreyc'in (Su-lu Kağan) safında yer alan Kâvus'un dedesi Kara Buğra (Han Hara) idi.⁴⁵ Ancak bu tarihten önce ve sonra Kara Buğra'nın faaliyetleri hakkında kaynaklarda herhangi bir bilgiye rastlanmamaktadır. Uşrusana bölgesinin de dâhil bulunduğu Batı Türkistan'da VII. Yüzyılın ortalarından itibaren Göktürk Kağanlığının siyasi nüfuzunun zayıflaması üzerine Fergana, Taşkent, Semerkand, Buhara ve Uşrusana'da bağımsız

⁴³ Semerkand, Fergana ve Taşkent'in arasında bulunan ve İslam kaynaklarında Uşrusana veya Usruyana şeklinde geçen bir bölge.

⁴⁴ Zekeriyâ KİTAPÇI; a.g.e., s. 7.

⁴⁵ Taberi; a.g.e. X., s. 609. İbnü'l-Esir; a.g.e., V, s. 229.

küçük devletler ortaya çıkmıştır. Muhtemelen Kara Buğra ailesi de, Uşrusana'ya bu tarihten sonra hâkim olmuştur. Fakat biraz önce de belirttiğimiz gibi, bu hususta hiçbir bilgiye sahip değiliz.

Kara Buğra'nın oğlu ve Afşin'in dedesi olan, ismi kaynaklarda muhtelif şekillerde verilen⁴⁶ Uşrusana Meliki Han Hara (Kara)'nın 178 (794-795) yılında Horasan valisi El-Fazl b. Yahya El-Bermeki ile mücadele ettiğini görmekteyiz.⁴⁷ Ancak Kara Buğra'da olduğu gibi kaynaklar bu zat hakkında da fazla bilgi vermemektedirler.

Kara Buğra ailesinin tekrar tarih sahnesine çıkması Halife Me'mun devrine (813-833) rastlamaktadır. Harun Reşid'in ölümü üzerine, oğulları Emin ile Me'mun arasındaki hilafet mücadeleleri sırasında Maverâünnehir'de bazı isyanların patlak verdiği görülmektedir.⁴⁸ Bu isyanlar Emin'in katli ve Me'mun'un halifeliliğine kadar devam etmiştir. Halife Me'mun tek başına iktidara geçer geçmez Fergana ile Uşrusana üzerine Ahmed b. Halid komutasında kuvvetler gönderdi. Bu sırada Uşrusana'da Afşin'in babası Kâvus hüküm sürmekteydi. Halifenin gönderdiği kuvvetlerle başa çıkamayacağını anlayan Kâvus, Me'mun'un veziri Fazl b. Sehl'e bir mektup yazarak, Uşrusana'ya karşı gönderilen kuvvetlerin geri çekilmesini, buna karşılık kendisinin de muayyen miktarda vergi vereceğini, bu şartlar çerçevesinde barış yapmak istediğini bildirdi. Fazl b. Sehl, Kâvus'un teklifini kabul ederek onunla barış yaptı. Fakat bu barış devresi uzun müddet devam etmedi. Halife Me'mun'un Bağdat'a dönmesi (819) üzerine Kâvus Abbasi devletine ödemekte olduğu vergiyi kesti.⁴⁹

2.1.2. Afşin'in Tarih Sahnesine Çıkışı

Kâvus et-Türki Abbasi halifelerinden Me'mun'un özel telkinleriyle İslam dinini kabul etmiş ve daha sonra hilafet camiasının en güçlü Türk askeri ailelerinden biri olmuştur. Onun Müslüman olması ve hak dine girmesi ile ilgili rivayetler kırılmış bir vazunun parçaları gibi dağınık bir vaziyettedir. Bu vazunun, onun Müslüman olduğuna dair en

⁴⁶ Taberi; a.g.e. X. s. 631 İbnü'l-Esir; a.g.e., V, s. 99., *Türk Ansiklopedisi*; "Afşin Maddesi", Cilt 1, Milli Eğitim Basımevi, Ankara 1946. s. 194.

⁴⁷ Taberi; a.g.e. X. s. 631.

⁴⁸ Barthold; a.g.e., s. 211. Belazuri; a.g.e., s. 419.

⁴⁹ Belazuri; a.g.e. s. 419., *Türk Ansiklopedisi*; "Afşin Maddesi", Cilt 1, Milli Eğitim Basımevi, Ankara 1946. s. 194.

ufak bir şüpheye yer vermeyen büyük kısımları bu gün elimizdedir.⁵⁰ Kendisi ile Halife Me'mun arasındaki siyasi ilişkilerin kötüleştiği bir sırada, Kâvus'un ailesi arasında çıkan bir anlaşmazlık, Afşin'in tarih sahnesine çıkmasına sebep olmuştur. Kâvus'un sarayında görev yapan Kahraman adlı yüksek bir memurla Afşin'in arası açıldı. Bu zatın kızı Kâvus'un diğer oğlu Fazl ile evlenmişti. Aralarındaki anlaşmazlığın sebebi ise; Haydar'ı, babasına kötüyerek, kendi damadının sağlığında iken veliahd tayin edilmesini sağlamaktı.⁵¹ Anlaşmazlığın gittikçe şiddetlenmesi üzerine, Afşin bu şahsı öldürdü ve babasından çekinerek Huttel'e kaçtı. Huttel hâkimi Haşim b. Me'hur el-Hutteli'nin aracılığıyla babasından af dileme yollarını araştırmaya başladığı sıralarda Uşrusana'da meydana gelen bazı gelişmeler sebebiyle Afşin bu girişiminden vazgeçerek Bağdat'a geldi ve İslam dinini kabul etti.⁵²

2.1.3. Afşin'in Müslüman Olması ve Abbasi Devleti Hizmetine Girmesi

Afşin ve Fazl Uşrusana meliki Kâvus'un iki oğluydu. Geleneklere göre Afşin'in veliaht tayin edilmesi gerekiyordu. Fazl'ın kayınpederi Kahraman isimli saray bürokrati ise, Afşin'i babasına kötülüyor ve aleyhinde dedikodular çıkarıyordu. Bu durumdan rahatsız olan Afşin bir gün Kahraman'ı öldürdü. Bu olay üzerine babası ve kardeşi ile arası açılınca, kaçarak Bağdat'a gelip müslüman oldu.⁵³

Afşin'in Bağdat'a gelerek müslüman olması, Uşrusana'yı fethetmeyi düşünen Halife Me'mun'a iyi bir fırsat vermiş oluyordu. Zira, Me'mun Horasan'da iken, ona haraç vermeye razı olan Uşrusana Meliki Kâvus, halife Bağdat'a dönünce bu anlaşmayı bozmuştu. Yukarıda değindiğimiz sebepten memleketini terke mecbur olmasından dolayı, babası ve kardeşine kırgın olan Afşin, halifeye Uşrusana'nın fethi konusunda yardım edebileceğini bildirdi. Bunun üzerine Me'mun, 207 (820-821) tarihinde Ahmed b. Ebi Halid kumandasındaki bir orduyu Afşin'in rehberliğinde, Uşrusana üzerine gönderdi. Orduya kılavuzluk yapan Afşin, orduyu bilinmeyen ve kısa bir yoldan getirdiği için Kâvus gafil avlandı. Abbasi kuvvetlerini hiç ummadığı bir anda karşısında

⁵⁰ Zekeriya Kitapçı; *İlk Müslüman Türk Hükümdar ve Hakanları*, Yedikubbe Yayınları, Konya 2004, s. 266.

⁵¹ Belazuri; a.g.e., s. 419.

⁵² Belazuri; a.g.e., s. 419.

⁵³ Belazuri, a.g.e., s. 419. Taberi; a.g.e. XI, 1044., Barthold; a.g.e. s. 227., Hakkı Dursun Yıldız; "Abbasiler Devrinde Türk Kumandanları el-Afşin Haydar b. Kâvus", *İst. Üniv. Tarih Enst. Dergisi*, Sayı 4-5, İstanbul 1974, s. 2.

bulan Kâvus, daha önce oğlu Fazl'ı civardaki Türkler'den yardım teminine göndermişti. Fakat daha yardımcı kuvvetler yetişmeden, Kâvus'un Ahmed b. Ebi Halid'e teslim olması, oğlu Fazl'ı da, topladığı Türkler'den ayrılarak babasının yanına gelmeye mecbur etti. Bu kalan Türkler ise çölde helak oldular. Baba-oğul Bağdad'a getirildiler. Her ikisinin de Müslümanlığı kabul etmesi üzerine Me'mun, Kâvus'u tekrar Uşrusana'ya (afşin) tayin etti. Onun ölümünden sonra yerine oğlu Haydar geçti.⁵⁴

Afşin burada bir nevi taht mücadelesi sayılabilecek bir konuda, Abbasi devletinin desteğini arkasına almış ve hedefine de ulaşmıştır. Kendi sarayında cereyan eden çeşitli dedikodular ve hukuksuzluklar, onu böyle bir girişime mecbur bırakmış gibi görünmektedir.

Afşin Uşrusana melikliği sırasında Semerkand'dan Şaş'a (Taşkend) giden anayol üzerindeki Dizek'e iki fersah mesafede (bir fersah 5,5-6 km) bir ribat yaptırmıştı ki, Hudayser adını taşıyan bu ribat X. yüzyılda Maverâünnehir'deki en meşhur ribatlardan biri sayılmıştır. Ayrıca Minek denilen yerde de onun adıyla (Afşin-i Ekber) tanınmış bir hisar bulunmakta, Afşin buraya dinlenmek ve eğlenmek için gelmekteydi.⁵⁵

Afşin'in Abbasi devletinin hizmetine girmesinden itibaren bazı seferlere katıldığı görülmektedir. Yukarıda geçen olay bun açıkça göstermektedir. Ancak kaynaklar, bu dönemle ilgili sonraki başarıları kadar malumat vermemişlerdir. Biraz ileride göreceğimiz gibi Afşin'in, 215(830) yılında Mısır isyanlarının bastırılmasına memur edilmesi, onun halife tarafından denenmiş ve güvenilir bir şahsiyet olduğunu göstermektedir. Bu durumda Afşin'in bu on senelik zaman zarfında halifenin itimadını kazanacak faaliyetlerde bulunduğu ortaya çıkmaktadır.

Afşin'in, Abbasi devleti hizmetine girdiği tarihi kaynaklar kesin olarak bildirmemektedirler. Ancak Taberi'nin Uşrusana'nın fetih tarihini kaydetmesi bu hususta bize bir ipucu vermektedir. Kâvus'un halifeye karşı isyanının Me'mun'un Bağdat'a dönmesinden, yani 15 Safer 204 (11 Ağustos 819) tarihinden sonra meydana geldiğini ve Uşrusana'nın fethinin de 207 (822-823) yılında olduğunu göz önüne alacak

⁵⁴ Belazuri, a.g.e., s. 419. Taberi; a.g.e. XI, 1044., Barthold; a.g.e. s. 227., Yıldız; a.g.m., s. 2. Sümer; a.g.e., s. 652.

⁵⁵ Sümer; a.g.m., s. 652.

olursak, Afşin'in bu yıllar arasında, büyük ihtimalle 206 (821-822) yılında Bağdat'a gelerek Halife Me'mun'un hizmetine girdiğini kabul edebiliriz.

Belazuri tarafından verilen bu malumat kısmen Taberi ve Yakubi tarafından da teyid edilmektedir. Taberi 207 (822-823) yılında, Halife Me'mun'un Ahmed b. Ebi Halid'i Uşrusana'nın fethine memur ettiğini ve Ahmed'in de Kâvus ve oğlu Fazl'ı esir ederek adı geçen bölgeyi fethettiğini bildirmektedir.⁵⁶ Yakubi ise, Belazuri gibi yıl bildirmeden Ahmed b. Ebi Halid'in Uşrusana seferinde Afşin'in de hazır bulunduğunu kaydetmektedir. Mu'tasım döneminde de bu bölgeler, Tahirî hanedanı tarafından fethedilmiştir.⁵⁷

2.1.4. Afşin'in Saraydaki Mücadeleleri

Hicri 198 (M.813) tarihinde hilafet makamına gelen Me'mun, Bağdat'a dönmesinden sonra yeni bir siyaset takibine başlayarak Hilafet ordusu saflarına çok miktarda, Türkler'den asker almaya başladı.⁵⁸ Türkler'den meydana gelen birliklerin katıldığı ilk askeri harekât, gerek müstakbel halife Mu'tasım'ın ve gerekse Afşin'in kumandasında Mısır isyanlarının bastırılmasıdır. Bu durumda Afşin'in Abbasi devleti hizmetine girmesinden Mısır isyanlarını bastırmaya memur edilmesine kadar geçen zamanda Mu'tasım'ın maiyetinde, ordu saflarına alınan Türk birliklerini tanzim ve tertib ettiği, yıldızının parladığı ihtimali kuvvet kazanmaktadır. Halife Mu'tasım devrinde katıldığı birçok askeri harekâta, yanında mühim miktarda Türk birliklerinin bulunması bu görüşü destekler mahiyettedir.

2.2. AFŞİN'İN MISIR İSYANINI BASTIRMASI

Emin ile Me'mun arasındaki hilafet mücadelesi, ülkenin diğer bölgelerinde olduğu gibi, Mısır'da da karışıklıkların çıkmasına sebep oldu. Burada eskiden beri ikamet eden Mudar ve Yemen kabileleri arasındaki rekabet, bu sefer Mudarlılar'ın Emin'i, Yemenlilerin Me'mun'u desteklemesi temelinde savaşa dönüştü.

Hilafet mücadelesinin sona ermesiyle sukûnet sağlanır gibi olurken, Endülüs Emevi Meliki Hakem b. Hişam'ın 198 (813-814)'de İspanya'dan çıkardığı Kurtuba ahalisinden

⁵⁶Taberi, a.g.e. XI, s. 1066. İbnü'l-Esir; a.g.e., V, s. 194.

⁵⁷Yakubi; *Tarihu'l-Yakubi*, Matbaatü'l-Ğura, Nəcəf h. 1358, m. 1939, s. 185. Belazuri; a.g.e., s. 419.

on beş bin ailenin Mısır'a gelişi, durumu büsbütün gerginleştirdi. Bunlar başlangıçta Yemenli Arap kabilelerinden himaye istemiş, fakat bir müddet sonra, iç savaşın karışıklıkları arasında bağımsız hareket etmeye başlamışlardı. Hatta bu arada İskenderiye'yi de ele geçirmişlerdi. Sürüp giden mücadelelere yerli Kıpti halk da iştirak edince, Mısır valisi Sari b. Hakem'in 205 (820-821)'te vefatından sonra yerini alan oğlu Ubeydullah vaziyetten istifade ederek, hükümet merkezi ile alakasını kesmiş, vergi göndermemeye başlamıştı.⁵⁹

Me'mun Mısır'ı tekrar elde etmek ve merkeze bağlamak görevini Abdullah b. Tahir'e verdi. 210 (825-826)'da Mısır'a hareket eden Abdullah aynı yıl içinde Endülüslüler'in elinden İskenderiye'yi geri almış, asileri mağlup ederek, Ubeydullah b. Sari'yi eman istemeye mecbur etmiş 211 (826-827)'de Bağdat'a göndermiştir.

İskenderiye'yi terke mecbur kalan Endülüslüler ise, reisleri Ebu Hafs Ömer el-Balutî idaresinde denize açılarak, 208 (823)'den beri Araplar'ın akınlarına maruz kaldığını bildiğimiz Girit adasını 211 (826)'de Bizanslılar'ın elinden almışlardır. Ebu Hafs'ın Halefleri, bu adayı 350 (961)'de Bizanslılar geri alıncaya kadar muhafaza ve idare edeceklerdir.⁶⁰

Abdullah b. Tahir'in gayreti ile kurulan sükûnet, Mısır'da pek az devam etmiş ve onun Babek'e karşı aciz kalan imparatorluğu kurtarmak amacıyla Azerbaycan valiliğine tayini üzerine, 213 (828)'te Yemen-Mudar mücadelesi yeniden patlak vermiştir. Me'mun Tahir'in yerine Mısır valiliğine, kendisinden sonra halife olacak kardeşi Ebu İshak (Mu'tasım)'ı tayin etmişti. Fakat Mısırlılar 214 (829)'te onun gönderdiği vekile isyan ettiklerinden, Ebu İshak hâkimiyeti ele geçirmek için Mısır'a bizzat gitmeye mecbur kaldı. Bundan iki yıl sonra Aşağı Mısır ahali yeniden ayaklandı.⁶¹

Halife Me'mun da, 215 (830) yılında Bizans'a karşı yaptığı birinci seferden Dımaşk'a döndüğü sırada Mısır'da karışıklıkların yeniden patlak verdiği haberini aldı. Bunun üzerine halife, Mısır valisi olan kardeşinden, Afşin'i isyanların bastırılmasına memur etmesini emretti. İsyandar, daha ziyade aşağı Mısır'da Berka, el-Beşarud, el-Biyame ve

⁵⁸ Yakubi; a.g.e., III, s. 173. İbn Kuteybe; *el-Maarif*, Dr. Saroite Okacha, Paris 1960, s. 100.

⁵⁹ Ahmet Çelebi; a.g.m. D.G.B.İ.T, s. 185., Bozkurt; a.g.m., T.D.V.İ.A. s. 101-104.

⁶⁰ Ahmet Çelebi; a.g.m. D.G.B.İ.T, s. 185., Bozkurt; a.g.m., T.D.V.İ.A. s. 101-104.

⁶¹ Ahmet Çelebi; a.g.m. D.G.B.İ.T, s. 186., Bozkurt; a.g.m., T.D.V.İ.A. s. 101-104.

el-Huf şehirlerinde tehlikeli bir hal almıştı. 215 (830) yılı ortalarında harekete geçen Afşin, Berka'ya gelerek şehri asilerden kurtardı. İsyancıların elebaşı olan Müslim b. Nasr'ı esir aldı. Bundan sonra, Kıptiler'in de katılmasıyla sayıları epeyce çoğalmış olan el-Beşarud ve el-Huf asileri üzerine yürüdü. Aynı yılın sonlarına doğru adı geçen bölgelerde de sükûneti sağlayan Afşin Kahire'ye döndü. 216 (831) yılını da, asilerle mücadele ederek geçiren Afşin, 217 yılının Muharrem (Şubat-Mart 832) ayında, Mısır'a gelen Halife Me'mun'un, öncü kuvvetler kumandanı olarak, isyanların bastırılmasında önemli roller oynamıştır.⁶²

Afşin'in Mısır isyanlarının bastırılmasında gösterdiği başarı, onun devlet erkânı arasındaki itibarının artmasını sağlamış, buradaki başarıları, daha sonra Babek isyanını bastırmak üzere görevlendirilmesinde referans noktası olmuştur.

Mısır isyanlarının bastırılmasıyla meşgul olması sebebiyle, Me'mun'un Bizans'a yaptığı seferlerin ilk üçüne katılmayan Afşin'in, 218 (833) yılındaki sonuncu sefere iştirak ettiği ve Me'mun'un el-Bedendun (Pozantı)'da ölümü üzerine, Mu'tasım'ın halife olması hususunda, diğer Türk komutanlarıyla birlikte önemli rol oynamış olması muhtemeldir.

Mu'tasım'ın halife olmasıyla Afşin'in ikbal devri başlamış oluyordu. Abbasi imparatorluğunda Mu'tasım ile birlikte yeni bir devir başlamış ve ordudaki Türk birlikleri halifeler üzerinde büyük bir nüfuz tesis etmişlerdi. Abbasi imparatorluğunda Türkler'in iktidara gelmesinde başrolü oynayanlardan birisi de şüphesiz ki, Mu'tasım devrinde halife ordularının başkumandanı durumunda olan Afşin'dir.

⁶² Yakubi; a.g.e. II, s. 192. İbnü'l-Esir ; a.g.e. s. 205. Taberi, a.g.e. VIII. 264. İbn Tağribirdi; *en-Nücumü'z-Zahire Müluki'l Mısra ve'l-Kahire*, Kültür ve İrşad Bakanlığı Yayınları, Cilt 2, Kahire 1960, s. 212., Boyunağa; a.g.e. s. 388., Bozkurt; a.g.m., T.D.V.İ.A. s. 101-104.

2.3. AFŞİN'İN BABEK İSYANINI BASTIRMASI

Babek, (Papak, Papek) Medainli bir yağ tacirinin oğludur. Ancak, Ebu Müslim'in oğlu olduğu iddiasıyla ortaya çıkmışsa da bunun tamamen siyasi bir tutum olduğu anlaşılmaktadır.

Kendisinden önce ortaya çıkmış olan Hürremiye tarikatına mensuptu. Mazdek tarafından kurulan dini harekete ve aşırı şianın tesiriyle gelişen İran kaynaklı Arap aleyhtarı değişik fırkalara genel olarak Hürremîyye adı verilmekteydi. Büyük ihtimalle Mecusilikle eş anlamlı olarak kullanılan ve "iyi, isabetli din" anlamına gelen "Bihdin" isminden etkilenecek Hürremdiniyye olarak ta anılan fırkanın bu ismi almasının sebebi kesin olarak bilinmemektedir. Müslüman müelliflerin çoğu, her şeyi hoş ve mübah saydıklarını göz önünde bulundurarak kelimenin Farsça hurrem (şen, neşeli) isminden geldiğini ileri sürerler.⁶³

O, kaynaklarda kendisinden öncekilerle aynı karakteri taşıdığı için, Hürremîyye ya da Babekiyye diye anılıp, Ashabu'l-İbahadan sayılan tarikatın kurucusudur. Üyelerinden bir kısmı Ebâ Müslim'in öldüğüne inanmayıp kendisinin "dünyada adaleti yaymak üzere" tekrar geleceği kanısındaydılar. Bunlara "Müslimiyye" adı verildi. Başlangıçta hareketini gizlice devam ettirdi. Bu tarikat, haramları helal sayıyordu. İslam olduğunu söylemesine rağmen büyük ölçüde Mazdekizm'in etkisindeydi.⁶⁴ Kadın ve mülkiyette ortaklığı savunuyordu.

Babek'ten önceki Hürremîler ve bunların devamı olan Babekîlerin inançları hakkında, bizzat kendilerince yazılmış eser bulunmadığından, bu konudaki bilgiler islamî kaynaklara dayanmaktadır. Bu kaynakların hepsinde bu kişinin el-Hürremî şeklinde anılması, Babekiyye'nin, Hürremîyye'nin devamı olduğunu gösterir. Babekîler'in İtikat ve yaşayışları hakkında İslami kaynaklarda verilen malumata göre bunlar tenasuha inanırlardı. Selefleri olan Hürremîler'in yeryüzünde daima peygamber bulunacağı,

⁶³Aliev Salah Muhammedoğlu; "Hürremiyye Maddesi", *İslam Ansiklopedisi*, Cilt 18, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1998, s. 500-501., Bahriye Üçok; *İslam Tarihi Emeviler-Abbasiler*, Milli Eğitim Basımevi, Ankara 1983, s. 104., Kutay; a.g.e., s. 42.

⁶⁴Ebu Mansur Abdülkaahir el-Bağdadi; *Mezhepler Arasındaki Farklar*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1991, s. 206., Bahriye Üçok; a.g.e. s. 104., Yılmaz ÖZTUNA; *Devletler ve Hanedanlar*, Cilt 1, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 2005, s. 114., Boyunağa; a.g.e. s.388., Kutay; a.g.e., s. 42., Nizamülmülk; *Siyasetname*, Çev. Nurettin Bayburtlugil, Dergah Yayınları, İstanbul 1995, s. 316., Hasan İbrahim Hasan; a.g.e. Cilt 2, s. 411.

peygamberliğin irsiyet ve hulül yoluyla intikal ettiği şeklindeki inançlarına uygun olarak Babek'in peygamber olduğunu da öne sürmüşlerdir. Onlar Müslümanlara Yahudi, Müslümanlar da onlara kâfir diyordu. Çocuklarına Kur'an'ı öğretmekle birlikte kendi aralarında namaz kılmaz, ramazan orucunu tutmaz, kâfirlerle cihad etmeyi gerekli görmezlerdi. İçki içmeyi ve zora dayanmaması şartıyla gayr-i meşru cinsel ilişkiyi mubah gören Hürremîler, bunun teyidi mahiyetinde, senede bir kere, gece toplanıp, kadın-erkek birlikte ışıkları söndürüp, topluca fuhuş yaparlardı.⁶⁵ Bu ve benzeri uygulamalarıyla sınır tanımaz bir zevk felsefesi benimsemişlerdi.

Gerek Babek, gerekse onun selefi olan Cavidan, eski Fars kültürü ve inançlarına sıkı sıkıya bağlı olup, Arap-İslam kültürünün İran'da yayılmasını önlemek için çalışmışlardır. Bu sebeple Müslümanlara karşı Bizans ve Ermenistan bölgesinde ileri gelenlerle işbirliği yapmışlar, islamî fetihleri kin ve nefretle karşılamışlar, devleti içten çökertmek ve hâkimiyeti ele geçirmek için, Müslümanların, gayri müslimlerle savaş durumunda olduğu zamanlardan daima yararlanmışlardır.⁶⁶ Babek hareketi kozmopolit bir yapıya sahipti. Bu hareketin içinde Taberi'nin bildirdiğine göre onun ordusu, Hemedan, İsfahan, Masebezan ve Mihricankazak v.s. bölgelerinden bir araya gelmiş, özellikle alt sınıf insanlardan oluşuyordu.⁶⁷ Anlaşıyor ki İslam ordularının İran ve Orta Asya'ya uzanmasından rahatsızlık duyan guruplar, savunma zinciri oluşturmak için eski dinlerine dayalı bir milliyetçilik akımı geliştiriyorlardı. Batınî unsurlarla da birlikte hareket eden Babek, kendi zamanına kadar, bu zincirin en güçlü halkasını oluşturuyordu.

O'nun hâkim olduğu ve kendi tarikatını yaydığı yer, bir kısmı bugünkü İran'ın kuzeybatısında diğer kısmı ise, bu günkü Güney Azerbaycan sınırları içinde Hazar Denizi'nin batısında bulunan geniş bir bölgedir. Bu bölgeye "Arran" deniyordu. Bölge yüksek dağlar, sarp geçitler ve engebeli arazilerden oluştuğundan, ulaşım imkânı çok kısıtlıydı. Kışları çok sert geçiyordu. Dolayısıyla, Babek öncesiyle birlikte, yaklaşık olarak 40 yıl süren isyan, arazi şartlarının sağlamış olduğu avantajlardan da

⁶⁵ Hakkı Dursun Yıldız; "Babek Maddesi", *İslam Ansiklopedisi*, Cilt 4, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1991, s. 377-378., Azimli; a.g.e. s. 59., Muhittin Kapaşahin; "Mu'tasım Dönemi İsyancıları", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 23, Yıl 2007/2, s. 348.

⁶⁶ Yıldız; a.g.m. T.D.V.İ.A., s. 377-375., Boyunağa; a.g.e. s.388., Hasan İbrahim Hasan; a.g.e. Cilt 2, s. 412.

⁶⁷ Taberi, a.g.e. XI, 1165., Bernard Lewis; *Tarihte Araplar*, Anka Yayınları, İstanbul 2000, s. 138., D. Sourdel; a.g.m. s. 115-148., Kapaşahin; a.g.m. s. 348

faydalanıyordu. İslam dininin ilk doğduğu dönemde, Bölge ahalisi ağırlıklı olarak Hristiyan ve Mazdek dini mensuplarından oluşuyor, Arran bölgesi sürekli Bizans ile Sasânî İmparatorluğu'nun nüfuz mücadelesine sahne oluyordu.⁶⁸

Babek, Harun Reşid'in oğulları Emin ile Me'mun arasındaki mücadeleyi ve daha sonra Me'mun'un Bizans seferini fırsat bilerek 816 tarihinde ihtilâli başlattı. Babek, isyanının merkezi olan Bezz'in çevresindeki Müslüman halka saldırarak, kadın çocuk demeden herkesi kılıçtan geçirdiği gibi mallarını da gasbediyordu. Kendilerini müdafaadan aciz olan müslümanlar canlarını kurtarmak için Merağa'ya kaçıyorlardı. Durumun gittikçe kötüleştiğini gören Halife Me'mun 820 yılında Yahya b. Muaz'ı Azerbaycan valiliğine getirerek Babek ile mücadeleye memur etti. Yahya başarılı olamayınca azledildi ve aynı göreve birbiri arkasından İsa b. Muhammed, Zurayk b. Ali, Muhammed b. Humeyd et-Tusi, Abdullah b. Tahir, Uceyf b. Anbese ve Ali b. Hişam tayin edildiler. Ancak bunların hiçbirisi Babek tehlikesini ortadan kaldırmaya muvaffak olamadı. Me'mun'un bilhassa son yıllarında Bizans seferleriyle uğraşması sebebiyle bu bölgeye gereken önemi vermemesi, Babek'e daha rahat hareket imkânı sağlamıştır.⁶⁹ Me'mun sürekli Babek meselesini ikinci planda tutmuş, ağırlığı Bizans ile mücadeleye vermişti.

İlk başlarda bu isyana önem vermeyen Me'mun, yaptığı yanlış geç anlamış ve Bizans seferi dönüşünde vefat etmeden önce yerine geçecek kardeşi Mu'tasım'a Babekiyye ile savaşmasını, onların üzerine cesaretli, metanetli, dikkatli bir komutan göndermesini, ona mal takviyesi yapmasını, Hürremîyye işini sıkı tutmasını, şayet savaş uzarsa bizzat kendisinin de savaşa katılmasını vasiyet etmişti.⁷⁰

Mu'tasım halife olduğu zaman (833) Babek isyanı çok tehlikeli bir hal almıştı. El-Emin ile Me'mun arasındaki iktidar kavgasının sebep olduğu karışıklıklardan istifade ile Azerbaycan'da el-Bezz şehrini kendisine merkez yaparak 201⁷¹ (816-817) yılında isyan etmiş olan Babek, Me'mun'un gönderdiği kuvvetleri mağlup etmek suretiyle nüfuz sahasını oldukça genişletmişti. Hatta Me'mun'un son yıllarında, devrin en büyük kumandanlarından birisi olan Abdullah b. Tahir'in Babek ile mücadeleye memur edilmesine rağmen harekete geçmekten kaçınması Babek'in gücünü göstermektedir.

⁶⁸ Said Nefisi; *Babek*, Çev. Mahmut Ayaz, Berfin Yayınları, İstanbul 1998, s. 38.

⁶⁹ Yıldız; a.g.m. T.D.V.İ.A., s. 377-378., Kutay; a.g.e., s. 45., Nizamülmülk; a.g.e. s. 318., Bozkurt; a.g.m., T.D.V.İ.A., 101-104.

⁷⁰ Azimli; a.g.e. s. 94.

Mu'tasım, Babek meselesini ciddi tutuyor, gereken ne varsa yapmaya çalışıyordu. Bütün mesaisini bu isyana yöneltiyor, devletin bütün imkânlarını bu iş için seferber ediyordu. O, işin vahametini anlamıştı. Abbasi hilafeti yıkılışa gidiyordu. Babek üzerine gönderilecek komutan bulunamıyor, ordu kurulamıyordu. Me'mun dönemindeki mağlubiyetlerin sebeplerini çok iyi inceledi. Bundan dolayı Abbasi tarihi ve orta çağ İslam dünyasında, tarihin akışını değiştirecek, daha önce ufak çaplı başlatılmış olan orduya Türkler'in alımı kararını, yoğunlaştırarak bir anlamda Abbasi İmparatorluğunun ömrünün uzamasını sağladı. Çünkü Babek isyanı devleti alabildiğince sarsmış ve yıkılma noktasına getirmişti.⁷²

Mu'tasım, ordunun içindeki askerler arasında Arap-Fars rekabetini gözlemlemişti. O, Atlas okyanusundan Hint okyanusuna kadar geniş sınırları olan imparatorluğun, askerlik özellikleri pek kalmamış, savaşa isteksiz hale gelen ve israfa dalmış olan Arap ve Farslardan oluşan bir ordu yerine, arka arkaya çıkan ayaklanmaları bastırarak, savaşa istekli, muharebede mahir, çevik, hazır, komutanlarına itaat eden, dönemin dini-felsefi tartışmalarına karışmayan, savaşta sebat eden bir ordu ile yönetilebileceğini düşünüyordu. Türkler bu iş için biçilmiş kaftandı. Onun bu düşünceleri meyvesini verecek, bu düşüncelerle kurduğu Türkler'den oluşan ordu, yirmi yıllık Babek gailisini ortadan kaldıracaktır.⁷³

Halife Mu'tasım, yirmi seneden beri devam etmekte olan ve artık devleti tehdit etmeye başlayan Babek isyanını bastırmak için, ilk önce 219 senesinde İshak b. İbrahim b. Mus'ab'ı görevlendirdi. Aynı yılın Şevval ayında Cibal bölgesini ona bağladı. O da hemen mücadeleye girişti. Hemedan bölgesinde 60 bin Hürremî'yi öldürdü. Diğerleri ise Bizans bölgesine kaçtı. İshak b. İbrahim aynı yılın Cumada'l-Ûla ayının onuncu günü Bağdat'a geldiğinde, beraberinde Hürremîyye ve Müste'mene'den 100 bin kadın ve çocuk esir getirmişti. Daha sonra da Ebu Said Muhammed b. Yusuf'u görevlendirdi. O, aldığı tedbirlerle Babek taraftarlarına küçük çaplı baskınlar düzenleyerek bir kısmını öldürdü bir kısmını da esir alarak Halife Mu'tasım'a gönderdi.⁷⁴

Ebu Said'in vurduğu ağır darbeden başka, bir ağır darbe de dost olarak yaşadığı Muhammed b. El-Buays'dan geldi. Onun, Azerbaycan'da birinin adı Şahi diğerinin adı

⁷¹Taberi; a.g.e., XI s. 1171. İbnü'l-Esir a.g.e., s. 234.

⁷² Azimli; a.g.e. s. 95.

⁷³ Azimli; a.g.e. s. 95.

Tebriz olan iki kalesi vardı. Babek ile arasındaki dostluk korkuya dayalı bir mecburiyetti. Babek taraftarları onun kalelerine uğrayıp yer içerler, Ona güven duyarlardı. Hilafet ordusunun Babek'e art arda vurduğu darbelerden sonra o da cesaretini toplayıp, aynı şekilde Babek ile savaştı. Babek'in İsmet el-Kürdî adında önemli bir komutanını esir alarak Mu'tasım'a gönderdi.⁷⁵ Halife ondan Babek ile ilgili önemli bilgileri aldıktan sonra hapsetti. Halife Vasık dönemine kadar hapisteye kaldı.

Bu iki komutan o bölgede mücadele ederken, kendisinin Mısır valiliği sırasında yanında bulundurduğu, askeri bilgi ve gücüne şahit olduğu Afşin'i 2 Cumada'l-Ahire 220 (Perşembe günü) (3 Haziran 835) tarihinde el-Cibal ve Azerbaycan bölgelerine vali tayin ve isyanı bastırmaya memur etti.⁷⁶ Afşin mücadeleye girişmeden önce karargâhını kurduğu Berzend ile Bağdat arasındaki kalelere askeri birlikler yerleştirmek suretiyle hem merkez ile olan irtibatının hem de erzak ve zahire yollarını emniyet altına almış oldu. Aynı zamanda bölgedeki posta teşkilatını da yeniden tanzim ederek Bağdat ile olan haberleşmeyi dört gün gibi kısa bir sürede yapabilmeyi başardı. Kurduğu casusluk şebekesiyle Babek hakkında az da olsa bilgi edinebiliyordu. Bu iş için bol para vermek suretiyle Babek'in kuvvetlerinden alınan esirlerden faydalanıyordu.⁷⁷

Askeri bir deha sayabileceğimiz Afşin, hilafetin bir türlü çözemediği Babek meselesi konusunda acele etmedi. Acele edenlere de kanmadı. O, ilkönce bölgeyi tanımaya çalıştı. Babek ile ciddi savaşlar yapmadan önce bir çok hazırlığa girişti. Erdebil ile Berzend arasındaki ticari kapasitesi yüksek yola hâkim olabilmek için bu bölgedeki kaleleri onarttı ve buralardaki kale ve yolları zaptetti. Babek'i ekonomik olarak besleyen yolları kapatabilmek için bölgedeki kalelere askerler yerleştirdi ve Babek'e karşı şehirlerden asker topladı. Karargâhını Berzend'e kuran Afşin, daha önce Babek'e büyük darbe vuran Ebu Said'i Huşş bölgesine, el-Heyssem el-Ğanevi'yi ise, Erşak'a bıraktı. Her ikisi de buldukları yerlere Babek'in saldırısından endişe ederek hendek kazdırttılar. Böylece Babek'i her yönden besleyen yollar kontrol altına alınarak bir nevi ambargo uygulandı. Böylece Babek, ekonomik olarak çöktü.⁷⁸

⁷⁴ Taberi; a.g.e., XI, s. 1166., Boyunağa; a.g.e. s.394., Nefisi; a.g.e. s. 93., Kapaşahin; a.g.m., s. 349.

⁷⁵ Taberi; a.g.e., XI, s. 1171. İbnü'l-Esir; a.g.e., V, s. 234. Yakubi; a.g.e., III, s. 199., Nefisi; a.g.e. s. 103., Kapaşahin; a.g.m., s. 349.

⁷⁶ Taberi; a.g.e., XI, s. 1171., Hilmi, Aksun; a.g.e. s. 31., Nefisi; a.g.e. s. 103., Yıldız; a.g.e. s. 144.

⁷⁷ Taberi; a.g.e., XI, s. 1174. İbnü'l-Esir; a.g.e., V, s. 234., Hilmi, Aksun; a.g.e. s. 31., Kutay; a.g.e., s. 46., Azimli; a.g.e. s. 97., Nefisi; a.g.e. s. 105.

⁷⁸ İbnü'l-Esir; a.g.e., V, s. 235., Azimli; a.g.e. s. 97., Nefisi; a.g.e. s. 104., Kapaşahin; a.g.m., s. 349.

Kendisinden önceki komutanların aksine, birliklerini Kelan-Ruz'dan azar azar harekât bölgesine kaydırıyor, Babek'in etrafındaki çemberi daraltıyordu. İşi sıkı tutuyor, geçtiği dağ geçitlerindeki önemli yerlere nöbetçi askeri karakollar kuruyordu. Bu karakollar birbirlerine durumu haber vereceklerdi. Afşin, daha önce gönderilen komutanların karşılaştığı durumlara düşmek istemiyordu. Askeri tehlikenin olmadığını söyleseler de o, bu işe önem veriyordu. Ayrıca Babek'in askerlerinin bulunabileceği sığınakları araştırıyordu. Onun, bu dağ geçitlerinden aniden saldıracağını biliyordu. Hatta nöbetçi askerlerinin bütün gece atlarının üzerinden indirmiyordu. Bu dağ geçitlerinde her an bir baskın olabilirdi.⁷⁹

2.3.1. Erşek Savaşı

Mu'tasım, devamlı savaşların bunalttığı ordusunun iaşe ve teçhizat bakımından sıkıntı çekmemesi ve maneviyatının sarsılmaması amacıyla yine Türk kumandanlarından Boğa el-Kebir idaresinde Afşin'e para ve zahire gönderdi.⁸⁰ Babek casusları aracılığıyla Boğa'nın zahire ile birlikte geldiğini öğrenince baskın yapmaya hazırlandı. Fakat onun böyle kıymetli bir yağma fırsatını kaçırmayacağını bilen ve casusları aracılığıyla bu bilgiyi teyit ettiren Afşin, Boğa el-Kebir'e haber göndererek Hısn en-Nehr'e gelmesini istedi. Kendisi de buraya gelerek hazırlığını yaptı. Burada gizlenen Afşin, ne davul çaldırdı ne de sancak astırdı. Askerlerine sessizce ilerlemelerini emretti.⁸¹

Bu arada Boğa el-Kebir için yola çıkan Babek ve taraftarları Afşin'in kendilerini takibinden habersiz ilerlediler. Afşin'in öncü birliğini tuzağa düşürüp hepsini öldüren Babek, hiçbir ganimet elde edemedi ve Afşin'in diğer komutanı Heysem el-Ğanevi'yi Erşek kalesinde sıkıştırdı. Babek Erşek'te Heysem'i sıkıştırırken, Afşin üzerine çıkageldi ve burada tuzağa düşürdüğü Babek'in süvarilerinden küçük bir gurup dışında hepsini öldürdü. Babek Muğan'a, oradan da Bezz'den yanına yardıma gelen askerlerle Bezz'e kaçtı. Afşin de Berzend'e geri döndü. Babek bir mağlubiyet daha almıştı.⁸²

Bu yıl (220/835) Afşin'e yine erzak gelirken, Babek'in askerleri kabileye saldırarak bu erzakı ele geçirdiler. Afşin ve askerleri sıkıntıya düştüler. Afşin, kalelere yerleştirdiği

⁷⁹ Azimli; a.g.e. s. 102.

⁸⁰ Taberi; a.g.e., XI, s. 1174. İbnü'l-Esir; a.g.e., V, s. 235. Yakubi; a.g.e., III, s. 199., Kutay; a.g.e., s. 46., Azimli; a.g.e. s. 98., Nefisi; a.g.e. s. 106., Kapaşahin; a.g.m., s. 350.

⁸¹ Taberi; a.g.e., XI, s. 1174., Azimli; a.g.e. s. 99., Nefisi; a.g.e. s. 106.

adamları için, Merağa hâkiminden erzak istedi. Onun acele olarak gönderdiği kervanda hayvanların taşıdığı erzaklar dışında, bine yakın sığır bulunuyordu. Bu kervandaki erzak da Babek'in eline geçti. Afşin'in askerleri iyice sıkıntıya girdiler. Bunun üzerine Afşin Şirvan hâkiminden erzak istedi ve nihayet buradan yetişen erzak ile askerlerin sıkıntısı giderildi.⁸³

Eğer Afşin bölgedeki kaleleri onarmasa ve oralara asker yerleştirmeseydi, ordusu orada telef olabilirdi. Bu da Afşin'in Babek'e karşı gerçekleştirdiği uzun süreli savaşta aldığı önlemlerin ne kadar yerinde olduğunu göstermektedir.

2.3.2. Hestadşer Savaşı

220 (835) kışını Berzend'de geçiren Afşin ilkbaharda Babek'e karşı harekete geçti. Boğa idaresindeki birlikleri Hestadşer⁸⁴ üzerine gönderirken kendisi de el-Bezz'e doğru ilerleyerek buranın 6 mil yakınında bulunan Dervez'de karargâh kurdu. Fakat bu sırada Afşin'in haberi olmadan Boğa, el-Bezz'e doğru yürüyüşe geçti ve şehre oldukça yaklaştı. Boğa'nın ilerlediğini öğrenen Babek ani bir saldırıyla onun bin kişilik ordusunun hepsini öldürdü. Boğa canını zor kurtarabildi ve Afşin'den yardım istedi. Afşin kardeşi Fazl b. Kâvus, Ahmed b. Halil b. Hişam ve İbn-i Cevşen ile Boğa'ya takviye kuvvetler gönderdi.⁸⁵

Boğa'nın mağlubiyetinden sonra Babek'e karşı 221 (836) yazında umumi bir hücumun yapıldığı görülmektedir. Afşin kuvvetlerini iki kısma ayırarak bir kısmını Boğa'nın idaresine verdi; diğer kısmının başında da kendisi olduğu halde iki koldan el-Bezz'e doğru harekete geçti. Şiddetli bir fırtınanın başlaması üzerine Boğa, Afşin'den habersiz karargâhına döndü. Ertesi gün Afşin Babek'in karargâhına hücum etti ve bol miktarda esir ve ganimet ele geçirdi. Esirler arasında Babek'in karısı da bulunuyordu. Afşin bu zaferden sonra Dervez'deki karargâhına döndü. Afşin'in döndüğünden haberi olmayan Boğa, havanın ısınması üzerine tekrar el-Bezz üzerine harekete geçti. El-Bezz'e yarım millik mesafeye gelince Afşin'in döndüğünü öğrendi. Hücumdan vazgeçerek dönmeye karar verdi. Babek'in kuvvetleri Boğa'yı yalnız yakalayınca onu takibe koyuldular.

⁸² Azimli; a.g.e. s. 99., Nefisi; a.g.e. s. 108., Kapaşahin; a.g.m., s. 350.

⁸³ İbnü'l-Esir; a.g.e., V, s. 236., Azimli; a.g.e. s. 99., Nefisi; a.g.e. s. 108.

⁸⁴ Berzend yakınlarında bir yer adı.

⁸⁵ Taberi; a.g.e., XI, s. 1188 İbnü'l-Esir; a.g.e., V, s. 237., Azimli; a.g.e. s. 99., Nefisi; a.g.e. s. 111.,

Boğa, arazinin müsait olmaması sebebiyle gündüzleri yürüyüşüne devam ediyor ve geceleri emin bir yerde konaklıyordu. Hızlı hareket edebilmek için de silahlarını, ağırlıklarını, hatta silah yüklü katırlarını terk ediyorlardı. Yine böyle konakladığı bir yerde hücumu uğrayan Boğa, ağır kayıplar verdi. Fazl b. Kâvus yaralandı, İbn-i Cevşen ise şehit düştü. Daha sonra, Heştadser'e çekildi ve bir müddet orada kaldıktan sonra Afşin'in emri üzerine kışı geçirmek için Merağa'ya döndü. Afşin de kış mevsiminin gelmesi sebebiyle birliklerini kışlaklara dağıttı.⁸⁶ Babek, üzerine gönderilen altıncı düzenli orduyu da bu şekilde yenmişti. Fakat bu, onun son galibiyeti olacaktı.

Babek, bu arada sürekli vur kaç taktikleriyle Afşin'in düzenli ordusunun moralini bozuyor, onları bezdiriyordu. Geçit vermez dağlar arasında Babek bir türlü ele geçirilemiyordu. Fakat Afşin acele etmiyor, akıllı manevralarla Babek'in sonunu hazırlıyordu.

221 (835-836) kışını Berzend'de geçiren Afşin'e, ilkbaharda Mu'tasım tarafından İnak ve Cafer b. Dinar nezaretinde gönderilen takviye kuvvetleri ile zahire ve 30 bin dirhem para geldi. Yine bu yıl Merağa yakınlarındaki bir nahiyede kışı geçiren, Babek'in önemli komutanlarından Tarhan, Afşin'in emriyle İshak b. İbrahim b. Mus'ab tarafından öldürüldü.⁸⁷ Bunu haber alan ve durumunun gittikçe kötüleştiğini fark eden Babek'in, Bizans İmparatoru Theophilos'a mektup yazdığına ve onu Abbasi İmparatorluğu'na karşı sefer yapmaya teşvik ettiğine dair kaynaklarda bazı rivayetler mevcuttur.⁸⁸ Halifeden aldığı kuvvetlerle ordusunu takviye eden Afşin, Berzend'den ayrılarak el-Bezz yakınlarında bulunan Kelan-ruz'da (Büyük Nehir)⁸⁹ karargâh kurdu. Babek de mukabil harekete geçerek Azin adlı kumandanını Afşin'e karşı gönderdi. Afşin bir gece baskınında Azin'in kuvvetlerini hezimete uğrattı.⁹⁰

Kapanşahin; a.g.m., s. 350.

⁸⁶ Taberi; a.g.e., XI, s.1193. İbnü'l-Esir; a.g.e., V, s. 238. Yakubi; a.g.e., III, s. 199., Kutay; a.g.e., s. 46., Azimli; a.g.e. s. 100., Nefisi; a.g.e. s. 112.

⁸⁷ Taberi; a.g.e., XI, s. 1194. İbnü'l-Esir; a.g.e., V, s. 239., Kutay; a.g.e., s. 47., Azimli; a.g.e. s. 101., Nefisi; a.g.e. s. 112.

⁸⁸ Taberi; a.g.e., XI, s. 1234. İbnü'l-Esir; a.g.e., V, s. 247., Azimli; a.g.e. s. 101.

⁸⁹ Bu isim Farsça olup "büyük nehir" anlamına gelmektedir. Taberi; a.g.e., XI, s. 1195 Kelan-ruz'un Berzend'e üç mil mesafede, Diğer bazı kaynaklar ise el-Bezz'ın Aras kıyısında bulunduğu görüşü dikkate alınır, Kelan-ruz'un da Aras olma ihtimali kuvvetlenmektedir.

⁹⁰ Taberi; a.g.e., XI, s. 1197. İbnü'l-Esir; a.g.e., V, s. 240., Azimli; a.g.e. s. 101., Nefisi; a.g.e. s. 115., Kapanşahin; a.g.m., s. 351.

2.3.3. Mücadelenin Son Safhası ve Bezz'in Düşmesi

Babek'in yakalanması konusunda genel kabul gören görüşü aktarmadan önce Nizamülmülk'ün; Afşin'in Babek'e tuzak kurduğuna dair anlatımına değinmek istiyoruz. Onun anlattığına göre; iki yıllık mücadelenin sonunda, Afşin geri çekilerek yol üzerinde muhtelif yerlerde 3000 piyade, 2000 süvarisini gizledi. Babek, haber göndererek söz anlayacak akıllı bir elçi istedi. *“Her ikimiz için de doğru olanı söyleyeyim”* dedi. Babek'in gönderdiği adama Afşin şöyle dedi: *“Babek'e söyle her işin bir sonu vardır. Kendisinin başı koparılırsa, bir daha böylesi yetişmez. Adamlarımın pek çoğu öldürüldü, onda biri bile kalmadı. Sizin durumunuzun da aynı olduğunu biliyorum. Gelin barış yapalım. Sen sahip olduğun vilayetle yetin ve doğru dürüst yerinde otur. Ben dönüp Emiru'l-Mü'minin'den senin için birkaç vilayet alayım ve menşur göndereyim. Kabul edersen hemen bu işe başlayayım, yok dersen bir daha erkeğe vuruşalım bakalım şans kime gülecek.”*⁹¹

Elçi, Afşin'in huzurundan çıkıp etrafa bakınca, askerinin çok az olduğunu gördü. Gözü tutmadı. Babek'in yanına varınca; *“Askerleri çok azalmış, hiçbir iş göremez”* haberini götürdü. Babek'e casusları da aynı haberi götürünce, aralarında üç gün sonra büyük bir savaş yapmayı kararlaştırdılar. Bunun üzerine Afşin, askerlerine birini göndererek gündüz toplanmalarını, gece sağ ve sola muayyen uzaklıkta ayrılarak, dağlarda ve muhkem kalelerde saklanmalarını emretti. *“Ben ordugâhımı bırakıp, sırtımı çevirip, hezimete uğradığım hissini vererek, onlardan bir miktar uzaklaşacağım. Onlardan bazıları arkamdan gelecek, bazıları da yağma ile meşgul olacak. Siz dağların arkasından çıkarak geçitleri tutun. Sonra ben geri döneceğim. Bakalım Allah bize yardımını bağışlayacak mı?”* dedi.⁹²

Savaş günü gelince Babek'in ordusu kendini boğazdan gösterdi. 100.000'den fazla piyade ve süvariden meydana gelmişti. Afşin'in ordusunu hakir ve çok az gördüler. Bunun üzerine saldırıya geçtiler. Çok şiddetli geçen çarpışmalarda iki taraftan da pek çok adam öldü. Öğle üzeri Afşin hezimete uğramış gibi yaparak, ordugâhından bir km. uzaklaştı ve durup alemdarına, *“Sancağı kaldır ve dur”* dedi. Kendilerine yetişen ordusu da durdu. Babek askerlerine, *“Afşin'in işini bitirmeden yağma ile meşgul*

⁹¹ Nizamülmülk; a.g.e. s. 319.

⁹² Nizamülmülk; a.g.e. s. 320.

olmayın” demişti. Süvarileri sözünü dinleyip kendisiyle Afşin’in peşine düştülerse de, piyadeleri ordugâhı yağmalamaya başladılar. Bunun üzerine pusudaki 20.000 Afşin askeri yerlerinden fırlayıp, Babek’in adamlarının yollarını kestiler. Afşin’in yanında bulunan 20.000 süvari de çok güzel bir dönüş yaparak, Babek ve ordusunu araya aldılar. Babek kaçmaya imkan bulamayınca, Afşin ona yetişip esir aldı. Akşam namazına kadar onları kovalayıp kestiler. Bu zamanda Babek’in ordusundan 80.000’den fazla süvari ve piyade katledildi.⁹³

Nizamülmülk’ün bu anlatımına rağmen, diğer bütün islam tarihçilerinin, Babek’in Bezz’in ele geçirilmesi üzerine kaçtığı ve Ermenistan’da yakalandığı şeklindeki anlatımları tarihi verilere daha uygun düşmektedir. Şimdi bu olayı detaylıca anlatmaya çalışalım:

İki yıldan beri Babek ile savaştan Afşin, harekâtının son safhasına gelmişti. Babek artık kalesine sıkışmıştı. Baharla birlikte Afşin’in son bir hamle yapması bekleniyordu. Bezz dışındaki Babek’in bütün üsleri Afşin’in eline geçmişti.

Mu’tasım da Afşin’e gönderdiği mektuplarda, bu konuda benzer uyarılarda bulunuyordu. Harekâtın sonlarına yaklaşmışken olabilecek bir hata, her şeyi altüst edebilirdi. Arazinin müsait olmaması kısa zamanda kesin neticenin alınmasını geciktiriyor, askerler ise acele ediyorlar, *“Artık yenilsek de yensek de bir an önce gidelim saldıralım”* diyorlardı. Hatta ordusundan bazıları da *“Biz çöl askerleriyiz. Bu dar ve sarp geçitlerde nasıl mücedele ederiz? Düşmanla aramızda dört fersah var. Sanki onlar bizim omuzumuzdalar.”* Afşin onlara *“Allah’a yemin olsun ki söylediklerinizin hak olduğunu biliyorum. Fakat halife bana bunu emretti...”* dedi ve konuşmasının devamında onları motive eden bir açıklama yaptı.⁹⁴

Afşin, bu arada bölgeyi tanıyan insanları topluyor ve dağlardaki geçit ve sığınakları öğrenmeye çalışıyordu. Bu günlerde karşılaştığı iki Babek birliğine de tuzak kurulmuş olabileceği endişesiyle saldırmadı. Dağ tepelerine piyadelerini yerleştirebileceği yerler aradı ve böyle yerler bulunca, ustalar getirtip, siper haline getirinceye kadar buralarda çalıştırttı. Aynı zamanda iç taraflara hendekler kazdırttı ve kendisi de bu ustaları askerleri ile korudu, erzak yardımını sağladı. Buralarda yaptırdığı askeri sığınakları

⁹³ Nizamülmülk; a.g.e. s. 320.

tamamlayınca bu tepelere piyade askerler yerleştirdi. Böylece bu dağ tepelerini ve geçitlerini Babek'in kullanmasına engel olacak ve Babek'i Bezz'de kuşatmış olacaktı.⁹⁵ Babek işin ciddi olduğunu fark edince Afşin'in askerlerinin sayısını öğrenmek amacıyla bir elçi gönderdi. Elçi, Afşin'e kuru peksimet yemekten bıktıklarını belirterek, Babek'in taze yiyecekler, acur, salatalık ve karpuz gibi meyveler gönderdiğini söyledi. Bununla, kendisinin bolluk içerisinde Afşin'in askerlerinin zorluk içerisinde olduğunu bildirmış oluyordu. Bunu fark eden ve yiyecekleri kabul eden Afşin, ordusunun sayılarını ve tepelere kurduğu karakol ve kaleleri gösterip, Bunları Babek'e anlatmasını istedi. Bununla Babek'i korkutmak istiyordu.⁹⁶

Afşin, geitlerdeki ve dağlardaki nöbetçilere; tahrik edici sataşma, hakaret ve svglere cevap vermemelerini telkin etti. Çünkü Babek taraftarları bu karakollarda nöbet tutan askerlere sataşıyorlar, onları peşlerine düşürüp tuzağa çekmek istiyorlardı. Fakat Afşin, ordusunu denetlerken, askerlerinden kesinlikle yerlerinden ayrılmamalarını istiyordu. Babek'in askerlerinin tahrikleri boşa çıkıyor, Afşin ile arasındaki soğuk savaş böylece sürüyordu. Bunun yanı sıra Afşin, askerlerinin çokluğunu Babek'e hissettirmek ve moral olarak okertmek için davullar aldırıyordu.

Afşin, Bezz çevresinde kontrollerini sıklaştırıyordu. Bu arada bölgeyi tanıyor, çevreye alışmış oluyordu. Bölgesindeki hiçbir yere askersiz gitmiyor, birliklerini topluca bir yerde bulundurmuyor, geçitlere girerken dikkatli bir şekilde dolaşıyordu. Artık, kararghının bulunduğu tepeye çıkıp Babek'in sarayını seyredebiliyordu. Babek taraftarları ise şarap içip, zurna alarak eğleniyor, moral bulmaya çalışıyorlardı. Afşin, sıcak bir savaş olmaksızın yavaş yavaş hareket ederek Babek'in tuzaklarını boşa çıkartıyordu. Babek'in birçok gizli sığınaklara asker yerleştirdiğini biliyor, onların sıkılarak ortaya çıkmasını bekliyordu.

Afşin, harekât hazırlıkları esnasında büyük siyah alemi kendisi taşıyor, diğer 12 alemi de katırlarla taşıyordu. Bunların dışında yaklaşık 800 kadar kk alem vardı. Biri büyük olmak üzere toplam 22 davul bulunuyordu.⁹⁷ Abbasiler döneminde orduda bando

⁹⁴ Taberi; a.g.e., XI, s. 1202. İbnü'l-Esir; a.g.e., V, s. 240., Azimli; a.g.e. s. 102.

⁹⁵ Taberi; a.g.e., XI, s. 1202. İbnü'l-Esir; a.g.e., V, s. 240., Azimli; a.g.e. s. 102.

⁹⁶ İbnü'l-Esir; a.g.e., V, s. 240., Nefisi; a.g.e. s. 116.

⁹⁷ Taberi; a.g.e., XI, s. 1202. İbnü'l-Esir; a.g.e., V, s. 240.

sınıfı bulunmaktaydı. Askeri birliklerin gönderilmesi ve karşılanması törenlerinde görev yaptığı gibi, hareket halindeki birliğin beraberinde de devamlı olarak bulunmaktaydı.⁹⁸

Hedefe doğru kısa fasılalarla ilerleyen Afşin, 222 (837) yılı başında kış olmasına rağmen el-Bezz önünde ordugâhını kurdu ve şehri kuşatmaya başladı. Ordusunu muhtelif kısımlara ayırarak her kısmın başına güvendiği kumandanları geçirdi. Bunlar arasında Buharalı birliklerin kumandanı olan Buharhudat bin atlı ve altı yüz yaya askeriyle bulunuyor, Babek taraftarlarının kaçışına engel olmak için şehrin çıkış yollarını tutuyorlardı.⁹⁹ Ayrıca Ebu Dülef komutasında gönüllülerden (Mutavvia) oluşan bir birlik de vardı.¹⁰⁰ Bu birliklere devlet tarafından herhangi bir ücret ödenmez, cihad davetine uyararak ve kendi istekleriyle orduya katılıp ganimetten pay alırlardı.¹⁰¹ Bu birlik Afşin'den habersiz Cafer el-Hayyat komutasındaki birliklerin bulunduğu mevziye intikal etti. Uzun süren kuşatma esnasında Afşin sürekli yaptığı gibi yine birliklerini teftiş ediyordu. Cafer komutasındaki birliklerin, Babek'in askerlerinin içki içip eğlendikleri bir sırada saldırıya geçtiklerini fark etti. O anda bir gürültü koptu. Cafer tek başına öne atılmıştı. Adamlarıyla beraber savaşıyordu. Afşin bu durumu görünce O'na çok kızdı ve *"birliklerimin içine fesat soktun."* dedi. Gönüllülerin de desteğini arkasına alan Cafer, Bezz'in kapısına dayanmıştı. Ama durumu sıkıştıktı. Adamlarından birini göndererek, Afşin'den imdat olarak Allah'ın izniyle Bezz'e girmek için beş yüz piyadelik destek istedi. Afşin ise ona, *"Sen benim işimi ifsad ettin. Şimdi oradan azar azar kendinizi kurtarın"* diye haber yolladı. O sırada gönüllülerden bir gürültü koptu. Babek'in gizlenmiş ordusunun birlikleri savaşın başladığını sanıp birer birer ortaya döküldüler. Afşin, *"Bunların yerini ortaya çıkararak Allah'a hamdolsun"* dedi. Cafer'in birlikleri ve gönüllüler geri dönünce Cafer, Afşin'e giderek sert çıktı. Aralarında şiddetli bir tartışma oldu. Hatta gönüllülerden bir adam elinde bir kaya parçası ile gelip Afşin'e: *"Surların üzerimize devrilmesini mi istiyorsun?"* dedi. Afşin; *"Geri dönüp gidersen yolda sizi kimlerin koruduğunu görürsün"* dedi. Mevzilerine dönerken yol kenarlarına Buharhudat'ın birliklerinin gizlenmiş olduğunu gördüler. Eğer o da biraz önceki olaya

⁹⁸ Mustafa Zeki TERZİ; "Abbasi Kara Ordusunun Merkezi İdaresi ve Sınıfları", *Belleten*, Cilt 53, Sayı:205, Aralık 1988 s. 1537.

⁹⁹ Taberi; a.g.e., XI, s.1204. İbnü'l-Esir; a.g.e., V, s. 241. Yakubi; a.g.e., III, s. 200., Nefisi; a.g.e. s. 117.

¹⁰⁰ Taberi; a.g.e., XI, s. 1206. İbnü'l-Esir; a.g.e., V, s. 241.

¹⁰¹ Ziya KAZICI; *İslam Müesseseleri Tarihi*, Kayıhan Yayınları, İstanbul 1996 s. 332.

dâhil olsaydı, Müslümanlar helak olurdu.¹⁰² Daha sonra aralarındaki bu gerginlik kısa sürede bitti.

El-Bezz'in kuşatılmasına rağmen, Afşin emniyet mülâhazasıyla bir türlü umumi hücumu geçmeye cesaret edemiyordu. İki ordu arasında bir vadinin bulunması, etrafın sık ormanlarla kaplı olması, Babek'e çok iyi savunma yapma imkânı veriyordu. Bu durumda hücum eden taraf için büyük tehlike mevcuttu. Vadide ormanlar içinde pusuda bekleyen Babek'in kuvvetleri Afşin için tehlike kaynağı idi. Kuşatma uzayınca ordudan bazıları ortam ve şartlardan şikâyet ettiler. Savaşa katılan gönüllüler bir türlü teskin olmuyorlar ve Afşin'in kendilerine engel olduğunu, eğer izin verse Bezz'i ele geçireceklerini söylüyorlardı. Afşin onlara: *"Sabredabilenler sabretsin. Sabretmeyenlerin selametle gidebilmeleri için yollar geniştir. Halifenin askeri benimle kalsın. Onlar sıcakta da soğukta da mücadele ederler. Ben ilk kar düşünceye kadar buradayım..."* dedi. Onlardan bir kısmı gitmeye hazırlanırken, ortaya, birilerinin rüyasında peygamberi gördüğünü, eğer Afşin işi ciddi tutmazsa, ona dağlardan taş yağdırılacağını söylediği orduya yayıldı. Afşin, bunun üzerine kendisinin niyetinin belli olduğunu belirtip, *"Eğer Allah taş yağdıracaksa bu kâfir (Babek)i taşa tutardı ve bizi bu Hürremîlerin şerrinden kurtarırdı"* dedi. Bazıları da *"Afşin, Babek'le işbirliğine gitmiştir, savaşmak istemiyor"* şeklinde bir dedikodu çıkardılar. Aslında kuşatmanın uzaması Afşin'in sabrını taşırdığı gibi Babek'in savunma tedbirlerinin ortaya çıkmasına da yardım ediyordu. Afşin nihayet ordusunun umumi arzusuna boyun eğerek toplu hücumu geçileceğini bildirdi.¹⁰³ Bu durum, bütün orduda sevinçle karşılandı ve geri dönmek isteyen gönüllüler de gitmekten vazgeçtiler.

Afşin, kumandanlarına şehrin etrafında muhtelif kesimler tayin edip her askeri birliğe harbe teşvik amacıyla yüklü miktarda paralar gönderdikten sonra taarruza geçti. Gerek hazırlık aşamasında gerekse taarruz esnasında Afşin ile kumandanları arasında muazzam bir uyum ve bağlılık vardı. Dolayısıyla saldırı öncesinde yapılan planlar harfiyen uygulanıyordu. Afşin'in şehrin kapılarını gören mevzilere bizzat mancınıklar taşınması ve on gün süreyle hendekler kazması,¹⁰⁴ onunla kumandanları arasındaki ilişki konusunda çok şey ifade etmektedir. Afşin, bu arada kale içerisindekilere haber

¹⁰² İbnü'l-Esir; a.g.e., V, s. 241., Nefisi; a.g.e. s. 118.

¹⁰³ Taberi; a.g.e., XI, s.1209., İbnü'l-Esir; a.g.e., V, s. 241., Azimli; a.g.e. s. 104., Nefisi; a.g.e. s. 119.

¹⁰⁴ Taberi; a.g.e., XI, s. 1213.

göndererek kaleden ayrılmak isteyenlere eman verdi. Bu hamle ile Babek'in etrafını boşaltmak istiyordu. Beşir et-Türkî emrindeki Ferganalılar'dan oluşan bir birliği şehrin karşı tarafında mevzi almış olan Azin'in üzerine gönderdi. Beşir ani bir saldırı ile Azin'i yenerek tutukladı.

Sonra, el-Bezz'ı arkadan sıkıştırmaya başladı. Artık sonunun yaklaştığını anlayan Babek, Afşin'den eman isteğinde bulundu. Afşin tarafından teklifinin kabul edilmesine rağmen, o, zaman kazanmak amacıyla eman fermanının bizzat halife tarafından imza edilmesi şartını ileri sürdü. Bu teklifi kabul eden Afşin'in kumandanlarına harbi durdurmaları için emir gönderdiği sırada Beşir et-Türkî idaresindeki Ferganalılar'ın şehre girdiği haberini aldı. Bunun üzerine bütün ordu hücumu geçerek el-Bezz'e girdi. Babek'in saraylarda gizlediği 600 kişi saldırıya geçti. Şehir içinde şiddetli sokak çarpışmaları başladı. Neftle Babek'in sarayları yakıldı. Bu karışıklıklardan istifade etmesini bilen Babek kaçmaya muvaffak oldu. El-Bezz üç gün süreyle yağma ve tahrib edildi.¹⁰⁵ Afşin kuvvetlerinin gece olunca saldırı olabilir endişesiyle, Bezz'den ayrılıp yakındaki askeri hendeklerine geçmeleri üzerine Babek, Bezz'e geri dönerek yanına yiyecek aldı. Fakat Afşin'in tekrar dönmesi üzerine Ermenistan taraflarına doğru kaçtı. El-Bezz'in fetih tarihini kaynaklar aynı ayda gün farklarıyla vermektedirler. Taberi 20 Ramazan 222 (26 Ağustos 837) tarihini kaydetmektedir.¹⁰⁶ İbnü'l Esir, 20 Ramazan 222 olarak vermekte,¹⁰⁷ Yakubi umumi hücumun 21 Ramazan Perşembe (27 Ağustos) günü başladığını yazmaktadır.¹⁰⁸ Görülüyor ki el-Bezz'in fethi hakkında verilen tarihler arasında fazla bir fark yoktur. Bu bakımdan Taberi'nin günüyle beraber verdiği tarihi kabul etmek daha doğru olacaktır.

Böylece yirmi yıldır Abbasileri uğraştıran Babek isyanının bastırılması İslam dünyasında en büyük fetih olarak algılandı ve bütün eyaletlere bildirilerek, coşkuyla karşılandı.

Bezz'de 3300 esir, 7600 kadın ve çocuk ele geçirildi.¹⁰⁹ Esirler ailelerine dağıtıldı. Eyaletlere haber salınıp, Arap tüccar ve beylerine ait kadın ve çocukların yakınları

¹⁰⁵ Yakubi; a.g.e., III, s.200. Taberi; a.g.e., XI, s. 1218. İbnü'l-Esir; a.g.e., V, s. 243., Kutay; a.g.e., s. 47., Nefisi; a.g.e. s. 123., Kapanşahin; a.g.m., s. 351.

¹⁰⁶ Taberi; a.g.e., XI, s. 1221.

¹⁰⁷ İbnü'l-Esir; a.g.e., V, s. 240.

¹⁰⁸ Yakubi; a.g.e., III, s. 200.

¹⁰⁹ Yakubi; a.g.e., III, s. 200.

çağırıldı. Gelen ailelere, iki şahit karşılığında rehinelere teslim edildi. Yakınları bulunamayan pek çok esir ortada kaldı. Burada bulunan kadınlar Babek'in arkasından ağlıyorlardı. Afşin'in, "*Yazıklar olsun! Sizi esir almadı mı?*" tarzındaki sorularına "*Bize çok iyi davranırdı*" şeklinde ilginç cevaplar verdiler.

2.3.4. Babek'in Yakalanması ve İdamı

Babek'in firar ettiği anlaşılınca Afşin, onu takibe her biri beş yüz kişilik on beş ayrı birlik gönderdiği gibi geçmesi muhtemel görülen Ermeniye beylerine mektuplar yazarak Babek'i yakalayanlara büyük mükafatlar (1 milyon dirhem) vereceğini bildirdi.¹¹⁰ Gerçekten Babek, daha önce temas ettiği tahmin edilen Bizans İmparatoruna sığınmak istiyordu. Fakat Bizans'ın siyaset gereği Abbasilere karşı iyi niyet göstergesi olarak kendisini Abbasilere teslim edebileceğinden korkuyordu. Takibe memur edilen birlikler onu bir yere kısırdılarsa da yine ellerinden kaçırdılar.

Bu arada Mu'tasım, Babek'in teslim olması için eman mektubu gönderdi. Fakat Afşin, mektubu götürecek bir elçi bulamadı. Babek'in adamları bile onu iyi tanıdıklarını söyleyerek öldürülmekten korktular. Nihayet, ailelerinin hayatı garantiye alınan iki kişi mektubu götürdü. Babek bunlarda birini öldürüp, diğerini mektupla geri göndererek verilen emanı reddetti.

Babek, bu bölgelerden geçerken elbiselerini değiştirmiş, tüccar ve yolcu elbisesi giymişti. O, bu günkü Ermenistan taraflarına doğru kaçıyordu ve yanında pek kimse kalmamıştı. Afşin ise, Babek'i yakalamak için bölge yöneticilerine mektuplar göndermeye devam ediyor, Babek'i ele geçirmelerini istiyordu.

Dağlarda saklanarak kaçan Babek, yiyecek sıkıntısına düşünce, o civarda tarla süren bir çiftçiye görüp uşağına para vererek, bu adamdan yiyecek alması için gönderdi. Bundan şüphelenen çiftçi o bölgede yaşayan Ermeni patriklerinden Sehl b. Sinbat'a durumu bildirdi. Sehl, bu şahsın Afşin'in uyarıcı mektuplarından dolayı Babek olduğunu tahmin etti ve çiftçinin yanında bulunan uşağın konuşması üzerine Babek'in yerini buldu. Yanına vararak elini öptü. Önünde eğildi. Onun için saygılı ifadeler kullandı. Daha sonra nereye gitmek istediğini sordu. Babek de Bizans'a gideceğini söyleyince ona, "*Ey*

¹¹⁰Taberi; a.g.e., XI, s.1219. İbnü'l-Esir; a.g.e., V, s. 240. Yakubi; a.g.e., III, s. 200.

melik”, diye hitap ederek, köşküne gelmesini, kimsenin onu bulamayacağını, sultanla arasında bir görev ilişkisi olmadığını, burada Babek’in taraftarlarının da bulunduğunu belirtti.¹¹¹

Babek böylece Sehl’in tuzağına düşüp onun kalesinde kalmaya başladı. Yanında kardeşi Abdullah da vardı. Ancak O’nu, birimiz öldürülürsek diğërimiz yaşayalım diye İbn-i Stefanos’un kalesine gönderdi.¹¹² Çünkü o eğer ölürse davasını devam ettirecek birinin yaşamasını istiyor, bu konuda da kardeşinden başkasına güvenmiyordu. İbn-i Sinbat, Afşin’e mektup göndererek Babek’in kendi şatosunda olduğunu bildirdi. Afşin güvendiğı adamlarından birini haberi doğrulamak üzere oraya gönderdi. İbn-i Sinbat kurnazca hazırladığı plana göre, O’nu, Babek’e aşçısıymış gibi tanıtarak kahvaltı hazırlattı. Böylece Afşin’in casusu Babek ile yüz yüze geldi. Fakat o, adamı görünce rahatsız oldu. İbn-i Sinbat’a bu adamın kim olduğunu sordu. O da *“Evlendiğim gündən beri bana hizmet eden bir Uşrusanalı. O, bana eşimin hediyesi olarak geldi”* dedi. Sonra casus olarak gelen adam Afşin’e geri dönerek durumu bildirdi. O da hemen İbn-i Sinbat’a bir mektup yazarak, Ebu Said ve Buzbara’yı oraya gönderdi.¹¹³ Bunlar İbn-i Sinbat ile görüştüler. Başından beri Babek’e tezgâh kuran İbn-i Sinbat, onu ava çıkaracağını, av esnasında tutuklamalarını tenbihledi. Ebu Said ve Buzbara ayrı ayrı pusularda bekliyorlardı. İbn-i Sinbat, Babek’i ava çıkarınca her ikisine de haber gönderdi. Avlanma esnasında askerler hemen onların etrafını sardı. Babek neye uğradığını şaşırđı. Gerçeğı öğrenince İbn-i Sinbat’a ağır sözler söyleyerek; *“Beni kolay bir şekilde Yahudilere sattın. Eğer benden mal mülk isteseydin sana bunlardan daha çok verirdim”* dedi.¹¹⁴

Böylece Babek, Bezz’in ele geçirilmesinden yaklaşık yirmi gün sonra yakalandı. Bu haber Mu’tasım’a bildirildi. Bunun üzerine bayram ilan edildi. Eyaletlere zafer nameler gönderildi.

Sonra tutuklanarak, Afşin, Berzend’e döndüğü sırada Babek de oraya getirildi. Kaynakların bildirdiğine göre bu tarih 20 Şevval 222’dir.¹¹⁵ Durumu bölge halkına

¹¹¹ Azimli; a.g.e. s. 108., Nefisi; a.g.e. s. 123., Kapaşahin; a.g.m., s. 351.

¹¹² Taberi; a.g.e., XI, s. 1223. Yakubi; a.g.e., III, s. 200., Kutay; a.g.e., s. 47., Azimli; a.g.e. s. 109.

¹¹³ Taberi; a.g.e., XI, s. 1225., Azimli; a.g.e. s. 109., Kapaşahin; a.g.m., s. 352.

¹¹⁴ Taberi; a.g.e., XI, s. 1226., Kapaşahin; a.g.m., s. 352.

¹¹⁵ Taberi; a.g.e., XI, s. 1226. İbnü’l-Esir; a.g.e., V, s. 245. Halifetibni Hayyat; *Tarihu’l-Halifeti’bni Hayyat*, Matbaatü’l-Adab, Cilt 2, Necef h.1386 m.1967 s. 516.

haber verdi. İnsanlar Babek'in kafesteki tutuklu halini görünce ağlamaya başladılar. Bunun üzerine Afşin onlara: *"Dün bizi esir ediyor diyordunuz. Bugün ise onun için gözyaşı döküyorsunuz. Allah'ın laneti sizin üzerinize olsun"* dedi. Onlar da *"O'nun bize çok iyiliği dokundu"* dediler.¹¹⁶

Daha önce de değindiğimiz gibi Babek'in kardeşi Abdullah, İsa b. Yusuf b. Stefanos'un yanına sığınmıştı. Afşin ona bir mektup yazarak Abdullah'ın kendisine iadesini istedi. O da iade etti. Afşin Her ikisini birden hapse atarak başlarına kalabalık bir güvenlik ekibi koydu.¹¹⁷

Taberi'de yer alan bir kayda göre; Babek'in esir edilmesinde önemli bir rol üstlenen Sehl b. Sinbat'a Halife Mu'tasım tarafından bir milyon dirhemin yanında, hil'atler giydirildi, haraç vergisi kaldırıldı ve Ermenistan, Gürcistan, Azerbaycan'ın bazı bölgeleri kendisine verildi. Kardeşi Abdullah'ın esir edilmesinde önemli rol oynayan İbn-i Stefanos ise yine Halife tarafından bulunduğu bölgenin Meliki ilan edildi.¹¹⁸

Burada görüyoruz ki; Babek çevresine, Müslümanları Yahudi olarak tanıtıyor, isyan etmiş olduğu toplumu, taraftarlarının gözünde mücadele edilmesi gereken bir toplum olarak göstermeye çalışıyor, böylece mücadele zeminini güçlendiriyordu. Belli ki uzun süre direnmesini bu ve benzeri argümanlarına borçluydu. Bölge halkı da her ne kadar onun kendilerine vermiş olduğu sıkıntılı durumdan şikâyetçi olsalar da, aslında onun varlığından çok ta rahatsız değillerdi. Bu da yine isyanın uzun süre devam etmesinin sebeplerinden biri olarak sayılabilir.

Afşin Babek'in esir edildiği haberini Halife Mu'tasım'a bildirdiğinde, O da hemen O ve kardeşinin kendisine getirilmesini emretti. Bunun üzerine Afşin Babek'e giderek: *"Seninle birlikte yolculuğa çıkacağız. Azerbaycan'da görmek istediğin bir yer varsa sana orayı göstereyim"* dedi. Babek cevaben: *"Kendi şehrimi (el-Bezz) görmeyi çok arzuluyorum"* dedi. Afşin başına tayin ettiği bir birlik ile onu, gece yarısı ay ışığında el-Bezz'e gönderdi. Evine kadar gitti. Sabaha kadar oradaki ölümlere ve evinin haline baktı. Sonra Afşin'in yanına geri döndü.¹¹⁹

¹¹⁶ Taberi; a.g.e., XI, s. 1227. Mesudi; *Mürucü'z-Zehab ve Meadinü'l-Cevher*, C. Barbier de Meynard, Pavet de Courteille, Cilt 7, Paris 1917, s. 124. İbnü'l-Esir; a.g.e., V, s. 245.

¹¹⁷ Taberi; a.g.e., XI, s. 1228., Kapaşahin; a.g.m., s. 352.

¹¹⁸ Taberi; a.g.e., XI, s. 1232., Azimli; a.g.e. s. 110.

¹¹⁹ Taberi; a.g.e., XI, s. 1229., Kutay; a.g.e., s. 48.

Görürörüz ki Afşin, yıllardan beri mücadele ettiği bir düşmanına bile esir ettikten sonra merhametli davranmıştır. Onun son isteğini, halifenin acelesine rağmen yerine getirmiştir. Babek hareketine karşı başarısının önemli bir sebebi de bu merhametli yaklaşımı olsa gerektir.

Halifenin emri üzere Samerra'ya hareket edildi. Zafer haberinin Samerra'ya gelmesi üzerine Mu'tasım Afşin'e uzun bir mektup yazarak onu tebrik etti. Yoldayken O'na her gün bir at ve hil'at gönderiyordu. Ona Babek ile savaştığı her gün için on bin, savaşmadığı her gün için de beş bin dirhem vermişti.¹²⁰

Babek Samerra'ya yaklaştığı sırada binmesi için ona Hint sultanlarının Me'mun'a hediye ettiği büyük bir fil getirildi. File kırmızı-yeşil ipekler giydirilmiş, kürklerle, incilerle donatılmış, altın işlemeli atlaslar takılmıştı. Yanında aynı şekilde süslenmiş bir deve vardı. Babek'in başına, o zaman için yalnız halifelere mahsus önemli bir simge olan, incilerle süslenmiş bir başlık (kalensuva) giydirildi. Babek bu ilgiye şaşırıp, "Bu ne böyle" diye sordu. Onlar da "Güçlü sultanın hakir kuluna iyiliğidir" dediler. Anlaşıyor ki, Mu'tasım halkın gözünde kendi güç ve saltanatını yüceltmek ve Babek karşısında sarsılan imajına kavuşmak için düşmanını halkın gözünde büyük göstermek istiyordu.¹²¹

Ordu merkeze yaklaşınca başta halifenin oğlu el-Vâsık olduğu halde bütün devlet ricali tarafından karşılanan Afşin, 2 Safer 223 (3 Ocak 838) tarihinde büyük bir merasimle Samerra'ya girdi. Ertesi gün kafes içerisinde file bindirilerek halka teşhir edildi. Muhammed bin Abdülmelik Ez-Zeyyat:"*Fil Horasan şeytanını taşıırken renkten renge girdi*" dedi. Teşhir bitince halifenin huzurunda ve halkın önünde önce kol ve bacakları kesilmek suretiyle idam edildi. Öürken, yüzündeki korku alametleri ve sararma belli olmasın diye akan kanını yüzüne sürdü. En son başı kesilerek Horasan'a gönderildi ve tekrar ayaklanma ihtimali bulunan Hürremîlerin cesaretini kırmak için oralarda teşhir edildi. Bedeni yol kenarına asıldı. Kendisine yapılanların aynısı kardeşi Abdullah'a da yapıldı.¹²² İslam hukukuna göre; hem asi olup, hem de insanları öldüren ve mallarını soyan kimseler, öldürüldükten sonra asılırlardı. İşte Babek ve kardeşine de bu hüküm

¹²⁰ Taberi; a.g.e., XI, s. 1233., Azimli; a.g.e. s. 110., Kapaşahin; a.g.m., s. 352.

¹²¹ Azimli; a.g.e. s. 110., Nefisi; a.g.e. s. 124., Kapaşahin; a.g.m., s. 353.

¹²² Yakubi; a.g.e., III, s. 200. Taberi; a.g.e., XI, s. 1230. Mesudi; a.g.e., s. 125. İbnü'l-Esir; a.g.e., V, s. 245. Halifetibni Hayyat; a.g.e., s. 517., Bahriye Üçok; a.g.e. s.104., Boyunağa; a.g.e. s.394., Kutay;

gereğince muamele edilmiştir. Babek ölümünden sonra bile bölge ve çevresinde etkisini sürdürmüş, pek çok fitne ve fesada ilham kaynağı olmuştur.¹²³

Babek ile yirmi yıllık mücadele neticesinde, toplam 250-500 bin civarında insan ölmüş, 3309 insan esir edilmiş, buna karşılık o da 7600 müslümanı esir almıştır. İbnü'l-Esir'e göre; yirmi yıl süren bu isyanın devlete maliyeti 255 bin dirhem olmuş ve 500 bin insan ölmüştür.¹²⁴ Afşin'den önce onunla mücadele için toplam altı komutan görevlendirilmiş ve netice alamamıştır.¹²⁵ Bu rakamları vermemizin nedeni, Afşin'in aslında ne büyük bir isyanla karşı karşıya olduğunu belirtmek ve bir komutan olarak başarısının büyüklüğünü göstermektir. Eğer Babek isyanı bir yüzyıl önce ya da bir yüz yıl sonra olsaydı, herhalde bu isyan karşısında Abbasi hilafeti rahatlıkla tarihe karışabilir, toprakları üzerinde birçok devletçikler oluşabilirdi. Afşin devleti böyle büyük bir tehlikeden kurtarmıştır.

Afşin, emrine verilen savaşçı ve itaatkâr bir orduyu; temkinli hareketlerle, iki yıl boyunca dikkatle koruyarak, dağlık bir bölgede Babek'in taktiklerini gözlemleyerek, acele etmeden başarıya ulaştırmıştır. Ondan önce, isyanı bastırmak üzere birçok komutan gönderilmiş, fakat bazıları öldürülmüş, bazıları da mağlup olmuştu. Afşin Bezz şehrinde üstlenerek, binlerce kişiyi öldüren, binlerce çocuğu esir eden Babek'e karşı değişik taktikler ve Babek'in adamları da dâhil olmak üzere casuslar kullandı. Yirmi yıldır süren ve devletin en önemli problemi haline gelen bu isyanı başarıyla bastırdı.

Komutanlıkta deha kabul edilen Afşin, daha önce gönderilen altı tane düzenli ordunun yenilme sebeplerini araştırmış ve bunları değerlendirmiştir. Babek'in saldırılarına karşı başarılı olabilmek için, ancak gerilla taktiklerine karşı eğitilmiş bir ordunun gerekli olacağına kanaat getirip, iki yıl boyunca ordusunu hazırlatmıştır. Böylece hem ordusundaki askerlerin heyecan ve korkularının kaybolmasını, hem de Babek'in kuşatmadan dolayı iyice bunalmasını sağlamıştır. Savaş sırasında kendisine yönelen

a.g.e., s. 49., Nizamülmülk; a.g.e. s. 319., Nefisi; a.g.e. s. 125., Kapaşahin; a.g.m., s. 353.

¹²³ Ebu Necib Sühreverdi; *Nehcu's-Sülûk fi Siyaseti'l-Müluk*, Çev. Keşanlı Nahifi Mehmet Efendi, İlgî Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2008, s. 230., Nizamülmülk; a.g.e. s. 319.

¹²⁴ Taberi; a.g.e., XI, s. 1233. İbnü'l-Esir; a.g.e., V, s. 246., Cengiz Kallek; *İslam İktisat Düşüncesi Tarihi*, Klasik Yayınları İstanbul 2004, s. 42., Kutay; a.g.e., s. 48.

¹²⁵ Taberi; a.g.e., XI, s. 1233. İbnü'l-Esir; a.g.e., V, s. 246., Kapaşahin; a.g.m., s. 353.

yavaş hareket ettiği, hatta başına taş yağacağı gibi dedikodulara kulak asmamış ve görevini gerektiği şekilde, erken zafer beklentisi olmadan en iyi şekilde yapmıştır.

Mücadele sonunda Afşin'in elinde, Babek sülalesinden, on yedisi erkek ve yirmi üçü kadın olmak üzere toplam kırk kişi vardı.¹²⁶

Babek'in yakalanması ve idamı İslam âleminde umumi bir sevince vesile olmuştur. Devrin meşhur şairleri Afşin'i metheden kasideler yazmışlardır.¹²⁷ Halife Mu'tasım da, bu başarılarından dolayı Afşin'e murassa taç, hil'at ve 20 milyon dirhem para verdi. Rütbesi yükseltildi. O, kendisine verilen bu paranın yarısını kendisine methiyeler dizen şairlere, yarısını da kendisiyle beraber mücadele eden askerlerin ailelerine dağıttı. Aynı zamanda Sind valiliğine tayin edildi.¹²⁸ 20 seneden beri devletin başına büyük gaileler açan Babek'in yakalanmasında Afşin'in gösterdiği askeri başarı, halife nezdinde ona büyük bir itibar sağlamış ve kumandanlar arasında birinci sırayı işgal etmesine yardım etmiştir. Onun devleti ve ülkeyi yönetme yetkisi, öyle bir dereceye vardı ki, bütün devlet adamları onu kıskanmaya başladı.

Afşin Babek ile savaşırken, Türk birlikleriyle Bağdat halkı arasında gittikçe şiddetlenen geçimsizlik sebebiyle Halife Mu'tasım hilafet merkezini Samerra'ya nakletti. Yeni kurulan bu şehirde Türk kumandanlarına araziler tahsis edilerek maiyetleriyle birlikte yerleşmeleri temin edildi. Samerra'nın kurulduğu sırada Afşin'in hazır bulunmamasına rağmen şehrin doğusunda Mutira diye adlandırılan mahalle Afşin ve birliklerine verildi. Mutira'da Afşin için saray, birliklerine kışlalar, zaruri ihtiyaçlarını karşılamak üzere çarşılar ve sosyal tesisler inşa edildi.¹²⁹ Kendisi de başkomutanlığa getirildi.

¹²⁶ Taberi; a.g.e., XI, s. 1233. İbnü'l-Esir; a.g.e., V, s. 246.

¹²⁷ Taberi; a.g.e., XI, s. 1233. İbnü'l-Esir; a.g.e., V, s. 246. Yakubi; a.g.e., III, s. 200.

¹²⁸ Taberi; a.g.e., XI, s. 1233. İbnü'l-Esir; a.g.e., V, s. 246., Hilmi, Aksun; a.g.e. s. 32, Kutay; a.g.e., s. 47.

¹²⁹ Yakubi; a.g.e., III, s.10. Yakut; a.g.e., s. 174., Kutay; a.g.e., s. 47.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3.1. BAŞKOMUTAN OLMASI VE FAALİYETLERİ

3.1.1. Halife Mu'tasım'ın Emrinde Bizans Seferine Katılması

Bizans İmparatorluğu İslam Devleti ilişkileri, Hz. Muhammed'in İslam'ı tebliğ etmek amacıyla mektup göndermesiyle resmi olarak başlamıştı. Daha öncesinde de Araplarla Bizanslılar arasında ticarî ilişkiler vardı. Mûte savaşı yine Hz. Muhammed hayattayken gerçekleşmişti.¹³⁰ O'nun ölümünden sonra da Bizans ile gerek ticarî, gerekse askeri münasebetler devam etti. Emeviler ve Abbasiler zamanında birçok fetih ve kuşatma gerçekleştirildi. Ama tam bir netice alınmadığından dolayı, Bizans tehdidi ve peygamber teşviki ile sürekli seferler gerçekleştirildi.

İşte bu seferlerden biri de Babek mücadelesinden sonra, Afşin'in katıldığı ikinci büyük askeri harekât Amorion (Ammûriye) seferidir. Abbasi kuvvetlerinin Babek galesiyle meşgul bulunmasından istifade etmek isteyen Bizans İmparatoru Theophilos, İslam kaynaklarının verdikleri malumata göre ise kötü durumda kalan Babek'in imparatora yazdığı mektupta, halifenin, bütün kuvvetlerini kendi üzerine gönderdiğini, bu sebeple İslam ülkesi üzerine saldırıya geçmenin tam zamanı olduğunu belirtmesi sebebiyle, Bizans, Zibatra (Doğanşehir) katliamını gerçekleştirmişti.¹³¹ Babek isyanının da bastırılmasıyla artık sefer için uygun zaman gelmişti.

Bu dönemde Bizans İmparatorluğu, ihtilâller ve iç isyanlarla uğraşmak zorunda kalmıştı. 802 yılında Nicephore'u tahta çıkaran hükümet darbesini, 813'te V. Leon'u tahta çıkaran ihtilâl izlemişti. 820 yılında ise, II. Michael, Leon'u öldürerek yönetimi ele

¹³⁰ Walter E. Kaegi; *Bizans ve İlk İslam Fetihleri*, Çev. Mehmet Özay, Kaknüs Yayınları, İstanbul 2000, s. 112

¹³¹ Yakubi; a.g.e., III, s. 201. Mesudi; a.g.e., s. 135. İbnü'l-Esir; a.g.e., V, s. 247., Taberi; a.g.e., XI, s. 1236., Georg Ostrogorsky; *Bizans Devleti Tarihi*, Çev. Fikret Işıltan, T.T.K. Yayınları, Ankara 1995, s.195., Kutay; a.g.e., s. 51.

geçirdi. Bunların yanında başarısız teşebbüslerin listesi de uzundu. Bunların en korkuncu, 822-824 yıllarını kapsayan, aşağı sınıflara dayanan sosyalist karakterli Thomas isyanıydı. O, ezilen sınıfların bir sesi olarak; köleyi efendisine, askeri subayına karşı ayaklandırmayı başardı. Tüm mültezimleri tutuklattıktan sonra, yasal vergilerin hepsini kaldırdı ve halka para dağıtarak Michail'e karşı güçlü bir ordu topladı. Arapların desteğini de arkasına aldı. Alt sınıfların ayaklanması tüm bölgelere yayıldı. 821-824 yılları arasında devam eden iç savaş kanlı ve çetin geçti. Sonuçta da yine kanlı bir şekilde bastırıldı. Ayrıca "ikona kırıcılık" diye başlayan ülke sınırları içindeki manastırların kapatılmasını isteyen, ikonalara ibadeti yasaklayan bir siyasi akım da ortaya çıkmıştı. Bu akımla karşıtları arasında kıyasıya bir mücadele vardı. Böylece 20 sene civarında imparatorluk anarşi içinde yüzmüştü. Aynı şekilde dışarıda da işler yolunda gitmiyordu. Frank Kralı Şarlman'a, imparatorluk ünvanını tanıyan 812 anlaşmasıyla İtalya elden çıkmıştı. Araplarla tekrar başlayan muharebe (804) vahim felaketlerle sonuçlanmıştı. İspanya Müslüman korsanları, Mısır'dan ayrıldıktan sonra, 826 yılında Girit'i işgal edip bir direnişle karşılaşmayınca, Doğu Akdeniz'e kadar tahrip ettiler. Afrika Müslümanları 827'de Sicilya'yı 831'de de Palermo'yu zaptettiler. Bulgar tehlikesi de korkunç boyutlara ulaşmıştı.¹³²

Babek ve taraftarları devlet bazında en büyük desteği Bizans imparatorluğundan görmüşlerdir. Önceden beri aralarında sürekli elçiler gidip geliyor birbirlerine hediyeler gönderiyorlardı. Babek Bizans imparatoruna gönderdiği mektuplarda kendisinin aslında bir Hristiyan olduğunu ama bunu gizlediğini, eğer galip gelirse onları da Hristiyanlığa davet edeceğini söylüyordu. Bizans ile Babek arasındaki bu siyasi yakınlık, Abbasiler tarafından Bizans'a yapılan askeri harekâtları yavaşlatmış hatta durdurma noktasına getirmişti. Babek sayesinde Bizans İmparatorluğu, karşı saldırıya geçerek belki de iki asırdır ilk defa Müslümanlar karşısında ilerlemeye başlıyor, toprak kazanıyordu.¹³³

Bu sırada Bizans da Abbasilerin Anadolu'daki askeri baskılarını hafifletebilmek için Hürremîyye'yi açıktan açığa teşvik etmiş ve yardım etmiştir. İşte böyle bir dönemde,

¹³² Charles Diehl, *Bizans İmparatorluğu'nun Tarihi*, Çev. A. Gökçe Bozkurt, İlgü Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2009, s. 75., Jean Claude Cheynet, *Bizans Tarihi*, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara 2008, s. 76., Ostrogorsky; a.g.e., s. 195., M. V. Levçenko; *Kuruluşundan Yıkılışına Kadar Bizans Tarihi*, Çev. Maide Selen, Özne Yayınları, İstanbul 1999, s. 134

¹³³ Azimli; a.g.e. s. 80., Nefisi; a.g.e. s. 113.

Me'mun'un ordularının Anadolu'da olduğu sırada, Babek cesaretleterek isyan çıkarmıştır.

Abbasi ordusunun Babek'i sıkıştırdığı sırada, Babek rahat bir nefes alabilmek için, daha önce isyan etmesi için kendisini teşvik eden Bizans imparatoruyla irtibat kurmak üzere mektup yazarak, Abbasi ordularının İran ve Azerbaycan'da olduğunu, halifenin terzisini, aşçısını bile kendisinin üzerine gönderdiğini, Abbasilerin sınırlarının savunmasız olduğunu, Bizans sınırlarını koruyacak askerlerinin kalmadığını, bütün orduyu bu bölgeye yığdığını, bu fırsatın değerlendirilerek, Bezz ele geçirilmeden önce saldırıya geçmesinin uygun olacağını anlatmıştı.

Bunun üzerine Bizans imparatoru Theophilos da 222 (837)'de yüz bin kişilik bir ordu ile Abbasi topraklarına hücum ederek, Tarsus'a kadar ilerlemiş, ayrıca Zibatra (Doğanşehir-Malatya) kalesini ele geçirmiş, kaleleri yıkmış, Müslüman erkekleri öldürüp, kulak ve burunlarını keserek, gözlerine mil çekmiş, binlerce Müslüman kadını esir almıştı. Bu savaşta bazı Babek taraftarları Bizans ordusuna katılarak Bizanslılara yardım etmişlerdi. Böylece Bizans Babek'e yardım ediyor, üzerine gelen Abbasi ordularını da hafifletiyordu.¹³⁴

Babek taraftarları ile Bizans arasındaki bu yardımlaşma devam etti. Babek taraftarları Abbasilere karşı mücadeleyi kaybettikten sonra da kendilerine yakın hissettikleri Bizans'a sığındılar. Bu mağlubiyet sonunda Babek taraftarları Anadolu'ya yoğun bir şekilde göç ettiler. Bu göçün tesiriyle Anadolu'nun bazı yörelerinde Hürremî gelenekten motiflere rastlanmaktadır.

3.1.1.1. Armenyak (Dasiamon) Savaşı

Mu'tasım; Bizans İmparatorluğu'nun içinde bulunduğu karışık durumları ve Babek isyanının bastırılması sırasındaki tutumlarını da göz önüne alarak, Zibatra katliamının öcünü almak üzere, 223 (838) yılında, ilkbaharda, büyük bir ordu ile Amorion (Ammûriye) üzerine sefere çıktı. Abbasi devleti kuvvetlerinin büyük bir kısmı Halife Mu'tasım'ın emrinde Tarsus ve Derb-i Tarsus (Gülek Boğazı) yoluyla Ankara istikametinde ilerlerken, Afşin kumandasındaki ikinci kısmı ise Seruc (Suruç) ve

¹³⁴ Azimli; a.g.e. s. 80.

Malatya üzerinden Anadolu içlerine girmektedir. Hazırlanan plana göre iki ordu Ankara'da birleşecekler ve buradan beraberce Amorion üzerine yürüyeceklerdi.¹³⁵

Afşin'in maiyetindeki birliklerin sayısı hakkında kaynaklarda en ufak bir bilgiye rastlanmamıştır. Afşin'in Turhal yakınlarına gelinceye kadar hangi yolu takip ettiği ve yolculuk sırasında Bizans kuvvetleriyle bir mücadeleye girişip girişmediği hakkında da bir bilgiye sahip değiliz.

Abbasi kuvvetlerinin taarruza geçtiğini haber alan Bizans imparatoru Theophilos 838 Mayıs'ı başlarında İstanbul'dan hareket ederek Eskişehir'e geldi. Buradan başta Amorion olmak üzere diğer önemli şehirlere savunma kuvvetleri gönderdi. Kısa bir müddet Eskişehir'de kalan Theophilos, İslam kuvvetlerini İç Anadolu'da karşılamak amacıyla Kızılırmak sahiline gelerek karargâh kurdu. Burada Halife Mu'tasım'ı beklerken diğer Abbasi kuvvetlerinin başka taraftan ilerlemekte olduğunu öğrendi. Bunun üzerine Mu'tasım ile karşılaşmadan önce doğudan ilerlemekte olan kuvvetleri imha etmek amacıyla ordusunu iki kısma ayırarak bir kısmını Kızılırmak sahilindeki karargâhta bıraktı ve diğer gurubuyla Afşin üzerine hareket etti. Durumdan haberdar olan Mu'tasım, Bizans imparatorunun üzerine geldiğini Afşin'e bildiren bir mektup ve 10 bin dirhem para gönderdi.¹³⁶ Bu sırada Afşin, Bizans'ın Armenyak (Dazimon, Dazmana) eyaletine gelmişti.¹³⁷ Theophilos, Afşin'in bulunduğu mahallin yakınına gelerek karargâh kurdu. Öncü kolları vasıtasıyla Afşin'in kuvvetleri hakkında bilgi toplayan imparator, ileri gelen kumandanlarıyla durum değerlendirmesi yaptı. Sonuçta fazla vakit kaybetmeksizin hücumla geçilmesine karar verildi.

Savaş, ertesi gün, Taberi'nin bildirdiğine göre 25 Şaban 223 (22 Temmuz 838) tarihinde başladı.¹³⁸ Ancak savaşın ayrıntısına geçmeden önce Taberi'nin vermiş olduğu bu tarih üzerinde durmak gerekmektedir. Daha önce değindiğimiz gibi, Amorion kuşatması 1 Ağustos 838 tarihinde başlamıştır. Bu durumda Armenyak savaşının 22 Temmuz'da olması şüpheyi çekmektedir. Çünkü 22 Temmuz'da Turhal yakınlarında büyük bir savaş yapmış olan Afşin'in 10 gün içinde Amorion önlerine gelmesi imkânsızdır. Kaldı ki

¹³⁵ Taberi; a.g.e., XI, s. 1237. Mesudi; a.g.e., s. 135. İbnü'l-Esir; a.g.e., V, s. 247. Yakubi; a.g.e., III, s. 201., Halifeti'bni Hayyat; a.g.e., s. 516., Kutay; a.g.e., s. 51., Zetterstéen; a.g.m., M.E.B.İ.A., s. 748-749.

¹³⁶ Taberi; a.g.e., XI, s. 1239. İbnü'l-Esir; a.g.e., V, s. 247.

¹³⁷ Sivas-Amasya bölgeleri.

¹³⁸ Taberi; a.g.e., XI, s. 1252. İbnü'l-Esir; a.g.e., V, s. 249. Ostrogorsky; a.g.e., s. 195., Hilmi, Aksun;

yine Taberi'nin belirttiğine göre Afşin Ankara'da halife ile birkaç gün kalmış ve Ankara'dan Amorion'a 7 günde gelmiştir.¹³⁹ Ankara ile Amorion arası 200 km kadardır. Bu mesafe için verilen 7 günlük süre normaldir. Turhal ile Ankara arası ise 380 (kuş uçuşu) kilometrelik bir yol olduğu göz önüne alınırsa Taberi'nin Armenyak savaşı hakkında verdiği tarihin doğru olamayacağı kesinlikle ortaya çıkmış olur. Bu durumda Armenyak savaşının cereyan ettiği tarihi Temmuz başlarına almamız gerekir.¹⁴⁰ Bu durumda, 22 Temmuz'un savaşın bittiği tarih olarak düşünülmesi daha mantıklıdır.

Bizans kuvvetlerinin taarruzu ile başlayan savaş, ilk anlarda Afşin'in aleyhine geliyordu. Öncü kuvvetlerini meydana getiren Arap ve Ermeni birlikleri yavaş yavaş gerilemeye, hatta saflarını terk ederek kaçmaya başladılar. Fakat öğleye doğru ordunun süvari gurubunu meydana getiren Türkler, Bizans kuvvetleri üzerine hücumla geçerek devamlı ok atışlarıyla ilerlemekte olan düşmanı durdurmaya muvaffak oldular. Artık savaşın kaderi değişmişti. Türkler'in bu ani ve şiddetli saldırısı neticesinde Bizans safları dağılmaya başladı. İmparator Theophilos'un yanında az bir kuvvet kalmıştı. Afşin'in kuvvetleri tarafından kuşatılan Theophilos'u bu kötü durumdan karanlığın baskması ve yağın yağmur sebebiyle Türkler'in kullandıkları yayların kirişlerinin gevşemesi kurtardı. Böylece Theophilos Afşin karşısında ağır bir bozguna uğradı.¹⁴¹

3.1.1.2.Ammûriye (Amorion)'nin Fethi

Afşin, bu zaferi takiben Ankara'ya gelerek Mu'tasım ile birleşti. Birkaç gün Ankara'da istirahat eden İslam ordusu yeniden tanzim edilerek sağ kanat kuvvetleri Afşin'in, sol kanat kuvvetleri Aşnas et-Türkî'nin ve merkez kuvvetleri de Mu'tasım kumandasında Ankara'dan hareket etti. Burada görüyoruz ki; ordunun yönetimi tamamen Türk komutanlara emanet edilmiştir. Theophilos'un Armenyak'da yenilmesi sebebiyle mukavemet edebilecek hiçbir kuvvetle karşılaşmayan Abbasi ordusu 7 günlük bir yürüyüşten sonra Bizans ve batı kaynaklarında Amorion, İslam kaynaklarında ise Ammûriye olarak anılan kalenin önlerine gelerek şehri kuşatma altına aldı.¹⁴²

a.g.e. s. 33

¹³⁹ Taberi; a.g.e., XI, s. 1244. İbnü'l-Esir; a.g.e., V, s. 249.

¹⁴⁰ Yıldız; a.g.m. s.14.

¹⁴¹ Taberi; a.g.e., XI, s. 1244., İbnü'l-Esir; a.g.e., V, s. 249., Boyunağa; a.g.e. s.388., Kutay; a.g.e., s. 52., Radi Dikici; *Şu Bizim Bizans*, Remzi Kitabevi, İstanbul 2007, s. 213.

¹⁴² Taberi; a.g.e., XI, s. 1245. İbnü'l-Esir; a.g.e., V, s. 249.

Bu kale ilk defa Zenon (474-491) tarafından kuruldu. İslam'ın ilk devirlerinden itibaren İstanbul'un fethi için gelen Müslüman orduları tarafından kuşatılmış ve H. 49'da (669) Yezid'in İstanbul seferi sırasında fethedildi. Fakat daha sonra zaman zaman elden çıktı. En son Tarsus Emiri tarafından 931 yılında tahrip edildikten sonra giderek önemini kaybetti. Yeri uzun zaman bilinmeden kalan şehrin harabeleri, 19. yüzyılda seyyah Hamilton'un araştırmaları sonunda Afyon iline bağlı Emirdağ ilçesinin 12 km kadar doğusunda Hamzahacılı ve Hisar köylerinin yakınında ortaya çıkarıldı. Arkeolojik kazı ve araştırmalar halen devam etmektedir.¹⁴³

Ammûriye kuşatması 6 Ramazan 223 (1 Ağustos 838) tarihinde başladı.¹⁴⁴ Önce kuşatma hazırlıkları yapıldı. İlkönce Aşnas kendisine bağlı birliklerle saldırıya geçti. Ertesi gün ise Afşin birlikleriyle saldırıya geçti. Mu'tasım harbin ikinci günü için; *"Bu gün harp ne güzel oldu"* dedi. Ömer el-Fergânî de ona katılarak; *"Evet bugün harp meydanı dünkünden daha cömert"* dedi. Bu konuşmada Afşin ile Aşnas arasında bir kıyaslama yapılmaktadır. Fakat Aşnas bunu duydu ama, bir şey söylemeyip kendini tuttu. Son gün ise Mu'tasım kendi emrindeki birliklere taarruz emri verdi. Bu birliklerin içinde Kuzey Afrikalılar ve Türkler de vardı. Halifenin birliklerinin başında Türk komutan İtah bulunuyordu.¹⁴⁵ Kuşatma esnasında Afşin büyük kahramanlıklar ortaya koymuştur.¹⁴⁶ 12 gün devam eden kuşatma sonunda Bizansın direnci kırıldı ve teslim oldular. Halkın bir kısmı kiliselere sığındı. Büyük bir kısmı esir alındı. Geri dönüş yolunda bu esirlerin hemen hemen tamamı öldü. Sadece 42 kişi Samerra'ya varabildi.¹⁴⁷ Şehrin fethi konusunda Yakubi ve Halifeti'bni Hayyat'ın verdiği tarih, 17 Ramazan 223 (12 Ağustos 838) Salı günüdür.¹⁴⁸ Şehrin zaptı ve tahribi sırasında Afşin'in büyük rolü olmuştur. Bu kuşatmanın başarıya ulaşmasında Afşin ve ona bağlı birliklerin çok önemli bir payı vardır. Şunu da belirtmek gerekir ki Afşin bu kuşatmaya Babek isyanını bastırıldığı ekiple katılmıştır. Dolayısıyla bu ekiple arasında geçmişten gelen, tecrübeye dayalı bir uyum vardır. Bu savaşta, komuta heyetinin tamamen Türkler'den oluşması,

¹⁴³ D.İ.A.; "Ammûriye Maddesi", *İslam Ansiklopedisi*, Cilt 3, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1991 s. 79.

¹⁴⁴ Taberi; a.g.e., XI, s. 1252.

¹⁴⁵ Taberi; a.g.e., XI, s. 1249. İbnü'l-Esir; a.g.e., V, s. 250.

¹⁴⁶ Taberi; a.g.e., XI, s. 1249. İbnü'l-Esir; a.g.e., V, s. 250.

¹⁴⁷ Dikici; a.g.e., s. 214.

¹⁴⁸ Yakubi; a.g.e., III, s. 202. Halifeti'bni Hayyat; a.g.e., s. 516. Ostrogorsky; a.g.e., s.195., Hilmi, Aksun; a.g.e. s. 34., Bahriye Üçok; a.g.e. s.107., Boyunağa; a.g.e. s.396.

ordudaki durumları hakkında bize her şeyi anlatmaktadır. Artık ordu, komuta kademesinden askerine kadar, Arap unsuru kısıktır ve derecede Türkleşmiştir.

Armenyak (Dasiomon) ve Ammûriye (Amorion) bozgunlarından sonra İmparator Theophile barış istemek mecburiyetinde kaldı.¹⁴⁹ Bu olay Bizans'ta çok moral yıkıcı bir etki yaptı. Çünkü Amorion, Bizans'ın Anadolu'daki en önemli kalesi ve aynı zamanda hâkim Bizans hanedanının yurt şehri idi. Bu olaydan sonra İmparator Batı Avrupa'dan, Fransa ve Venedik'ten Araplara karşı yardım aradı.¹⁵⁰

3.1.2. Abbas b. Me'mun'un İsyanı

Abbasi imparatorluğunda Türk nüfuzu her geçen gün daha da etkinliklerini artırıyor. Özellikle Babek isyanının bastırılmasında gösterdikleri başarı, onların kuvvet ve kudretini perçinlemişti. Askeri kadroların tamamına yakınının Türkler'in eline geçmesi, devletin diğer kadrolar üzerinde bir baskı unsuru haline geldi. Arap ve diğer grupların devlet idaresindeki tesirlerinin azalması, imparatorluk dâhilinde Türkler'e karşı büyük bir muhalif kitlenin meydana gelmesine ve teşkilatlanmasına sebep oldu. Bu grubun elinde, amaçlarına alet edebilecekleri Abbas b. Me'mun gibi bir kozları vardı. Nitekim Türkler'e karşı olan bu grup, Mu'tasım'ın halife olması sırasında Abbas'ı desteklemek suretiyle onun itimadını da kazanmışlardı.¹⁵¹

Ammûriye seferi sırasında Uceyf b. Anbese'yi Ömer el-Fergânî ve Muhammed Kûtâh ile birlikte ayrı bir koldan, Bizans kralının üzerine gönderen Mu'tasım, Afşin'i askeri harcamalarda serbest bırakmış fakat Uceyf'e bu tür harcamalarda yetki tanımamıştı. Mu'tasım tarafından kendisine karşı alınan bu tavır öğrenen Uceyf b. Anbese, Ammûriye seferinde, amcası Mu'tasım'ın yanında olan Abbasi, babası Me'mun'un ölümünden sonraki hareketlerinden ve Mu'tasım'a biat etmesinden dolayı kınadı. Ayrıca yakaladığı halifelik fırsatını yeniden yakalaması için ona cesaret verip teşvik etti. Neticede Abbas b. Me'mun, Uceyf'in sözlerini kabul ederek Hâris es-Semerkandi'yi kendisine taraftar toplaması için kullanmaya karar verdi.¹⁵²

¹⁴⁹ Charles Diehl, a.g.e., s. 76., Kutay; a.g.e., s. 52.

¹⁵⁰ Ahmet Çelebi; a.g.m. D.G.B.İ.T., s. 222. Ostrogorsky; a.g.e., s.195., Kutay; a.g.e., s. 52.

¹⁵¹ YILDIZ; a.g.e., s. 89-90.

¹⁵² Taberi; a.g.e., XI, s. 1256-1257.

Hâris, edîb, akıllı ve idari kabiliyete sahip becerikli bir kişi idi ve ayrıca Abbas b. Me'mun ile yakınlığı vardı. Abbas b. Me'mun, Hâris'i önemli kumandanları kendi saflarına çekmek için onların yanlarına gönderdi. Askerlerin arasında dolaşan Hâris, bir müddet sonra Mu'tasım'ın yakın adamlarından bazılarının ve bir gurup kumandanın gönlünü çelerek Abbas b. Me'mun'a biat etmelerini sağladı. Bu arada Hâris, biatte bulunan bu kimselere: *“Biz Abbas b. Me'mun'un halifeliğini açığa vurduğumuz zaman her biriniz, birlikte bulunduğu komutanın üzerine atılsın ve onu öldürsün”* diyerek Mu'tasım ile birlikte Afşin, Aşnas ve diğer komutanların öldürülmesini emretti. Bu adamlar Hâris'e söz vererek bu isteğini yerine getirmeyi garanti ettiler.¹⁵³

Bizans üzerine sefere giderken, bahsi geçen muhalif kitle, Abbas'ı isyan ederek Mu'tasım'ı öldürmeye teşvik ettilerse de O, ordu sefere giderken, böyle bir girişimi, *“Bizans topraklarına Ammûriye'yi fethetmek üzere girmişken, askerleri gazadan alıkoymak istemiyorum”* diyerek reddetti.¹⁵⁴

Sefer dönüşü esnasında, özellikle Uceyf b. Anbese'nin organizasyonu ile Abbas b. Me'mun ve ekibi halifeye karşı, Toros geçitlerinde suikastı gerçekleştirmek üzere hazırlıklara başladılar. Suikast ekibi, planlarını uygulamaya fırsat bulamadan, Ahmet b. Halil adında biri öğrendiklerini Aşnas'a anlattı. Aşnas da durumu halifeye bildirdi. Halife de Afşin'e durumla ilgilenmesi talimatı verdi. Bunun üzerine Afşin Aşnas ile birlik olup, Hâris es-Semerkandi'yi yakalatarak zincire vurdurdu ve Mu'tasım'a gönderdi. Mu'tasım'ın yanına getirilen Hâris, durumu baştan aşağıya olduğu gibi anlattı. Ayrıca, kendilerine biat eden bütün komutan ve diğer kimseleri haber verdi. Bu yüzden Mu'tasım, kendisini serbest bıraktı ve vermiş olduğu bu habere karşılık kendisine hil'at giydirdi.¹⁵⁵ Böylece Türkler'in tasfiyesi anlamını da içinde barındıran suikast girişimi daha kurgu aşamasındayken, bertaraf edilmiş oldu.

Bu girişimin bertaraf edilmesinde Afşin'in yine ön safta olduğu dikkati çekmektedir. Nitekim Abbas, cezalandırılması için Afşin'e teslim edilmiştir. Bu, onun halife nezdindeki itibarını da göstermektedir. Afşin Halep yakınlarındaki Menbic denen yere

¹⁵³ Taberi; a.g.e., XI, s. 1257.

¹⁵⁴ Taberi; a.g.e., XI, s. 1257.

¹⁵⁵ Taberi; a.g.e., XI, s. 1263.

gelince Abbas acıkmıştı. Yemek istedi. Ona bol miktarda yemek takdim edildi. Yedikten sonra su isteyince ona su vermedi. Bir müddet sonra oracıkta öldü.¹⁵⁶

Sonuç olarak bu isyan girişimi, isyancıların amaçlarının aksine, Türkler'e karşı olanların zayıflamasına, buna karşılık Türk nüfuzunun devlet içinde daha da artmasına vesile oldu.

3.1.3. Mazyar b. Karin'in İsyanı Konusunda Afşin'in Tutumu

Mazyar b. Karin'in mensup olduğu Karinîler sülalesi Sasânî hükümdarlarından Hüsrev Anuşirvan tarafından Taberistan'ın dağlık bölgesine yerleştirilmiş ve o bölge o aileye verilmişti. Bu bölgenin Müslümanlar tarafından fethinden sonra da yerlerini ve mevkilerini koruyan Karinîler, zaman zaman halifelere karşı isyan etmişlerdir. 211 (826) yılında Karinîlerin başına geçen Mazyar, ilk zamanlar halife Me'mun'la iyi geçinmeye dikkat etmiştir. Hatta; Horasan Valisi Abdullah b. Tahir'in hâkimiyetinde olmak üzere, Taberistan'da iki bölgenin yönetimi kendisine verilmiştir. Ama o bir türlü Tahiri hakimiyetini kabullenemiyor, bağımsızlığını ilan edebilmek amacıyla, savunma gücünü arttırmak için birtakım girişimlerde bulunuyordu. Mu'tasım hilafete gelince de, Abdullah'ın valiliğini onaylanarak aynı politikayı devam ettirmiştir.¹⁵⁷

Fakat Mazyar'ın gittikçe kuvvetlenmesi dönemin Horasan valisi olan Abdullah b. Tahir'in işine gelmiyordu. Abdullah Mu'tasım'ı, Mazyar aleyhinde harekete geçirmek için ona yazdığı mektuplarda devamlı olarak Mazyar aleyhinde bulunuyor, onun kötülüklerini, zulmünü ve irtidadını bildiriyordu. Abdullah'ın aleyhine çalıştığını öğrenen Mazyar, eskiden beri Horasan'a göndermekte olduğu vergiyi kesti. Durumdan haberdar olan Mu'tasım, Mazyar'a mektup yazarak vergisini Abdullah b. Tahir'e vermesini istedi. O da cevaben, vergisini direkt olarak halifeye vermek istediğini bildirdi. Böylece aralarında bir husumet ve nefret durumu ortaya çıktı. Afşin, Babek'e karşı zafer kazanınca, Mu'tasım ile bir konuşma esnasında, Abdullah b. Tahir'i Horasan'dan azletmek istediğine dair sözler işitti. Zaten içinde Horasan valisi olma isteği vardı. Bu durumu fırsat bilen Afşin çeşitli planlar kurarak Mazyar'a, kardeşi üzerinden mektuplar yazdı. Ayrıca bölge dihanlarına da onu destekleyici mektuplar

¹⁵⁶ Taberi; a.g.e., XI, s. 1265. İbnü'l-Esir; a.g.e., V, s. 251. Yakubi; a.g.e., III, s.202.

¹⁵⁷ Ahmet Çelebi; a.g.m., D.G.B.İ.T. s. 211. Yakubi; a.g.e., III, s. 202., Kurt; a.g.e. s. 83.

yazdırdı. Böylece Mazyar Taberistan çevresini ve dağlarını zaptederek isyan çıkardı. Mu'tasım Abdullah b. Tahir'e mektuplar yazarak isyanı bastırmasını emrederken, aynı şekilde Afşin de Mazyar b. Karin'e mektuplar yazarak Abdullah ile savaşmasını emrediyordu.¹⁵⁸ Afşin istiyordu ki Abdullah zor durumda kalsın, Mu'tasım da ek kuvvet göndersin. Hatta kendisini Horasan valisi olarak atasın. Nitekim Taberi'nin, Muhammed b. Hafs es-Sakafi et-Taberi'den aldığı bir rivayete göre Mu'tasım Afşin'i Mazyar ile harbetmek üzere Rey'e gönderdiğini söylese de,¹⁵⁹ bu kesin değildir. Çünkü Afşin'in burada harbe katılıp katılmadığı veya hangi faaliyetleri yürüttüğü hakkında malumat yoktur. Şurası kesindir ki; Afşin, doğup büyüdüğü topraklara ve bölge halkına karşı büyük bir ilgi ve hassasiyet taşıyor, Abdullah b. Tahir'in de bölgedeki uygulamalarından rahatsızlık duyuyordu. Aralarında ezeli bir rekabet, düşmanlık ve kıskançlık vardı.

Abdullah b. Tahir, Mazyar'ı tutuklayınca Afşin tarafından kendisine yazılan mektupları da elde etmiş ve İshak b. İbrahim aracılığıyla Mazyar'ı ve bu mektupları halifeye ulaştırmıştır.¹⁶⁰ İşte bu belgeler Afşin'in planlarını altüst etmiş, Halife ile aralarında soğuk rüzgârların esmesine sebep olmuş, daha sonra da göreceğimiz gibi mahkeme safahatında aleyhinde delil olarak kullanılmıştır.

Halife Mu'tasım, Hicri 224 (839) senesinde, çok sevdiği komutanlarının çocukları Afşin'in oğlu Hasan ile Aşnas'ın kızı Atranca'yı bizzat kendi sarayında yapılan düğünle evlendirdi.¹⁶¹ Bu durum adları geçen komutanlarına büyük değer verip onları birbirlerine yaklaştırmak istediğini gösterir. Düğünden sonra Hasan babasına vekâleten Uşrusana valiliğine gönderildi. Hasan kendisine ait bazı yerlere tasarruf ettirmediği için, Horasan valisi Abdullah b. Tahir'e bağlı Maveräu'n-Nehir valisi Nuh b. Esed, Hasan'dan şikâyetçi idi. Nuh b. Esed'in bunu Abdullah b. Tahir'in emriyle yaptığından şüphe edilmez. Afşin ile Abdullah arasındaki derin, fakat iyice açığa çıkmamış olan husumet te çoktan başlamış bulunuyordu. Afşin'i felakete götüren hadiseler de aynı yılda başladı.¹⁶²

¹⁵⁸ Taberi; a.g.e., XI, s. 1269., İbnü'l-Esir; a.g.e., V, s. 253., Hasan İbrahim Hasan; a.g.e. Cilt 2, s. 415., Kurt; a.g.e. s. 86.

¹⁵⁹ Taberi; a.g.e., XI, s. 1269.

¹⁶⁰ Taberi; a.g.e., XI, s. 1298.

¹⁶¹ Taberi; a.g.e., XI, s. 1300.

¹⁶² Sümer; a.g.m., s.659.

Mazyar, 225 (840) yılı Şevval ayında Samerra'ya getirildi. Aynı yılın Zilkade ayının 25. günü Halifenin de hazır bulunduğu Daru'l-Amme'de bir filin üzerine bindirilerek halkın huzuruna çıkarıldı. Hapsedilmek üzere önce Afşin'e teslim edildiyse de daha sonra, muhtemelen Afşin ile Mazyar arasında var olduğu iddia edilen yazışmalardan dolayı Mu'tasım onu, Mazyar'ın çevresinden uzaklaştırdı. Hapsederek ona 450 kırbaç vurdurttu. Bunun üzerine su istedi ve suyu içince oracıkta öldü. Cesedi, Babek'in mezarının yanı başında çarımha gerildi.¹⁶³ Yakubi Mazyar'ın Halife'nin huzuruna getirilme tarihi olarak 226 (840-841) senesini vermektedir.¹⁶⁴ Daha sonra da değineceğimiz gibi Mazyar'ın, Afşin'in yargılandığı mahkemede aleyhte şahitlik yaptığını biliyoruz. Demek oluyor ki; Afşin muhakeme edilirken, Mazyar da henüz idam edilmemişti.

3.1.4. Afşin'in Mengü-çur'u Azerbaycan'daki Görevinden Alması

Afşin, Babek isyanını bastırdıktan sonra, yukarıda da değinildiği gibi dayısının oğlu Mengü-çur'a kendi yönetimi altında bulunan Azerbaycan'ın idaresini bırakmıştı. Mengü-çur kendi bölgesinde bulunan ve Babek'in kalesine gizlenmiş hazineye halifeden ve Afşin'den habersiz olarak el koydu. Kendisi Şii olan Azerbaycan posta reisi Abdullah b. Abdurrahman bu durumu mektupla Mu'tasım'a bildirdi. O da olaydan haberdar olunca halifeye mektup yazarak Abdullah'ı yalanladı. Tahmin edilebileceği gibi Mengü-çur ile Abdullah arasında sürtüşme ortaya çıktı. Abdullah'ı öldürmek için Erdebil'den yardım istedi. Fakat onlar yardım etmediler. Bu gelişmeden haberdar olan Mu'tasım, Afşin'e Mengü-çur'u görevden almasını emretti. O da onu görevden almak üzere Boğa el-Kebir'i gönderdi. Kaçmak istediye de Boğa'yı karşısında görünce daha önce Babek'in çıkarıldığı kaleye sığındı. Bir ay kadar direndiyse de, adamları onu Boğa'ya teslim ettiler. O da 225 (840) yılında Samerra'ya getirip Mu'tasım'a teslim edince orada hapsedildi. 226 (841) yılında öldükten sonra cesedi Babü'l-Amme'nin yanında gündüz vakti çıplak olarak bir saat kadar çarımha gerildi. Daha sonra indirilerek yakıldı. Mu'tasım, bu isyanda payı olduğu düşüncesiyle Afşin'e suçlamada bulundu.¹⁶⁵

¹⁶³ Taberi; a.g.e., XI, s. 1303. İbnü'l-Esir; a.g.e., V, s. 257. Yakubi ; a.g.e., s.203.

¹⁶⁴ Yakubi; a.g.e., III, s. 203.

¹⁶⁵ Taberi; a.g.e., XI, s. 1301. İbnü'l-Esir; a.g.e., V, s. 258. Yakubi; a.g.e., III, s. 203., Kapanşahin; a.g.e., s. 359.

Mazyar ve Mengü-çur'un akıbetine bakınca, aslında Afşin'in akıbetini de görür gibiyiz. Daha sonra ele alacağımız Afşin'in yargılanması safhasında, Mazyar'ın, onun aleyhindeki şahitliğinin ikrah altında gerçekleştiği de düşünülebilir.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4.1. AFŞİN'İN AKİBETİ

4.1.1.Hakkında Dedikoduların Ortaya Çıkması

Halife Me'mun devrinde başlayan ve Mu'tasım devrinde devam eden Afşin'in askeri başarıları sebebiyle halife nezdinde ve devlet erkânı arasında haklı olarak kazandığı nüfuz ve itibar, devlet ricali, özellikle Arap ileri gelenleri arasında kendisine karşı kıskançlık ve kin doğurmuştur. Afşin'in rakipleri onun halife ve ordu nezdindeki itibarını sarsmak için en küçük fırsatları bile kaçırmıyorlardı.

Afşin'in durumunun sarsılmasında rol oynayanların başında Horasan valisi Abdullah b. Tahir gelmektedir. Aslında onunla Afşin arasındaki ilişkiler başlangıçta dostça idi. Me'mun'un hilafetinde, babası Tahir'in nüfuzundan faydalanarak ve bazı başarılarla da vaziyetini kuvvetlendiren Abdullah'ın, Afşin'in kazandığı başarılar ve Horasan'ı ele geçirmek için gizliden gizliye girişmiş olduğu faaliyetler sebebiyle ona karşı cephe almış olması kuvvetle muhtemeldir. Kaynakların belirttiğine göre¹⁶⁶ bu iki şahsiyet arasındaki rekabet, Afşin'in Babek isyanını bastırmakla meşgul bulunduğu zaman ortaya çıkmaya başlamıştır: Afşin, Babek ile savaşırken civar beylerden gelen hediyelerle ele geçirdiği ganimetleri halifeye değil Uşrusana'ya gönderiyordu. Afşin'in Uşrusana'da bir hazineye sahip olmak istemesi hayati bir tehlike karşısında oraya kaçacağı anlamına gelebileceği gibi, onun doğup büyüdüğü topraklara olan ilgisini de ifade eder. Nitekim aşağıda da ifade edileceği gibi tutuklanınca Uşrusana'ya kaçma planları yapmıştır. Afşin'in paralarını Uşrusana'ya götürülenler Abdullah'ın vilayeti olan Horasan'dan geçmek zorundaydılar. Bu durumun tekerrür etmesi üzerine, fırsatı kaçırmak istemeyen Abdullah, Afşin'in adamlarını, meblağın çokluğundan dolayı hırsızlık yaptıklarını düşünerek tutukladı. Götürmekte oldukları paraları da alıkoydu.

¹⁶⁶ Taberi; a.g.e., XI, s. 1304. İbnü'l-Esir; a.g.e., V, s. 259., Kallek; a.g.e. s. 49

Olayın gerçek yüzünü öğrenmek için de Afşin'e bir mektup yazarak ondan bilgi istedi. Abdullah b. Tahir, mektubunda Afşin'e çok miktardaki bu paranın kendisine ait olup olmadığını sordu. Böylesine çok parayı haber vermeden Uşrusana'ya göndereceğini sanmadığını bildirdi. Kendisine ait olmadığı düşüncesiyle bu parayı, henüz eline geçmeyen Halife'nin yıllık olarak askerler için gönderdiği paranın yerine kullandığını ve askerlere dağıttığını haber verdi. Eğer bu para kendisine ait ise, Halife'nin göndereceği parayla onu ödeyebileceğini ifade etti. Abdullah b. Tahir'in bu davranışı, Afşin'i aşırı derecede kızdırdı. Bir mektup yazarak, Abdullah b. Tahir'e kendi malıyla Halife'nin malı arasında bir fark olmadığını ve aralarında böyle bir ayırımın bulunmadığını belirtti. Bu arada Abdullah b. Tahir'den göz altına aldığı adamlarını da serbest bırakmasını istedi. O da serbest bıraktı.

Bu hadise, Afşin ile Abdullah'ın arasında içten içe devam etmekte olan rekabet ve kinin ortaya çıkmasına ve bu iki kumandan arasında amansız bir mücadelenin başlamasına sebep oldu. Aralarındaki ilişkiler artık hiçbir zaman eskisi gibi dostça olmadı. Abdullah b. Tahir, kendisine karşı Afşin'in bir misillemede bulunabileceğini göz önünde bulundurarak, onun tüm davranışlarını mercek altına aldı.¹⁶⁷

Babek isyanının bastırılmasından sonra, imparatorluk dâhilinde şöhret ve itibarını kuvvetlendiren Afşin'in, bu nüfuzundan faydalanarak o zaman Abbasi imparatorluğunun gerek mali, gerekse siyasi kudret bakımından en önemli vilayetleri arasında yer alan Horasan'ı ele geçirmek için çalıştığı, bunu anlayan Abdullah'ın da karşı harekete geçerek halife nezdinde Afşin'in itibarını sarsmak ve böylece en büyük rakibini bertaraf etmek için küçük fırsatlardan bile istifade ettiği, bu cümleden olarak Mazyar b. Karin'in isyanında Afşin'in rolü olduğuna dair halifeye verdiği bilgilerin de, bu meşhur kumandanın sükûtunda önemli rol oynadığı kaynaklarda belirtilmektedir.¹⁶⁸

Abdullah b. Tahir ile Afşin arasındaki mücadele, iki kişinin arasındaki rekabetin daha ötesinde bir olaydır. Bunun hilafet merkezinde Türkler lehine değişen dengeye tepki duyanların bir girişimi olduğu açıktır. Abdullah b. Tahir'in bu faaliyetleri yanında merkezde de buna paralel olarak Afşin'in aleyhinde bazı hadiselerin cereyan ettiği dikkati çekmektedir. Merkezdeki Afşin aleyhtarı gurubun başında, Halife Mu'tasım üzerinde oldukça nüfuzlu olduğu anlaşılan Baş Kadı Ahmed b. Ebi Du'ad bulunuyordu.

¹⁶⁷ Taberi; a.g.e., XI, s. 1305. İbnü'l-Esir; a.g.e., V, s. 260., Kurt; a.g.e. s. 82-83.

¹⁶⁸ Taberi; a.g.e., XI, s. 1305. İbnü'l-Esir; a.g.e., V, s. 260.

Kaynakların verdiği bilgilerde Afşin ile Ahmed b. Ebi Du'ad mücadelesi, iki kişinin şahsi menfaat ve siyasi çekişmesinin neticesinde değil, Me'mun zamanında başlayan ve Mu'tasım'ın halife olmasıyla kendini hissettirmeye başlayan, devlet idaresinde Türk nüfuzunu kırmak için Arapçı zihniyetin giriştiği mukabil hareketten ileri geldiği açıkça görülmektedir. Bu husus ilerde bahsedeceğimiz mahkeme aşamasında da görülecektir.

Afşin'in sükûtunu hazırlayan sebeplerden birisi de, Babek gailisinin ortadan kaldırılmasından sonra Samerra'ya dönen Afşin'in Azerbaycan'da vekil olarak bıraktığı akrabası Mengü-çur'un isyan etmesi ve rakiplerinin bunu halife nezdinde istismar cihetine gitmeleridir.¹⁶⁹

Taberi, Afşin'in İshak b. Yahya b. Muaz'ın hırsından dolayı azledildiğini kaydeder.¹⁷⁰ Bütün bunlara rağmen Afşin'in bertaraf edilmesi ordu içindeki kumanda heyetini elde etmekle mümkün olabilirdi. Başkomutanlık mevkiinde bulunan Afşin'in herhangi bir şekilde ortadan kaldırılması ordu içinde karışıklığa sebebiyet verebilirdi. Bu bakımdan Aşnas, Boğa el-Kebir ve İnak gibi Türk asıllı kumandanları, Afşin'in kendilerinkiyle mukayese kabul etmeyecek kadar büyük itibarını kıskandırmak suretiyle, onları, Abdullah b. Tahir'in şikâyet ve bazen de ortaya attığı iftiralarını desteklettirmek suretiyle ordudan emin olduktan sonra Afşin'e karşı harekete geçildiği anlaşılıyor.¹⁷¹

Bu olaylar karşısında, Mu'tasım, Afşin'in durumunu en ince ayrıntısına kadar tetkik ettirdi ve Afşin'e karşı olan tutumu değişti.

4.1.2.Hapse Atılması ve Yargılanması

Kaynaklar Afşin'in tutuklanma sebebini bir suikast teşebbüsü olarak göstermektedirler.¹⁷² Taberi ve ondan naklettikleri anlaşılın diğer kaynaklar bu konuda şu bilgiyi veriyorlar: Son zamanlarda Mu'tasım'ın kendisine karşı tutumunun değiştiğini ve aleyhinde bazı dolapların döndüğünü fark eden Afşin, halife ve ordu kumandanlarının meşgul bulunduğu bir sırada Musul'a ve oradan da hâlâ valisi bulunduğu Ermeniye ve Azerbaycan yoluyla Hazarlar ülkesine kaçmayı tasarladıysa

¹⁶⁹ Yakubi; a.g.e., III, s. 203. Taberi; a.g.e., XI, s. 1305. İbnü'l-Esir; a.g.e., V, s. 260.

¹⁷⁰ Taberi; a.g.e., XI, s. 1305.

¹⁷¹ Faruk Sümer; "Afşin Maddesi", *İslam Ansiklopedisi*, Cilt 1, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1989, s. 441-442., Kallek; a.g.e. s. 49.

¹⁷² Taberi; a.g.e., XI, s. 1305. İbnü'l-Esir; a.g.e., V, s. 260.

da, bunu kendi emniyeti bakımından tehlikeli bulduğu için gerçekleştirilmekten kaçındı. Bu planını gerçekleştirme imkânı bulamayınca halife ve diğer devlet erkânına sarayında bir ziyafet vermeyi ve gelenleri zehirlemeyi, halife gelmediği takdirde aynı işi kumandanlara yapmayı tasarlamıştı. Bu plan başarıyla tatbik edildiği takdirde kendisini takip edecek kuvvet kalmayacağı için rahatça memleketi Uşrusana'ya kaçabilecekti. Nihayet adamlarından birisi, Afşin'den korktuğu için durumdan Mu'tasım'ı haberdar etti. Bunun üzerine Afşin halife sarayına davet edilerek hapse atıldı. Mu'tasım, Abdullah b. Tahir'e emrederek Afşin'in oğlu Hasan'ı da tutuklatıp babasının yanına hapse attı. Her ikisinin de kaldığı minare şeklindeki yüksekçe hapis binasına "inci" adı verilmişti.¹⁷³

Afşin'in tutuklanma sebebi olarak gösterilen halife ve diğer erkânı zehirleme girişiminden, biraz ilerde göreceğimiz mahkeme aşamasında hiç bahsedilmemesi dikkat çekmektedir. Eğer böyle bir husus olsaydı, hiç şüphesiz bu husus ele alınarak Afşin hakkında daha kolay karara varılır ve derhal idam edilirdi. Mazyar b. Karin'i teşvik etme konusunda da Afşin'in rolü olduğu, mahkeme esnasında verilen cevaplardan anlaşılacağı gibi, pek zayıf bir ihtimaldir. Mengü-çur'un isyanı mahkemede gündeme gelmemiştir. Eğer başta Taberi olmak üzere diğer kaynakların da bahsetmiş oldukları suikast girişimi, Mazyar ve Mengü-çur'un Afşin tarafından isyana teşvik edilmeleri gerçek olsaydı, bunlardan birisinin bile ispatı onun idamına karar verilmesine sebep olurdu. Bunun için bahsi geçen sebeplerin Afşin'i zayıflatmak için halifeye bildirilen bir nevi şantaj olduğu akla gelmektedir.

Afşin'i mahkeme etmek için kurulan heyette vezir Muhammed b. Abdülmelik ez-Zeyyat, Baş kadı Ahmed b. Ebi Du'ad ve Abdullah b. Tahir'in akrabası olan Bağdat valisi İshak b. İbrahim b. Mus'ab bulunuyordu.¹⁷⁴ Burada dikkati çeken husus, mahkeme heyetini teşkil eden şahısların Afşin'in amansız rakipleri olmalarıdır. Bu heyetin adil bir karara varması pek düşünülemez.

Mahkemede hazır bulunduğunu bildiren Harun b. İsa b. Mansur adındaki birisinin Taberi ve İbnü'l-Esir'de kayıtlı olan rivayete göre¹⁷⁵, mahkemede hâkimler heyeti diyebileceğimiz yukarda adı geçen şahıslardan ve birkaç şahitten başka kimse

¹⁷³ Taberi; a.g.e., XI, s. 1307. İbnü'l-Esir; a.g.e., V, s. 260., Kurt; a.g.e. s. 88.

¹⁷⁴ Taberi; a.g.e., XI, s. 1308. İbnü'l-Esir; a.g.e., V, s. 261. Yakubi; a.g.e., III, s. 204.

¹⁷⁵ Taberi; a.g.e., XI, s. 1308. İbnü'l-Esir; a.g.e., V, s. 261.

bulunmuyordu. Bu şahitler, Mazyar b. Karin, el-Mubez, Soğd meliklerinden el-Merzuban b. Türkeş ve Soğdlu iki kişiden ibaretti. Mu'tasım'ın mahkemede hazır bulunup bulunmadığına dair bir kayıt yoktur.¹⁷⁶

Mahkemede ilk şahitliği Soğdlu iki kişi yaparak, Afşin'i bir put haneyi cami yaptıkları için kendilerini dövmeyle (1000'er kırbaç) itham ettiler. Afşin, bu iki şahsın iddialarının doğru olduğunu kabul ederek, Soğd melikleriyle, her topluluğun kendi dinini serbestçe yaşaması esasına dayalı olarak yaptığı anlaşmanın hilafına hareket ettikleri için bu cezayı verdiğini açıkça beyan etmiştir. Bundan sonra Muhammed b. Abdülmelik ez-Zeyyat, Afşin'e yanında bulunan altın ve mücevherlerle süslü, kâfirlerin dinlerinden bahseden kitabın ne olduğunu sordu. Afşin bahsedilen kitabın atalarından miras kaldığını, içinde Kelile ve Dimne, Mazdek kitabı gibi İran edebiyatı ve Mecusi dinine ait bilgiler bulunduğunu, kedisinin yalnızca edebi kısmını okuduğunu bildirdi ve böyle bir kitabın yanında bulunmasıyla dinden çıkmış olamayacağını ilave etti.¹⁷⁷

Soğdlu iki kişinin şahitliğinden sonra el-Mubez¹⁷⁸ söz alarak, Afşin'in boğulmuş hayvan eti yediğini, kendisini de bu şekilde hareket etmeye teşvik ettiğini, Arapların arasına girip bazı adetleri benimsemesine rağmen hala eski dinine sadık kaldığını ve sünnet olmadığını söyledi. El-Mubez'in bu iddialarına karşı Afşin mahkeme heyetine el-Mubez'in güvenilir bir adam olup olmadığını sordu. Hâkimler heyeti "*hayır*" cevabını verince Afşin "*o halde güvenmediğiniz bir adamın şahitliğini nasıl kabul ediyorsunuz?*" karşılığın verdi. Bundan sonra el-Mubez'e dönerek "*benim evimle senin evin arasında bir kapı veya delik mi var ki benimle ilgili bu bilgileri biliyorsun?*" O da "*hayır*" dedi. *O zaman iddialarında müflissin. Sen zamanında bana geldin. Sana sırlarımı söyledim. Acemlerden bahsettim ve onlara karşı sempati olduğunu söyledim. Evet. O halde sen, sana verdiğim sırlarımı ifşa ettiğine göre dinine ve sözüne güvenilir bir insan değilsin.* Dedi. Bu itham üzerine o da mahkemeden çıktı.¹⁷⁹

El-Mubez'den sonra el-Merzuban b. Türkeş, hâkimlerin huzuruna gelerek Afşin'e "*memleketin halkı sana yazdıkları mektuplarda nasıl hitap ediyorlar?*" diye sordu. Afşin, "*babama ve dedeme yazdıkları gibi*" cevabını verdi. Bunun üzerine el-Merzuban

¹⁷⁶ Taberi; a.g.e., XI, s. 1309. İbnü'l-Esir; a.g.e., V, s. 261.

¹⁷⁷ Taberi; a.g.e., XI, s. 1309. İbnü'l-Esir; a.g.e., V, s. 261.

¹⁷⁸ Mubez bir Mecusi idi. Daha sonra, Mütevekkil zamanında Müslüman olmuş ama sonra pişmanlık duymuştur.

b. Türkeş, “*kulu filan oğlu filandan ilahların ilahına*” şeklinde yazmazlar mı?” diye sordu. Afşin “*evet*” cevabını verince, Muhammed b. Abdülmelik ez-Zeyyat, müdahale ederek, “*Müslümanlar kendilerine bu şekilde bir hitaba tahammül edemezler*” dedi. Buna karşılık Afşin “*onlar babama, dedeme ve Müslüman olmamdan önce bana bu şekilde hitap ederlerdi. Aynı geleneği devam ettirmediğim takdirde bana itaat etmeyeceklerinden korktuğum için bu şekilde yazmalarına ses çıkarmadım*” tarzında cevap verdi.¹⁸⁰

İshak b. İbrahim b. Mus’ab, bir çıkış yaparak, “*Ya Haydar burada Allah’a nasıl yemin ettiğini bize göster biz de sana ve yeminine güvenelim. Sana Müslüman muamelesi yapalım ki senin iddiaların benim iddialarıma galip gelsin*” dedi. Afşin de; *Ya Ebâ’l-Hüseyn! Bu, Uceyf’in Ali b. Hişam’a okuduğu bir suredir. Sen de bana okuyorsun. Bakalım yarın sana kim okuyacak?* dedi.¹⁸¹ Burada anlaşılıyor ki; Mus’ab Kur’an’dan bir sureye atıf yapıyor. Afşin ise aynı atfın Uceyf tarafından Ali b. Hişam için de yapıldığını söyleyerek, Uceyf’in daha sonra düştüğü durumu kastedip, gün gelir sen de o duruma düşersin mesajı veriyor.

El-Merzuban b. Türkeş’ten sonra, Mazyar b. Karin sorguya çekildi. Afşin’e Mazyar’ı tanıyıp tanımadığı sorulunca hayır diyor, ama Mazyar Afşin’i tanıdığını söylüyordu. Afşin’e Mazyar ile mektuplaşıp mektuplaşmadığı sorulunca, böyle bir şeyin olmadığını açıkladı. Aynı soru Mazyar’a sorulduğu zaman, Afşin’in kardeşi Haş’ın kendi kardeşi Kuhyar’a mektup yazdığını ve mektuplarında “*Dinimizi benden, senden ve Babek’ten başka kimse kurtaramaz. Babek’i kurtarmaya çalıştım. Fakat ahmaklığı buna mani oldu. Eğer sen halifeye karşı isyan edersen benden başka yardımına kimse gelemez. Zira bahadır atlılar ve cesur askerler benim buyruğum altındadır. Onu sana gönderirsem kimse bizimle savaşamaz. Çünkü Arap köpeğe benzer, bir kemik atıp sonra topuzla başına vurursun. Sinekler, yani Meğaribe’ye gelince, onlar sadece baş yiyicidirler. Şeytanların oğulları olan Türkler’in ise okları tükeninceye kadar güçleri vardır. Bu da bir saat sürer. Sonra atlılar onları çevirip yok ederler. Böylece dinimiz de Acemler (Sasânîler) zamanındaki yüksekliğine erişir*” diye yazıyordu. Burada “Meğaribe” ve “Türkler” ifadesiyle halifenin ordusunu oluşturan sınıflar kastediliyor.

¹⁷⁹ Taberi; a.g.e., XI, s. 1310. İbnü’l-Esir; a.g.e., V, s. 261.

¹⁸⁰ Taberi; a.g.e., XI, s. 1310. İbnü’l-Esir; a.g.e., V, s. 261.

¹⁸¹ Taberi; a.g.e., XI, s. 1311.

Bunun üzerine Afşin, “*Bu adam kardeşi ile kardeşim arasındaki bir meseleden bahsediyor. Bu husus beni bağlamaz. Eğer bu mektubu ben yazmış olsaydım önce onu kendi tarafıma kazanırdım*” cevabını verdi.¹⁸²

Bunun üzerine Ahmed b. Ebi Du’ad ile Afşin arasında şu konuşma geçti: *Sünnet oldun mu? Afşin: Hayır. Ebi Du’ad: İslamı tamamlamak necasetten arınmak varken neden olmadın? Afşin: İslamda takkiye yapmak var mıdır? Ebi Duad: Tabii ki vardır. Afşin: Uzvumun kesilmesinden dolayı ölmekten korktum. Ebi Du’ad: Savaş meydanlarında mızrak kullanırsın, kılıç sallarsın da, sünnet olmaktan niye endişe ediyorsun? Afşin: Savaş hali bir noktada zarurettir. Dolayısıyla sabrederim. Ama bu farklı bir şeydir. Böylece sorulan soruların hepsi de Afşin tarafından cevaplandırıldı.*¹⁸³

Mazyar’ın da dinlenmesinden sonra mahkeme heyeti durumun aydınlandığına kanaat getirerek Afşin’in tekrar hapsedilmesine karar verdi. Afşin de kendisi için yapılmış hususi hapisaneye atıldı.

Mahkeme aşamasında görüldüğü gibi, Afşin’e yöneltilen ithamlar onun müslüman olmadığına dairdi. Yukarıda belirttiğimiz gibi, Afşin, Halife Me’mun zamanında müslüman olarak bazı isyanların bastırılmasında ve Ammûriye seferinde büyük başarılar göstermiştir. Bilhassa Babek gailisinin ortadan kaldırılmasında gösterdiği azim ve gayret, onun, Mazyar’ın ileri sürdüğü gibi Babek ile aynı fikirde olmadığını açıkça göstermektedir. Eğer Afşin kaynakların kaydettikleri gibi Müslüman olmayıp Babek ile aynı dinden olsaydı, Babek isyanını bastırmaya memur edildiği zaman onunla anlaşır ve pekâlâ halifeye karşı gelebilirdi. Bu sebeple Afşin’in müslümanlığı kabul etmediği ihtimali oldukça zayıftır. Ancak Müslüman olduktan sonra eski alışkanlıklarının bir kısmını terk edemediği iddiası doğru olabilir. Nitekim Afşin bu hususları hâkim huzurunda çekinmeden itiraf etmiştir.

Daha önce de değindiğimiz gibi, Afşin’in, Mazyar’a hitaben yazdığı iddia edilen ve aleyhine delil olarak kullanılan bu mektupları, Halife Mu’tasım’a, Horasan Valisi Abdullah b. Tahir göndermiştir. Bu mektupların içeriğinin doğru olduğunu kabul ettiğimizde, Afşin’in Abdullah b. Tahir ile aralarında süren gizli iktidar mücadelesinden dolayı, Mazyar ile ancak işbirliği yapabilmek amacıyla böyle bir yola başvurduğu

¹⁸² Taberi; a.g.e., XI, s. 1312. İbnü’l-Esir; a.g.e., V, s. 261.

düşünülebilir. Bir Türk olan Afşin'in neden Sasânî kısıralığını kurmak istediğini anlamak da pek mümkün görünmemektedir. Afşin ile kıyaslandığında, Horasan'ın İran tarafından olan, Abdullah b. Tahir'in kalkışması daha muhtemel görünmektedir. Dolayısıyla bu durum, söz konusu yazışmaların ve soruşturmaların, Afşin'i ortadan kaldırma planının bir parçası olma ihtimalini güçlendirmektedir.¹⁸⁴

Kaynakların, Afşin'in Mu'tasım nezdindeki itibarının sarsılması, tutuklanma sebebi ve mahkeme hakkında verdikleri bilgilere tarafsız bir gözle bakıldığı takdirde bahsi geçen ithamların rakipleri tarafından Afşin'e karşı yöneltilen komplonun son merhalesini teşkil ettiği görülür. Zamanındaki dini taassubu göz önüne alacak olursak Afşin'in itibarını sarsmak ve onu bertaraf etmek için bundan daha iyi bir çarenin olamayacağını görürüz.

Afşin'in uzun bir müddet hapisanede kaldığı anlaşılmaktadır. Taberi'nin süre belirtmemekle beraber, verdiği bilgiden aynı neticeyi çıkarmak mümkündür.¹⁸⁵ Taberi, Afşin'in mahkemesini 225 yılı sonlarında (840 sonları) vermektedir. Aynı tarihçinin verdiği müteakip bilgilerde ise yeni meyveler olduğu zaman Mu'tasım'ın, el- Afşin'e, meyve gönderdiği haberi bulunmaktadır. Bu da 841 yılı ortalarına tesadüf etmektedir. Çünkü el- Afşin bir yıla yakın hapisanede kalmıştır.

Afşin'in suçlu görülüp hapsedilmesine rağmen Mu'tasım'ın ona hala bir nevi sevgi ile bağlı kalmaya devam ettiği görülmektedir. Nitekim biraz önce de belirttiğimiz gibi, halife, hapiste bulunan bu eski kıymetli komutanına oğlu el-Vasık ile mevsim meyveleri göndermiştir. Aynı rivayet, Afşin'in bu gönderilen meyvelerden yemediğini ve halifenin kendisine meyve yerine söyleyeceklerini kendisine aktaracak birisini göndermesini, Mu'tasım'ın da onun bu dileğini kabul ettiğini, hapisaneye Hamdun b. İsmail'i gönderdiğini ve Afşin'in de halifeye arz edilmek üzere şu sözleri söylediği belirtilmektedir.¹⁸⁶ Kaynaklarda yer alan bu mektubu biz de olduğu gibi buraya alıyoruz: *“Ey efendim! Bana iyilik ettin ve şerefimi yükselttin. Adamlarından beni üstün tuttun. Sonra doğruluğunu iyice tahkik etmeden hakkımdaki ithamları kabul ettin. Fakat bunların nasıl olabileceğini, bunları nasıl yapabileceğimi düşünmedin. Mengü-çur'u*

¹⁸³ Taberi; a.g.e., XI, s. 1312. İbnü'l-Esir; a.g.e., V, s. 261.

¹⁸⁴ Kurt; a.g.e. s. 87.

¹⁸⁵ Taberi; a.g.e., XI, s. 1315. Yakubi; a.g.e., III, s. 584.

¹⁸⁶ Taberi; a.g.e., XI, s. 1315. İbnü'l-Esir; a.g.e., V, s. 262.

isyana benim teşvik ettiğime ve ona karşı gönderilen kumandana savaşmaması konusunda telkinde bulunduğuma inandın. Sen savaşı bilen, savaş yapmış olan ve ordulara kumanda etmiş birisisin. Hiçbir ordu kumandanının ordusuna düşmanla karşılaştığınız zaman savaşmayınız demesi mümkün müdür? Bunu hiç kimse yapmaz. Sen benim en yakınımısın. Ben senin kullarından biriyim ve senin sayende bu hale geldim. Lakin benim durumum, şu misaldekine benzer: “Bir adam düşünün ki; buzağısını besleyip büyütüyor sonra, onun etini yemek için arkadaşlarının iştahı kabarıyor. Hayvanı kesmek için dört bir yandan saldırıyorlar. Bu durum sahibinin hoşuna gider mi? Ve diyorlar ki: Bu arslanı niye yetiştirdin? O yırtıcı bir hayvandır. Çok büyümüş. Büyüyünce cinsine çeker etrafa saldırır. O da (sahibi) diyor ki: Hayır! Bu yırtıcı hayvan (aslan) değil, düpedüz inek yavrusudur. Diğerleri: Hayır! İstersen dilediğine sor. Bu bir aslandır. Şahitleri de hazırlıyorlar ve diyorlar ki: eğer size buzağı ile ilgili soru sorulursa; bu bir aslandır deyin. İnsanlara sorulunca kimi diyor ki; bu şahane bir buzağıdır. Kimisi de; hayır bu yırtıcı bir aslandır. Sonunda üzerine çullanıp buzağıyı kesiyorlar.” İşte ben bu buzağıyım. Nasıl bir yırtıcı aslan olayım? Sen beni yetiştirdin, beni şereflelendirdin. Efendimsin... Mevlamsın... Kendim için Allah’tan, senin kalbine birazcık şefkat ve merhamet istiyorum.”

Hamdun b. İsmail ayrıca der ki: Ona sordum: “*Sen gerçekten sünnet oldun mu olmadın mı? Dedi ki: İnsanların toplandığı bir ortamda beni mahcup etmek için bu mevzu gündeme getirildi. Eğer evet sünnet oldum deseydim, göster o zaman diyeceklerdi. Ölüm bana insanların içinde göstermekten daha evladır. Ama kendi aramızda kalmak şartıyla sen görmek istersen... Hayır! Ben senin sözüne inanıyorum.*”

4.1.3. Ölümü

Mektup, Mu’tasım’a ulaştıktan sonra Afşin’e uzun süre kaldığı hapisanede ekmek ve sudan başka yiyecek verilmedi. Bu durumun devamı Afşin’i maddi ve manevi olarak yıpratmıştı. Nihayet Şaban 226 (Mayıs-Haziran 841) tarihinde hapisanede öldü. Oğlu Hasan ise hapisten çıkarılarak İtah’ın evine gönderildi. Ölümünden sonra evi, Mu’tasım’ın emriyle Süleyman b. Vehb tarafından arandığı zaman putlar ve Mecûsi dinine ait kitapların bulunduğu, bundan dolayı müslüman olmadığına kanaat getirilerek

cesedinin Babü'l-Amme'de çarmıha gerildiği, daha sonra da yakılarak küllerinin Dicle'ye atıldığı rivayet edilmektedir.¹⁸⁷

4.2. ÖLÜMÜ HAKKINDA TARTIŞMALAR

Afşin'in hapisane hayatı, ölmesi, cesedinin çarmıha gerilmesi, yakılması, küllerinin Dicle'ye atılması ve evinin ancak ölümünden sonra aranılarak kendisini irtidatla itham ettirecek delillerin bulunmuş olması hakkındaki bütün bu rivayetlerin şüpheyi davet ettiklerini belirtmeliyim. Mahkeme aşamasının ileri sürülen ithamların hiç birisini isbata yaramadığı belli olduğuna göre Afşin neden tahliye edilmemiştir? Hapishanede bir rivayete göre yalnız ekmek ve su ile yaşamak zorunda bırakılmış olmasına rağmen halifenin, meyve göndermek suretiyle sevgi izharı neyi ifade etmektedir? Bahsedilen devrin zihniyet ve adetlerine göre, halife Afşin'i istediği zaman kimseye danışmadan serbest bırakma veya idam ettirme hakkına sahip olduğu halde neden bu yolların birisini seçmemiştir? Evinde daha ilk tutuklanması sırasında araştırma yapılmamış olması ve bu işin ölümünden sonraya bırakılması izah edilememektedir. Bütün bu hususlar, Afşin'in ortadan kaldırılmasına bir esrar perdesi çekmektedir.¹⁸⁸

Kanaatimizce Afşin'in öldürülmesi siyasi bir sebebe dayanmaktadır. Dinî bir sebepten öldürülmüş olması ihtimal dahilinde değildir. Ancak kaynakların onun Mecusî olduğu haberine oldukça geniş yer vermeleri de düşündürücüdür. Afşin'in, kendisinin halife nezdindeki seçkin yerini çekemeyenler tarafından Horasan valiliği sırasında gammazlamalarıyla önce tutuklanıp, mahkeme edilip, hapsedilmesi ve daha sonra hapiste ölmesi, bunun ardından Mecusî geleneği üzerine cesedinin yakılıp Dicle nehrine küllerinin atılmasıyla sonuçlanmıştır. Ekrem Pamukçu'nun bu kanaatini biz de paylaşıyoruz. Hatta o, Afşin'in daha Halife Me'mun zamanından itibaren Arap ve Fars kökenli vali ve komutanlar tarafından boy hedefi seçildiğini, hizmetlerinin İslâm dini ve devlet adına dahi olsa, ihtiyatla ve hatta kuşkuyla karşılandığını, muhaliflerinin onu karalamak ve itibarını kaybettirmek için fırsat kolladıkları kanaatini vermektedir.¹⁸⁹

Ancak Halife Me'mun ve bilhassa Mu'tasım'ın, sistemli bir şekilde, Türkler'den askeri birlikler meydana getirmeleri neticesinde, zamanla bu birliklerin ordunun en sağlam

¹⁸⁷ Taberi; a.g.e., XI, s. 1318. İbnü'l-Esir; a.g.e., V, s. 263. İbn-i Kuteybe, a.g.e., s. 101.

¹⁸⁸ Yıldız; a.g.m., s. 21,22., Pamukçu; a.g.e., s.117

¹⁸⁹ Pamukçu; a.g.e., s.125.

unsurlarını teşkil ederek siyasi meselelerde bile söz sahibi olmaya başlamaları, Abbasiler'in iktidara gelmelerinden beri, devlet idaresindeki eski kudret ve mevkilerini kaybetmiş olan Araplar'ın, birkaç defa teşebbüs ettikleri halde elde edemedikleri iktidar koltuğuna sahip olmak için, yeniden harekete geçerek, kendilerine hedef durumunda olan Afşin'i seçtikleri ve kuvvetle neticeye varamayacaklarını anlayarak, çeşitli ithamlarla onun, gerek halife ve gerekse kamuoyundaki itibarını zayıflatmak suretiyle, bertaraf ettikleri ihtimali üzerinde durmak gerekir. Nitekim Halife Mütevekkil'den itibaren Türkler ile halifeler arasında açık ve kanlı bir şekilde mücadelelerin başlaması bu görüşümüzü destekler mahiyettedir.¹⁹⁰

Afşin'in bu şekilde ortadan kaldırılması Arap unsurunun bir başarısı ve tekrar iktidarı ele geçirmek için kazandıkları bir zafer olarak görünmesine rağmen, ordu kumanda heyetini ellerinde bulunduran Türkler'in halifeyi tamamen tesirleri altına aldıkları gözden kaçmamaktadır. Afşin'in ölümünden sonra yine Türk kumandanlarından Aşnas'ın onun yerine geçtiği, 226 (841) yılında hacca giderken uğradığı her yerde büyük bir hürmetle karşılandığı ve hutbelerde ona dualar okunduğu¹⁹¹ değişen bir şeyin olmadığını göstermektedir. Artık Abbasi İmparatorluğunda siyasi nüfuz Türkler'in eline geçmişti. Afşin'in ölümü bu manada bir şeyi değiştirmiyordu.

4.3. MİLLİYETİ HAKKINDAKİ TARTIŞMALAR

Arap olmadığı kesin olan Afşin'in Fars olduğuna dair tek ve zayıf delil baba adının Kâvus olmasıdır. Ancak onun babasının, İran hükümdar ailelerinde sık rastlanan böyle bir ismi taşıması, İran kültürünün tesiri altında bulunan bir bölgede olağan karşılanmalıdır. İleride mahkeme esnasında da görüleceği gibi Afşin ve babası Müslüman olmadan önce Zerdüştî idiler. Bu devirde Türkler'in dâhil oldukları toplumun etkisi altında kalarak Türkçe isimler yerine farsça ve Arapça isimler kullandıkları sık görülmektedir. Bu sebeple babasının Kâvus adını taşıması onun Farisi olduğuna delil sayılmamalıdır. Üstelik Afşin, babasının Farsça isim taşımasına rağmen kendisi de Arapça Haydar adını almıştır. Muhtemelen Haydar adını Müslüman olduktan sonra almıştır. Faruk SÜMER'e göre Uşrusana halkı ve yönetiminin Türk aslından gelmeleri imkânsız değildir. Ancak bunların son mensupları tamamen acemleşmişlerdir.

¹⁹⁰ Yıldız; a.g.m., 22.

¹⁹¹ Taberi; a.g.e., XI, s. 1318. İbnü'l-Esir; a.g.e., V, s. 264.

Afşin İranî kültüre bağlıdır ve hatta onu üstün gördüğü kabul edilebilir. Bu da İslam âlemini geç bir yaşta tanımış olmasından ileri gelebilir.¹⁹²

Afşin'in Türklüğü hakkında daha kuvvetli delillere sahibiz. Bilindiği gibi Maverâünnehir ve Batı Türkistan VII. Asrın sonlarından itibaren Türkler'in elinde bulunmaktaydı. Daha önceki devirlerde de İran'ın doğu sınırı Seyhun'u öteye pek geçmemişti. Çeşitli sebeplerle İran tesirinin görüldüğü Seyhun'un doğusundaki bölgelerin asli unsuru Türkler'den meydana gelmekteydi. Göktürk hükümdarı Kapağan Kağan zamanında (691-717) bütün Batı Türkistan Göktürk devletinin hâkimiyeti altındaydı. Ayrıca Fergana, Taşkent, Semerkand, Buhara ve Uşrusana bölgelerinde GökTürkler'in hâkimiyetini tanımakla beraber yarı bağımsız beylikler bulunuyordu.

Genellikle bu beyliklerin başında Türk hanedanları vardı.¹⁹³ Bu durumda Uşrusana'ya hâkim olan hanedanın da Türk olması kuvvetle muhtemeldir. Nitekim hanedanın tesbit edebildiğimiz ilk iki mensubunun adları bunu göstermektedir. Bunlardan birincisi kaynaklarda, şüpheye mahal bırakmayacak açıklıkla belirtilmiş olan Kara Buğra'dır. İkincisine yani Afşin'in dedesine gelince, onun isminin İslam kaynaklarında verilen şekliyle pek açık olmamakla beraber Farsça olmadığı ve iki kelimedenden meydana geldiği görülmektedir. Taberi ve İbnü'l-Esir'de muhtelif şekillerde geçen bu ismin yukarıda geçtiği şekliyle ilk kelimesinin "Han" olduğu açıkça görülmektedir. İkinci kelime ise tam olarak okunmamakla beraber, İbnü'l-Esir'de verilen "Hara" (Kara) şekli kanaatimizce gerçeğe en yakın olanıdır. İslam kaynaklarında, umumiyetle yabancı isimlerin tahrif edilerek verildiğini, aynı durumun farsça isimlerde olmadığını dikkate almak gerekmektedir. Tarih sahnesine çıktığı bölgenin etnik durumu ve ecdadının kullandığı Türkçe isimler, Afşin'in Türk olma ihtimalini çok kuvvetlendirmektedir.

Afşin'in Türklüğünü teyid eder bir habere de Yakubi'de rastlamaktayız.¹⁹⁴ Babek isyanının bastırılmasından sonra Samerra'ya dönen Afşin, kendi yönetimi altında bulunan Azerbaycan'ın idaresini dayısının oğlu Mengü-çur'a bırakmıştı. Diğer kaynaklar akrabalık derecesini bildirmemekle beraber Mengü-çur'un Afşin'in akrabası

¹⁹² Sümer; a.g.m., s. 651, 665

¹⁹³ Sümer; a.g.m., T.D.V.İ.A. s. 441-442. Bahaeddin Ögel; *Türk Kültürünün Gelişim Çağları*, II. M.E.B. Yayınları, Cilt 1, Ankara 1997 s. 42

¹⁹⁴ Yakubi; a.g.e., III, s. 203.

olduğunu kaydetmektedirler.¹⁹⁵ Mengü-çur adının ise sık rastlanan Türkçe isimlerden olduğu dikkate alınırsa Afşin'in ana tarafından da Türk olduğu kanaatine varılabilir.

Bu delillerin yanında, Afşin'in Abbasi devletinde Türk birliklerinin nüfuz sahibi oldukları bir devirde temayüz etmesi, katıldığı önemli olaylarda Türklerle birlikte bulunması ve Samerra'da Türkler'e tahsis edilen mahallelerin birisinin kendisine verilmesi tesadüf değildir. Ayrıca ordu kumanda heyetinin hemen hemen tamamının Türkler'den meydana geldiği Mu'tasım devrinde bir nevi başkumandan durumunda olan Afşin'in de Türk olması kuvvetle muhtemeldir.¹⁹⁶

4.4. AFŞİN'DEN SONRA TÜRKLER

Afşin olayında Aşnas ve benzeri Türk komutanların sessiz kalması, belki de ondan boşalacak yerin kendileri tarafından doldurulacağını bilmelerinden kaynaklanmış olabilir. Nitekim daha önce de değindiğimiz gibi, Afşin'in ölümünden sonra yerine 226 (841) yılında Aşnas geçmiş ve aynı yıl içinde hacca giderken her yerde kendisine büyük saygı gösterildiği görülmektedir. Mu'tasım'ın ölümünden sonra yerine geçen oğlu Vâsık (842-847) zamanında da başkomutan Aşnas et-Türkî idi. Türkler bu dönemde de özellikle askeri alanda söz sahibi olmaya devam ettiler. Bu dönemde bütün komuta heyeti Türkler'in eline geçti. Askeri konularda onların görüşü alınmadan bir karar verilmezdi. Orduda ve idarede Türk nüfuzu açıkça görülüyordu.

Mütevekkil dönemine (847-861) gelindiğinde ise başkomutan İnak et-Türkî idi. O da devletin dizginlerini elinde bulunduruyordu. Onun bu gücü komutanı olduğu askeri birliklerden kaynaklanıyordu. Bu durum Mütevekkil'in uykularını kaçırıyor ve onun aleyhine gizliden gizliye planlar yapıyordu. Hatta gizli gizli Araplar'dan oluşan alternatif bir ordu kuruyordu. Türk nüfuzundan rahatsızlığını açıkça ifade edemese de, eline geçen her fırsatı bu nüfuzun aleyhine kullanıyordu. İnak, 849 yılında hacca gitmek üzere halifeden yardım istedi. Aradığı fırsatı ele geçiren Mütevekkil, ona derhal izin verdiği gibi, bir de hil'at giydirdi. Ayrıca, uğradığı yerlerde kendisine gereken hürmetin gösterilmesi hususunda ilgililere emirler gönderdi. İnak, büyük bir gurupla 13 Haziran

¹⁹⁵ Taberi; a.g.e., XI, s. 1301, İbnü'l-Esir; a.g.e., V, s. 257.

¹⁹⁶ Yıldız, a.g.m., s. 5.

849 tarihinde Samerra'dan ayrıldı. Onun hareketinden hemen sonra Mütevekkil, Vasif'i kendisine hacip tayin ederek ordu içinde nüfuzlu bir komutanı kazanmış oldu.¹⁹⁷

İnak daha hacda iken Tahirîler'den Bağdat muhafızı İshak b. İbrahim'e bir mektup yazan Mütevekkil, İnak'ın Samerra'ya dönmesine mani olmasını ve hatta bir fırsatını bulup onu Bağdat'ta öldürmesini emretti. Halife'nin bu emrini yerine getirmek için hazırlanan İshak, Bağdat yakınında İnak'ı karşıladı ve daha önce hazırladığı köşküne götürdü. Bir hile ile adamlarını uzaklaştırdıktan sonra 25 Kasım 849 tarihinde İnak'ı öldürdü.

Mütevekkil'in bu hareketi, Mu'tasım tarafından Afşin'e karşı girişilmiş olan hareketin bir tekrarından ibaretti. Her iki olayda da, halifelerin Türk komutanların baskısından kurtulmaya çalıştıkları ve en büyük desteğin Tahirîler'den geldiği görülmektedir. Fakat her iki teşebbüs de istenilen neticeyi vermedi. Zira Abbasi imparatorluğunda Türker'in nüfuzu, şahısların varlığı ile kaim değildi. Türk komutanlarından birinin bertaraf edilmesi, diğerinin onun yerine geçmesi neticesini doğuruyor ve aynı baskı yine devam ediyordu.¹⁹⁸ Nitekim Mütevekkil, Türkler'e karşı izlediği sinsi sayılabilecek politikalarından dolayı onlar tarafından öldürüldü. Babasının öldürülmesi konusunda Türkler'e destek olan Muntasır da babasıyla aynı akıbeti paylaştı.

Daha sonra, Mısır'da Tulunoğulları ve İhşidler hanedanlığının devlet kurması Türkler'in Abbasiler dönemindeki durumları itibariyle önemli bir kilometre taşıydı. Büyük Selçuklu Sultanları Tuğrul ve Çağrı Beyler'in Bağdat'a gelişiyle birlikte, hilafet sembolik bir konuma düşecek, devlet yönetimi ve kontrolü tamamen Türkler'in eline geçecek, bu da Türkler'e Ortadoğu ve Anadolu'nun kapılarını aralayacaktı.

¹⁹⁷ Çelebi; a.g.e., D.G.B.İ.T., s. 232.

¹⁹⁸ Çelebi; a.g.e., D.G.B.İ.T., s. 233.

SONUÇ

Birinci bölümde önce Müslümanlarla Türkler arasındaki ilk temaslara değinip sonra zaman içerisinde özellikle ordu kademelerinde yer alan Türkleri ele aldık. Her ne kadar peygamberimizin hadislerinde Türkler ile ilgili çeşitli ifadelere yer verilmişse de onların Asr-ı Saadet'te Arabistan yarımadasına gelmeleri nadirattandır. Raşid halifeler dönemine geldiğimizde ise Türkler ile ilk karşılaşma Hz. Ömer döneminde olduğunu görüyoruz. Hz. Ali ve Hz. Osman dönemi ise iç karışıklıkların hakim olduğu bir dönem olduğundan dolayı, bu bölgelere yönelik sistematik bir fetih politikası uygulanamadı.

Emeviler dönemine geldiğimizde ise; bahsi geçen bölgenin, Çin saldırılarından sonra tarihinin en ağır sıkıntılarını yaşadığını görüyoruz. Çünkü bu devlet, kabilecilik temelinde kurulduğundan dolayı, bu anlayışları her türlü uygulamalarına da sirayet etmiştir. Emeviler'in ilk dönemlerine kadar Türkler, İslam devleti hizmetinde pek görülmemiştir. 642-751 yılları arasında Türkler'in Müslüman olmaları bile bireyseldir. Muaviye'nin ilk yıllarına ait kaynaklarda bu anlamda bir bilgiye rastlanmamaktadır. Son yıllarında ise, Türkler İslam Devleti hizmetine yavaş yavaş girmeye başladılar.

Türkler'in yaşadığı bölgelerdeki Emevi valilerinin tutumu ise; dönem dönem farklılıklar göstermekle birlikte, genel olarak son derece kötüydü. Bir yandan ihtida hareketleri özendirilirken, diğer yandan da halk, özellikle adaletsiz vergilendirme sisteminden dolayı büyük rahatsızlık duyuyordu. Tüm valiler olmasa da, İslamiyeti kabul edenlerden bile hazinenin gelirleri azalmasın diye, haraç ve cizye almaya devam ediyorlardı. Tüm bu sebeplerden dolayı bu bölgede, Emeviler dönemini, güç üzerine kurulu bir hâkimiyet olarak da değerlendirebiliriz. Türk toplumu hiçbir zaman merkezi hilafetin potasında erimemiştir. Bu durum ise, sürekli bir isyanı içinde barındırmış, bölge halkı fırsat buldukça, hürriyetini tekrar elde etmek için baş kaldırmış ya da baş kaldıranlara destek olmuştur.

Türkler bir taraftan Çinliler'in bir taraftan da Araplar'ın baskısı altında yaşarken, her ikisine de aynı tepkiyi vermiş, siyasi birliktelik olmadığı için herhangi bir netice alamamıştır. Bundan dolayı da sürekli bir arayış içinde olmuş ve çıkış yolu aramışlardır. Tam da bu esnada, Abbasiler'in kuruluş ihtilâlini başlatan Ebâ Müslim bölgede faaliyetlere başlamıştı. Türkler ondan, bu zamana kadar duydukları şeylerden farklı ve güzel şeyler duymaya başladılar. Bu ihtilâl onlar için bir çıkış yolu olabilirdi. İranlı unsurlarla beraber, bu ihtilâle Türkler de destek verdiler. Zaten isyan, ağırlıklı olarak Türkler'in yaşadığı bir bölge olan Horasan'da başlamıştı. Emevilerin uyguladığı sert politikalar, aslında kendi ayaklarına kurşun sıkmak anlamına geliyor ve izlenen siyasetin izdüşümü olarak isyanlar yeşeriyor, Emevi devleti kuruluşundan itibaren, yaklaşık 90 yıl sonunda tarihe karışıyordu. Eğer bu politikalar olmasaydı, Ebâ Müslim hareketi bu kadar destek göremeyebilirdi.

747'de başlayan ihtilâl, üç yıl gibi kısa bir müddet sonra, bu günkü Irak merkezli olarak Abbasiler devletini kurdu. Kuruluşun üzerinden bir yıl geçmişti ki Türkler, ihtilâle verdikleri desteğin karşılığını, Çinliler'e karşı yapılan Talas Savaşı'nda fazlasıyla aldılar. Araplarla birlik olup Çinliler'i mağlup ettiler. Bu galibiyet sonrasında Türkler'in Araplar'a karşı bakışları değişmeye başladı. Daha önce bireysel olan İslamlaşma hareketleri, yavaş yavaş toplumsal bir nitelik kazanmaya başladı. Talas savaşındaki birlikteliği Türk-Arap ilişkileri açısından bir dönüm noktası olarak değerlendirebiliriz.

Bu arada Ebu'l-Abbas (Seffah) liderliğinde kurulan yeni devletin yüksek bürokrasisi aşağı yukarı tamamıyla İranlılar'a teslim edildi. Bu dönem Türkler'in de yavaş yavaş Bağdat'a gelmeye başladıkları ve küçük çaplı da olsa devlet yönetimini paylaştıkları dönemdir. Devletin her kademesinde Sasânî karakterini görmek mümkündür. Bermeki ailesi kuruluştan Harun Reşid dönemine kadar vezirlik görevini etkili bir şekilde yürütmüştür. Bu dönemde, Sasânî gelenekleri hayata geçirildi. Sasânî metinleri Arapça'ya çevrildi, devlet yönetiminde ve saray törenlerinde Sasânî-Pers örnekleri alındı. Bu durum Arap aşiret geleneğinden büyük ölçüde uzaklaşması anlamına geliyordu.

İkinci halife Mansur zamanında, devletin kuruluşunda mihenk taşı olan Ebâ Müslim'in yine halife tarafından öldürülmesi, onun birçok taraftarı olduğundan dolayı yeni isyanlar için yeni bir kapıların aralanması anlamına geliyordu.

Harun Reşid döneminde ise (786-809) bu durum tersine döndü. Bermekîler ortadan kaldırıldı. Hilafetin İranlı destekçileri ile olan ilişkiler fena şekilde sarsıldı. Harun Reşid öldükten sonra, oğulları Emin ile Me'mun arasındaki içten içe devam eden sürtüşmeler iç savaşa dönüştü. Emin'in gücü esas olarak Irak'ta ve başkentte, Me'mun'un gücü ise Merv'deydi. Bir anlamda, Ebâ Müslim ihtilâlinin devlet içinde bir kopyası yaşanıyordu. Bu iç savaş İranlılar ile Araplar arasında milli bir savaşa dönüştü ve zaferi İranlılar kazandı. Ancak İranlılar, Me'mun döneminde, devletin kuruluş aşamasındaki kadar etkili bir konuma gelemediler. Aksine bu durum Türkler'e yaradı.

Me'mun hilafete geldiği zaman, hilafetin taze bir güce ihtiyacı ortaya çıkmıştı. Zira, Arap ve İranlı unsurlar, askeri güç itibarıyla denenmiş ve dinamizmlerini kaybetmişlerdi. Horasanda bulunduğu sırada yakından tanıma fırsatı bulduğu Türkler, Abbasi İmparatorluğunda Arap ve İranlıların nüfuzuna karşı çıkabilecek yegâne kuvvetti. Siyasi tecrübe ve askeri kabiliyet bakımından da imparatorluk içinde bir denge unsuru olabilirdi. Me'mun'un, halifeliğinin son yıllarında Türkler'i askeri birlikleri arasına almaya başladığı ve bunu bir devlet politikası haline getirdiği görülmektedir.

Mu'tasım dönemi; Türkler'in hilafet ordusu bünyesindeki varlıklarının zirveye çıktığı dönemdir. Mu'tasım, artık askerlik özellikleri pek kalmamış, savaşa isteksiz hale gelen ve israfa dalmış olan Arap ve Farslardan oluşan ordu yerine, toprakları olabildiğince geniş bir imparatorluğun, ancak iyi bir orduyla yönetilebileceğini düşünüyordu. Arka arkaya çıkan ayaklanmaları bastırarak, çevik, savaşa hazır ve istekli, muharebede mahir bir ordu lazımdı. Farsların desteklediği Ebâ Müslim'in Abbasiler tarafından öldürülmesi olayı, Bermekilerin devlet kurumlarından tasfiye edilmesi, Arapların desteklediği Emin'in, Me'mun ile savaşı ve Abbas b. Me'mun'un, Uceyf b. Anbese öncülüğündeki Arap askerler tarafından halifelige geçirilme teşebbüsü gibi olaylar, Mu'tasım'ın iyiden iyiye Arap ve Fars unsuruna karşı güvenini sarsmıştı. Me'mun'un ölümünden sonra ordudaki Türkler Mu'tasım'ın halifeliğini desteklemişlerdi. Me'mun döneminde başlayan, Türkler'den müteşekkil bir ordu oluşturma yaklaşımı, yeni dönemde daha da gelişmiş, Türklerle meskûn bölgelerden para karşılığı satın alınarak, hilafet merkezine getirilen insanlar ordunun vazgeçilmez unsuru haline gelmişlerdir.

Başlangıçta, savaş esiri olarak Arap topraklarına gelen Türkler, zamanın siyasi çekişmeleri içerisinde yüklü miktarda para karşılığı satın alınabilecek kadar kıymetli

hale gelmişlerdir. Bu durumun oluşmasında Türkler'in kendilerinin bir payı olmaktan çok, Emeviler ve Abbasiler'deki siyasi şartların seyrinin payı vardır. Biz buna günümüz ifadesiyle konjonktürel etki diyebiliriz. Ancak Türkler, devletin kilit noktalarını ele geçirdikten sonra, gündemi belirleyen unsur haline gelmişlerdir. Bundan dolayıdır ki; Arap-Fars hâkimiyetinden, Türk hâkimiyetine geçiş, bir çeşit devrim olup, bunun neticeleri hilafetle ilgili görevlerin ekseriyetini etkilemiştir. Bu devrim, halifenin otoritesini zayıflatmış, sonunda da bu otoriteyi tamamıyla yok etmiştir.

İşte, Afşin ve komuta heyetindeki diğer Türk komutanlar, bu şartlar altında hilafet ordusuna girmişlerdir. Zamanla sayıları o kadar artmıştır ki; Mu'tasım onlar için, 221 yılında Samerra şehrini kurmuştur. Bu aşamadan sonra devlet için vazgeçilmez bir güç haline gelmişler, adeta bin bir türlü isyan içerisinde devlet için can suyu olmuşlardır. İkinci bölümde ele aldığımız Afşin'in, tarih sahnesine çıkışından önceki dönem, aslında bizim için, içerisinde loş bir ışık bulunduran karanlık bir dönemdir. Uşrusana meliklerine verilen "afşin" ünvanı, İslam devleti hizmetine girdikten sonra onun adı olmuş, kaynaklarda da hep bu şekilde geçmiş, asıl adı olan Haydar b. Kâvus pek kullanılmamıştır.

Afşin'in babası Kavus et-Türkî Me'mun'un özel telkinleriyle Müslüman olmuş biriydi. Afşin'in tarih sahnesine çıkması ise; aile içi bir sürtüşmenin cinayete dönüşmesidir. Babası'nın, Me'mun'un özel telkinleriyle Müslüman olduğunu ifade etmiştik. Bu durum, muhtemelen Afşin'in de daha önceden Müslüman olduğunu düşündürüyor. En azından yeni dine pek yabancı olmadığını anlıyoruz. Onun daha önceden Müslüman olmasına rağmen, kaynaklar, İslam devletinin hizmetine girmesini, Müslüman olmasına da esas almış olabilirler. Afşin'in İslam devletine sığınması, kesinlikle geldiği toprakları unutması ve terk etmesi anlamına gelmiyor, aksine bu topraklara daha güçlü olarak dönmesi anlamına geliyordu. Nitekim öyle de oldu. Aynı zamanda, Abbasi devletinin sahip olduğu imkânlardan, Uşrusana bölgesinin de yararlanması için elinden geleni yaptı.

Afşin'in İslam devleti hizmetine girdiği dönem, Me'mun devrine rastlamaktadır. Bu devir oldukça çalkantılı bir devirdir. O, hilafet makamını ele geçirmek için, Horasan bölgesinin de desteğini arkasına alarak, otoritesini Arap nüfusa dayandıran kardeşi Emin ile mücadele etmiş, sonunda kardeşini öldürerek hilafeti ele geçirmiştir. Bu

durumun, Me'mun'un hilafet dönemine yansımaları olmuş ve özellikle Arap nüfusunun yoğunlukta olduğu bölgelerde isyanlar çıkmıştır. Babek isyanının ortaya çıkması da bu döneme denk gelmektedir. Me'mun ise, mücadelesini Bizans üzerine yoğunlaştırmış, iç isyanları pek önemsememiştir. Bizans mücadelesinden dönüştü, işin ciddiyetini kavramış ve kardeşi Mu'tasım'ın emrinde Afşin'in de katıldığı bir ordu görevlendirerek Mısır isyanlarını bastırmıştır. Birtakım sapkın inançlar ve eski Fars inanışları temelinde ortaya çıkan Babek isyanını bastırmak üzere gönderdiği valiler, birer birer başarısız olmuşlar, isyanın alevi, Kuzey İran bölgesini sarmıştır. Anladığımız kadarıyla Me'mun, 20 yıllık hilafeti boyunca, daha sonra devleti sarsacak olan Babek isyanına gereken önemi vermemiştir. Babek ise; bu durumdan ve Bizans'ın kendisine olan desteğinden yararlanarak oldukça güçlenmiş ve bölgeyi kasıp kavurmuştur.

Mu'tasım hilafeti devraldığı zaman, Babek hilafete kafa tutar hale gelmiş, Bizans ise bir yandan onu destekliyor, bir yandan da Müslümanlara saldırıyordu. Me'mun'un vasiyeti üzere ilk mesaisini Babek isyanına ayırdı. İlk zamanlarda, onunla mücadele etmek üzere gönderdiği komutanları pek fazla bir başarı gösteremediler. Geçen her zaman devletin aleyhine işliyor, bu günün ifadesiyle adeta saatli bomba geriye doğru sayıyordu.

İşte bu durumda, Mu'tasım, daha önce Mısır isyanlarının bastırılmasında birlikte çalıştığı ve askeri kabiliyetini yakînen tanıdığı Afşin'i bölge valiliğine Babek isyanını bastırmakla görevlendirdi. Aynı zamanda, onun emrine istediği kadar asker, mühimmat ve para verdi ve sürekli de takviyelerde bulundu.

Afşin, Türkler'in yoğunlukta olduğu ordusuyla birlikte Babek ile mücadeleye girişti. Aceleci davranmadı. Babek'e destek sağlayan yolların üzerinde bulunan kaleleri onarttı. Olmayan ve gereken yerlere de kaleler yaptırdı. Yine stratejik noktalara hendekler kazdırdı. Adeta Babek ve kuvvetlerini bir çember içine aldı. Ambargo desteğiyle bu çemberi yavaş yavaş daralttı. Modern zamanların ambargosunu Afşin Babek'e karşı uyguladı ve onu iyice zayıftattıktan sonra harekete geçti.

Onun aceleci davranmaması, ordu içinde onun Babek ile anlaşığı yorumlarına bile neden oldu. Kuşatma uzadıkça bu dedikodu dilden dile yayılmaya başladı. Zaman zaman Babek'in adamlarının saldırısına uğrayan ve ağır kayıplar veren bazı birliklerin varlığı, bu dedikodunun ateşini de yükseltiyordu. Hâlbuki ulaşılması zor sarp yolların ve

dar geçitlerin ortasında başlayan isyanı öyle çabucak bastırmak kolay değildi. Afşin casusluk şebekesi aracılığıyla, Babek'in birçok yere pusu kurduğunu öğrenmişti. Kuşatmanın uzaması pusudaki bu isyancıları gevşetmek amacını güdüyordu. Ayrıca kaynakların verdiği bilgilere göre Babek'in elinde on bin civarında esir bulunuyordu. Afşin bunları da sağ salim ele geçirmek için temkinli hareket etmiş olabilir.

Buna rağmen üç yıllık kuşatmanın sonunda artık Afşin ısrarlara dayanamayıp, her türlü tedbiri aldıktan sonra topyekün saldırı emrini verdi. Bezz kalesi, üç yıldır yapılan etkili mücadelenin sonunda ele geçirilerek tahrip edildi. Babek ise Bizans'a sığınmak üzere Ermenistan taraflarına kaçtı. Afşin onu yakalayarak Bağdat'a getirdi.

Babek başkente getirildiği zaman, Samerra adeta bir bayram havasına bürünmüş, Afşin krallar gibi karşılanmış, halife tarafından devrin en büyük hediyeleriyle ödüllendirilmiş ve rütbesi yükseltilerek, başkomutanlığa getirilmiştir. Bu durum yavaş yavaş O'na karşı olan devlet adamlarında, kıskançlığın başlamasına sebep olmuştur. Babek ise kol ve bacakları çaprazlama kesilmek suretiyle idam edilmiş, kesilen başı, isyan bölgesine gönderilmek suretiyle teşhir edilmiştir. Cansız bedeni ise asılmak suretiyle teşhir edilmiştir. Kanaatimizce amaç, ortaya çıkması muhtemel yeni isyanların cesaretini kırmaktır.

Üçüncü bölümde ise Afşin'in başkomutan olmasından sonraki faaliyetlerine yer verdik. Kendisi Gülek Boğazı üzerinden Bizans topraklarına girerken, Afşin'i ise kimseye vermediği sınırsız harcama yetkisi vererek, ayrı bir orduyla Urfa-Malatya hattından gönderdi. Bu durum halifenin ona olan itimadını net olarak göstermektedir. Bizans İmparatoru, öncelikle Afşin'in idaresindeki ordunun üzerine saldırdı. Bugünkü Turhal yakınlarındaki Dazmana köyü civarında cereyan eden savaşta Afşin, imparatorun ordusunu bozguna uğrattı. Artık Afşin, halifeden bağımsız bir orduyla imparatorluk ordusunu yenebilecek kabiliyet ve güce ulaşmıştı.

Bu galibiyetten sonra Ankara'da hilafet ordusuyla birleşen Afşin, muhtemelen yine halife tarafından övgüyle karşılanmıştır. Çok kısa bir sürede Ammûriye önlerine gelen ve tamamıyla Türk komutanların idaresinde olan ordu on iki gün gibi kısa bir sürede kaleyi fethetti. Bu kuşatma Türklerin ordu içindeki konumlarının ne kadar güçlü bir hale geldiğini göstermektedir. Ancak Türklerin, bu gücü daha önce İranlıların yapmaya

çalıştığı gibi, hiçbir zaman halifeye karşı kullanmaya kalkışmadıklarını ve onun iktidarına el uzatmayı düşünmediklerini de görüyoruz.

Dönüş yolunda, ordudaki Türk nüfuzunu kıskanan ve bundan kurtulmanın yolunun da halifeyi ortadan kaldırmaktan geçtiğini düşünen bir gurubun tahrikiyle ortaya çıkan, Abbas b. Me'mun'un suikast girişimi yine Afşin ve diğer Türk komutanlar tarafından engellendi.

Dördüncü ve son bölümde ise Afşin'in sükûtunu ele aldık. Gizliden gizliye sürekli bir gayretin içinde bulunan Afşin ve Türk nüfuzu karşıtları boş durmadılar. Mazyar ve Mengü-çur isyanlarında Afşin'in parmağı olduğu dedikodusunu yaydılar. Aslında Afşin de isyanlara karşı tutum ve davranışlarıyla, bu dedikodunun değirmenine bir nebze de olsa su taşıdığını söyleyebiliriz. O, bu isyanları kendisiyle aralarında husumet ve rekabet bulunan Tahiroğullarına karşı kullanma yolunu seçmiş, ancak bu durum halifeye karşı olmak şeklinde algılanmıştır. Nitekim yaptırdığı tetkiklerde bu durumu fark eden halifenin ona karşı tutumu da değişmeye başlamıştır.

Tam da halifenin Afşin'e karşı tutumu değişmişken, yukarıdaki dedikodulara; aslında Müslüman olmadığı, sünnetsiz olduğu gibi, mesnetsiz yeni dedikodular eklendi. Kamuoyunda Afşin aleyhtarı bir rüzgâr estirmeye başlandı. Bu rüzgârın etkisine kapılan halife onu tutuklattı.

Bir müddet sonra mahkeme huzuruna çıkarıldığında kendisine yapılan suçlamalar şunlardı:

1. Uşrusana halkının ibadet ettikleri bir puthaneye girerek orada bulunan putları dışarı atıp burasını mescit haline getiren imam ve müezzine biner sopa vurmak.
2. Altın ve cevherle süslü, içerisinde Allah'a karşı inkâr ve küfür mahiyetinde bilgiler bulunan İran kültürüne ve Mecusilik dinine ait kitaba sahip olmak.
3. Boğularak öldürülmüş hayvan eti yemek ve bunu çevresine tavsiye etmek.
4. Sünnetsiz olmak.
5. Kendisine "kulu falanın oğlu falandan ilahların ilahına diye hitap edilmesine engel olmamak.
6. Mazyar b. Karin'i isyana teşvik etmek için mektup yazmak.

Bu isnatlara bakıldığı zaman, zoraki bir suçlamanın olduğu hemen göze çarpacaktır. Bu suçlamalar, askeri başarıları tescilli iken orduda bir komutan olarak görev yapmasına ne gibi bir engel oluşturmaktadır? Askeri kabiliyet ve başarıları her türlü takdirin üzerinde olan Afşin hakkında, hiçbir ilk dönem kaynağında bu konuya yönelik bir eleştiri ya da suçlama görmüyoruz. Aksine birçok şair ona methiyeler yazmıştır. Abbasi ordusunda komutan olarak atanmak için bazı kriterler vardır.¹⁹⁹ Bunları sayacak olursak;

1. Komutanın mensubu olduğu devlete ve hükümete bağlı olması.
2. Tecrübe sahibi olması ve harp sanatını iyi bilmesi.
3. Cesaret sahibi olması, Allah'ın emirlerine uyup yasaklarından sakınması.

Eğer Afşin komutan olarak atanmışsa demek ki bu şartları da taşıyordu. Bu şartlar bir anda ortadan mı kalktı ki suçlanarak hapse atıldı?

Kaynaklarda açıkça zikredilmese de Mu'tasım'ın kamuoyunda dolaşan rivayetlere dayanarak gün gelip Afşin'in kendisini ortadan kaldıracak kadar güce sahip olduğunu da düşünmüş olabileceğini değerlendiriyoruz. Nitekim kaynaklarda, Afşin'in tutukluken bu içerikli planlar yaptığına dair rivayetler de yer almaktadır. Ancak bu rivayetlerin, Afşin'in bir daha hapisten çıkmamasını sağlamak niyetiyle uydurulmuş olabileceğini de göz ardı etmemek gerekmektedir. Bütün bunlara dayanarak Afşin'in son derece kuvvetli bir propagandanın altında ezildiğini söyleyebiliriz. Çünkü O, mahkeme aşamasında yukarıda sıralanan suçların hepsini de gereği gibi son derece kuvvetli bir şekilde savunmasını yaptığı halde yine de hapisanede ölüme terk edilmiştir.

Onun hakkında halifenin tam bir kafa karışıklığı yaşadığını da söyleyebiliriz. Kaynaklar, Mu'tasım'ın, Afşin hapisteyken, kendi oğlu Vâsık ile ona, mevsim meyveleri gönderdiğini belirtirler. İşte bu durum, aslında halifenin Afşin'den istemeyerek vazgeçmek durumunda kaldığını bize göstermektedir. Belki de dengeler öyle gerektirmektedir.

Nihayet Afşin hapisanede ölünce, evi arandı ve bulunan eski Mecûsi dinine ait kitaplar ve putlara dayanarak Müslüman olmadığına kanaat getirilip cesedi yakıldı. Külleri ise

¹⁹⁹ Mustafâ Zeki Terzi; “Abbasi Devletinin Askeri Teşkilatında Ordu Komutanlığı ve Rütbeler”, *Belleter*, Cilt 53, Sayı 206, Nisan 1989, s. 158.

Dicle'ye savruldu. Suçlamalara ait bazı delillerin, ölümünden sonra ortaya çıkarılması da manidardır.

Afşin'in yaşadığı İslam, Türklük ve Farisi geleneği üzerine oturmuştu. O'nun Müslüman olmamakla suçlanması da buradan kaynaklanıyordu. Zira yeni bir dine girmiş kimsenin, eski inanç ve geleneklerini tamamen terk etmesi mümkün değildi.

Hakkındaki suçlamalar çektirilen cezayı gerektirecek suçlamalar değildir. Aleyhinde şahitlik edenlerden birinin güvenilir olmadığını mahkeme heyeti bile kabul etmiştir. Bu ithamlar suç sayılsa bile Afşin bu suçları suçlandığı dönemde değil, çok öncesinde işlemiştir. Eğer suçsa neden işlendiği anda cezasını bulmamıştır da gün gelip birilerinin sığınacağı bir bahane olarak kullanılmıştır? Yaşananlar “mahkeme heyeti ne kadar tarafsızdı?” sorusunu da gündeme getirmektedir. Çünkü mahkeme heyeti büyük ölçüde Afşin muhaliflerinden oluşuyordu.

Sonuç olarak; askeri bir deha olan Afşin'in, siyaseti bilmediğini ya da konumu gereği siyaset yapamadığını söyleyebiliriz. Sayısal açıdan orduda büyük bir güç olan Türklerin birlik-beraberlik içinde bulunmadığını da ifade etmek gerekir. Buna delil olarak Aşnas ve İtah gibi dönemin diğer Türk komutanlarının Afşin'e yapılan muameleyi sessizce izlemelerini gösterebiliriz.

KAYNAKLAR

- Arnold T.W.;** *İntişar-ı İslam Tarihi*, Çev. Hasan GÜNDÜZLER, Akçağ Yayıncılık, Ankara 1982.
- Aslanapa Oktay;** “Samerra Maddesi”, *İslam Ansiklopedisi*, Cilt 10, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1988 s. 144-147.
- Azimli Mehmet;** *Abbasiler Dönemi Babek İsyanı*, İlahiyat Yayınları, İstanbul 2004.
- Bağdadi Ebu Mansur Abdülkaahir;** *Mezhepler Arasındaki Farklar*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1991.
- Barthold V. V.;** *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, Çev. Hakkı Dursun Yıldız, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1990.
- Belazuri;** *Fütuhu'l-Buldan*, Matbaatü'l-Mısriyye, Kahire, h.1350 m.1932.
- Barthold W.;** *İslam Medeniyet Tarihi*, Çev. M. Fuat Köprülü, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 1977.
- Boyunağa Yılmaz;** *Hz. Muhammed'in Tebliğinden Günümüze İslam Tarihi*, Akabe Biat Yayınevi, İstanbul 1993.
- Bozkurt Nahide;** “Me'mun Maddesi”, *İslam Ansiklopedisi*, Cilt 29, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2004 s. 101-104.
- Cheyne Jean Claude;** *Bizans Tarihi*, Çev. İsmail Yerguz, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara 2008.
- Çelebi Ahmet;** “Abbasiler Dönemi”, *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, Cilt 3, Çağ Yayınları, İstanbul 1992.
- Demircan Adnan;** *İslam Tarihinin İlk Döneminde Arap-Mevâlî İlişkisi*, Beyan Yayınları, İstanbul 1996.
- D.İ.A.;** “Ammûriye Maddesi”, *İslam Ansiklopedisi*, Cilt 3, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1991 s. 79.
- Diehl Charles;** *Bizans İmparatorluğu'nun Tarihi*, Çev. A. Gökçe Bozkurt, İlgü Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2009.
- Dikici Radi;** *Şu Bizim Bizans*, Remzi Kitabevi, İstanbul 2007.

- Dineveri; İbn Kuteybe;** *el-Maarif*, Dr. Saroite Okacha, Paris 1960.
- Durî A. Aziz;** *İlk Dönem İslam Tarihi*, Çev. Hayrettin Yücesoy, Endülüs Yayınları, İstanbul 1991.
- Günaltay M. Şemseddin;** “Abbasoğulları Devletinin Kuruluş ve Yükselişinde Türkler’in Rolü”, *Belleten* Cilt 6, Sayı 23-24, Temmuz 1942, s. 177-205.
- Güngör Erol;** *Tarihte Türkler*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2009.
- Halifeti’bni Hayyat;** *Tarihu’l-Halifeti’bni Hayyat*, Matbaatü’l-Adab, Cilt 2, Necef h.1386 m.1967.
- Hamevi Yakut;** *Mu’cemü’l-Buldan*, Editeurs, Dar Sader, Dar Beyrout, Cilt 1-3, Beyrut 1957.
- Hasan İbrahim Hasan;** *Siyasi Dini Kültürel Sosyal İslam Tarihi*, Çev. İsmail Yiğit, Cilt 2,3,4, Kayıhan Yayınları, İstanbul 1997.
- Hilmi Şehbenderzade Filibeli Ahmet, Aksun Ziya Nur;** *İslam Tarihi*, Ötüken Yayınları, Cilt 2, İstanbul 2006.
- Hilmi Şehbenderzade Filibeli Ahmet;** *İslam Tarihi*, Anka Yayınları, İstanbul 2005.
- Hitti Philip K.;** *Arap Tarihinin Mimarları*, Çev. Ali Zengin, Risale Yayınları, İstanbul 1995.
- İbn’ül-Esir;** *el-Kamil fi’t-Tarih*, İdaretü’t-Tıbaatü’l-Müniriyye, Tashih:Abdü’l-Vahhab en-Neccar, Cilt 5, Kahire h. 1357.
- Kaegi Walter E.;** *Bizans ve İlk İslam Fetihleri*, Çev. Mehmet Özay, Kaknüs Yayınları, İstanbul 2000.
- Kallek Cengiz;** *İslam İktisat Düşüncesi Tarihi*, Klasik Yayınları, İstanbul 2004.
- Kapanşahin Muhittin;** “Mu’tasım Dönemi İsyanları”, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 23, Yıl 2007/2, s. 341-367.
- Kazıcı Ziya;** *İslam Müesseseleri Tarihi*, Kayıhan Yayınları, İstanbul 1996.
- Kitapçı Zekeriya;** *İlk Müslüman Türk Hükümdar ve Hakanları*, Yedikubbe Yayınları, Konya 2004.

- Kitapçı Zekeriya;** *Orta Asya'da İslâmiyetin Yayılışı ve Türkler*, Damla Ofset Matbaacılık, Konya 1994.
- Kitapçı Zekeriya;** *Yeni İslam Tarihi ve Türkler*, Damla Ofset Matbaacılık, Konya 1994.
- Kurt Hasan;** *Türk-İslam Dönemine Geçişte Tahiroğulları*, Araştırma Yayınları, Ankara 2002.
- Kutay Cemal;** *Tarihte Türkler Araplar ve Hilafet Meselesi*, Sile Matbaası, İstanbul 1970.
- Levçenko M. V.;** *Kuruluşundan Yıkılışına Kadar Bizans Tarihi*, Çev. Maide Selen, Özne Yayınları, İstanbul 1999.
- Lewis Bernard;** *Ortadoğu*, Çev. Selen Y. Kölay, Arkadaş Yayınevi, Ankara 2009
- Lewis Bernard;** *Tarihte Araplar*, Anka Yayınları, İstanbul 2000.
- Mesudi Hüseyin b. Ali;** *Mürücü'z-Zeheb ve Meadinü'l-Cevher*, C. Barbier de Meynard, Pavet de Courteille, Cilt 7, Paris 1917.
- Miquel Andre;** *İslam ve Medeniyeti*, Birleşik Yayıncılık, İstanbul 1991.
- Muhammedoğlu Aliev Salah;** "Hürremîyye Maddesi", *İslam Ansiklopedisi*, Cilt 18, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1998 s. 500-501.
- Necf Ekber N., Berdiyev Ahmet Anna;** *Hazar Ötesi Türkmenleri*, Kaknüs Yayınları, İstanbul 2003.
- Nefisi Said;** *Babek*, Çev. Mahmut Ayaz, Berfin Yayınları, İstanbul 1998.
- Nizamülmülk;** *Siyasetname*, Çev. Nurettin Bayburtlugil, Dergah Yayınları, İstanbul 1995.
- Ostrogorsky Georg;** *Bizans Devleti Tarihi*, Çev. Fikret Işıltan, T.T.K. Yayınları, Ankara 1995.
- Ögel Bahaeddin;** *Türk Kültürünün Gelişim Çağları*, II. M.E.B. Yayınları, Cilt 1, Ankara 1997.
- Öztuna Yılmaz;** *Devletler ve Hanedanlar*, Cilt 1, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 2005. s. 111-115.

- Öztuna Yılmaz;** *Türk Tarihinden Yapraklar*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1999.
- Pamukçu Ekrem;** *Bağdat'ta İlk Türkler*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1994.
- Rasony Laszlo;** *Tarihte Türklük*, Türk Kültürünü Araştırma Enst. Yayınları, Ankara 1988.
- Roux Jean Paul;** *Orta Asya Tarih ve Uygarlık*, Çev. Lale Arslan, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2001.
- Roux Jean-Paul;** *Türkler'in Tarihi*, Çev. Aykut Kazancıgil, Lale Arslan-Özcan, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2007.
- Savaş Hamdi;** *İslam Tarihi II*, Erciyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri 1993.
- Sourdel D.;** "Abbasi Hilafeti", Çev. Hamdi Aktaş, *İslam Tarihi Kültür ve Medeniyeti*, Editörler, P.M. Holt, A.K.S. Lambton, B. Lewis, Cilt 1, Umut Matbaacılık, İstanbul 1997, s. 115-148.
- Sühreverdi Ebu Necib;** *Nehcu's-Sülûk fi Siyaseti'l-Müluk*, Çev. Keşanlı Nahifi Mehmet Efendi, İlgi Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2008.
- Sümer Faruk;** "Abbasi Döneminde Orta Asyalı Bir Prens Afşin", *Belleten*, Cilt 51 Sayı:200, Ağustos 1987, s. 651-666.
- Sümer Faruk;** "Afşin Haydar b. Kâvus Maddesi", *İslam Ansiklopedisi*, Cilt 1, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1989 s. 441-442.
- Şahin Muhammed;** *Türk Tarihi ve Kültürü*, Gündüz Eğitim ve Yayıncılık, Ankara 1999.
- Taberi İbn Cerir;** *Tarihu'l-Ümem ve'l-Müluk*, M. J. De Goeje, Lugd. Bat.-E. J. Cilt I-XVI, Brill. 1881.
- Tağribirdi Cemaleddin Ebi'l-Mehasin Yusuf b.;** *en-Nücumü'z-Zahire Müluki'l Mısra ve'l-Kahire*, Kültür ve İrşad Bakanlığı Yayınları, Cilt 2, Kahire 1960.
- Terzi Mustafa Zeki;** "Abbasi Devletinin Askeri Teşkilatında Ordu Komutanlığı ve Rütbelere", *Belleten*, Cilt 53, Sayı 206, Nisan 1989, s. 152-165.
- Terzi Mustafa Zeki;** "Abbasi Kara Ordusunun Merkezi İdaresi ve Sınıfları", *Belleten*, Cilt 53, Sayı:205, Aralık 1988, s. 1527-1538.

- Togan A. Zeki Velidi;** *Umumî Türk Tarihine Giriş*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1981.
- Turan Şerafettin;** *Türk Kültür Tarihi*, Bilgi Yayınevi, İstanbul 1994.
- Türk Ansiklopedisi;** “Afşin Maddesi”, Cilt 1, Milli Eğitim Basımevi, Ankara 1946. s. 194.
- Üçok Bahriye;** *İslam Tarihi Emeviler-Abbasiler*, Milli Eğitim Basımevi, Ankara 1983.
- Vaglieri Laura Veccia;** “Raşid Halifeler ve Emevi Halifeleri”, Çev. İlhan Kutluer, *İslam Tarihi Kültür ve Medeniyeti*, Editörler, P.M. Holt, A.K.S. Lambton, B. Lewis, Cilt 1, Umut Matbaacılık, İstanbul 1997, s. 71-113.
- Yakubi Ebu'l-Abbas;** *Kitabu'l-Buldan*, <http://www.al-hakawati.net/arabic/Civilizations/51.pdf>
- Yakubi Ebu'l-Abbas;** *Tarihu'l-Yakubi*, Matbaatü'l-Ğura, Necef, Cilt I-III, h. 1358, m. 1939.
- Yazıcı Nesimi;** “İlk Müslüman Türk Devletleri”, Editör Cemil Öztürk, *Türk Tarihi ve Kültürü*, Pegema Yayıncılık, Ankara 2006, s. 31-67.
- Yetkin Şerare;** “Abbasiler Maddesi”, *İslam Ansiklopedisi*, Cilt 1, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1988 s. 31-56.
- Yıldız Hakkı Dursun;** “Abbasiler Devrinde Türk Kumandanları el-Afşin Haydar b. Kâvus”, *İst. Üniv. Tarih Enst. Dergisi*, Sayı 4-5, İstanbul 1974, s. 1-22.
- Yıldız Hakkı Dursun;** “Babek Maddesi”, *İslam Ansiklopedisi*, Cilt 4, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1991, s. 376-377.
- Yıldız Hakkı Dursun;** “İslam Devleti Hizmetinde Türkler”, *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, Cilt 3, Çağ Yayınları, İstanbul 1992, s. 333-353.
- Yıldız Hakkı Dursun;** *İslamiyet ve Türkler*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1980.
- Yiğit İsmail;** “Emeviler Maddesi”, *İslam Ansiklopedisi*, Cilt 11, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1995 s. 87-108.
- Yurdaydın Hüseyin G.;** *İslam Tarihi Dersleri*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara 1982.
- Zetterstéén K.V.;** “Mu'tasım Maddesi”, *İslam Ansiklopedisi*, Cilt 8, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1979 s. 748-749.

ÖZGEÇMİŞ

Ali BOZ, 25.08.1974 tarihinde Kahramanmaraş'ın Kürtül Kasabası'nda doğdu. İlkokulu Kürtül İlkokulu'nda tamamladı. Ortaokulu Kahramanmaraş Merkez Cumhuriyet Ortaokulu'nda okudu. Liseyi Kahramanmaraş Merkez İbrahim Çalık Lisesi'nde tamamladıktan sonra 1992 yılında Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesini kazanarak, 1997 yılında buradan mezun oldu. Aynı yıl Yüksek Lisans Sınavlarına girerek kazandığı öğrenimine ders dönemi olarak bir yıl devam etti. Tez dönemine başladığı 1998 yılında, Eskişehir İmam-Hatip Lisesi'ne Meslek Dersleri ve Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmeni olarak atandı. O zamanın şartları gereği ihtisas eğitimini bıraktı. 22/10/2008 tarih ve 5806 sayılı Af Kanunu'ndan yararlanarak, 13 Şubat 2009 tarihinde yüksek lisans tezini tamamlamak üzere tekrar Sosyal Bilimler Enstitüsüne kayıt yaptırdı.

İletişim Bilgileri :

Adres : Yıldıztepe M. Derelik S. No:14/1 Daire:10
Odunpazarı / ESKİŞEHİR

Telefon : 0 505 643 57 76

E-posta : aliboz1974@hotmail.com